

9 771302 353507

Tel: +90 (212) 250 50 34 - 252 61 30 Faks: +90 (212) 255 17 73 e-posta: bilgi@ifmc.org.tr

www.ifmc.org.tr

iktisat dergisi

aylık dergi

sayı: 456 3 YTL. (3.000.000 TL.)

iktisat'da geçen 40 yıl

ümit akçay - fuat ercan - nuray ergüneş

nihat falay - kuvvet lordoğlu - mehmet türkay

izzettin önder - melda öztürk

Risksiz yaşamın keyfini sürün,
detayları biz düşünürüz.

BAŞAK SİGORTA

“Farkını yaşayın”

www.basak.com.tr

Sayı: 456 Aralık 2004

Fiyatı: 3 YTL. (3.000.000.-TL.)

ISSN 1302 3535

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti'nin hakemli yayın organıdır.*
İktisat Dergisi, aylık olarak yayınlanır.

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur

Sahibi:

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti adına

Yönetim Kurulu Başkanı:

Vahap Adıyaman

Genel Yayın Yönetmeni:

Serhat Aligil

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

Hikmet Akçiçek, İlker Aktökün, Serhat Aligil,
Fuat Ercan, Gökhan Karabulut, Oğuz Oyan,
Yasemin Öztürk, Metin Sarfatı,
Sermin Sarıca Marangoz, Emine Tahsin,
Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Türkay

Editörler Kurulu:

Özlin Akgüç, Erdoğan Alkin, Mehmet Altan,
Kaya Ardic, Cengiz Arın, Tamer Berksoy,
Ercan Eren, Nihat Falay, Tamer İşgüden,
Kuvvet Lordoğlu, Tükel Minibaş,
İzzettin Önder, Murat Özyüksel, Nail Satlıgan,
Ümit Şenesen, Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri:

Hülya Doğan

Kapak Tasarım:

Yorum Ajansı

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6

80090 Taksim / İSTANBUL

Tel.: 0.212 250 50 34 - 235 61 55

Fax: 0.212 255 17 73

E-posta: dergi@ifmc.org.tr

bilgi@ifmc.org.tr

Web: www.ifmc.org.tr

Ofset Hazırlık ve Baskı:

Kurtiş Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tel.: 0.212 613 68 94 pbx

613 68 95 - 501 51 07 - 501 66 63

Fax: 0.212 613 68 96

E-posta: kurtis@kurtismatbaa.com

Web: www.kurtismatbaa.com

Abone Koşulları:

Yıllık: 30 YTL (30 milyon TL.)

Üye, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim Üyesi:

(Yıllık) 24 YTL. (24 milyon TL.)

Yurtdışı: 60\$

Abone Hesap No:

Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299680

Akbank Taksim Şubesi: 41007

İş Bankası Taksim Şubesi: 709365

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz;
görüşler yazarlara aittir.

Davet edilmiş olanların dışındaki yazılar
hakem denetiminden geçer.

Yayının Türü: Yerel Süreli Yayındır.

* Hakemli dergi kuralları 62. sayfadadır.

Son Baskı Tarihi: 15 Nisan 2004

İçindekiler

editörden 2

40 melda öztürk

'krizli yıllar'ın panoraması
(1960'lardan 2000'lere İktisat
Dergisi'nde Çıkan Kriz
Yazıları)

çıkarken 3

51 mehmet türkay

at'den ab'ye "40 yıllık" avrupa

ardından... 4

kemali'nin kemali

izzettin önder 5

"İktisat" dergisinde
İktisat eğitimi ile ilgili yazılar

56 nuray ergüneş

İktisat dergisi'nin 40 yılında
sermaye birikim süreci ve
bankalar

fuat ercan 11

İktisat dergisini
40. yılında Türkiye'de
kalkınmanın 40 yılı

63 nihat falay

İktisat dergisi'nde maliye
sorunları

ümit akçay 28

Türkiye'de
planlama deneyimi;
eleştirel bir
değerlendirme

71 kuvvet lordoğlu

Çalışma hayatının kırk yıllık
hatırı 1964-2004

77 40 yılın kapak
konuları

İktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

Sayı: 456 Aralık 2004

Fiyatı: 3 YTL. (3.000.000.-TL.)

ISSN 1302 3535

editörden

İktisat Dergisi'nin ilk sayısı bundan 40 yıl önce; Temmuz 1964'de çıktı.

İlk sayının önsözünde, iktisadi kalkınma çabalarının başarılı olabilmesi için kişilerin bu konuda geniş bilgiye sahip olabilmelerinin öneminden söz ediyor. Yine bu önsözde Türkiye'nin yeni bir çağın etkisine girdiği belirtilerek, iktisatçılara ülke hizmeti açısından büyük sorumluluk düştüğü vurgulanıyor ve şöyle devam ediliyor: "Filhakika bu vaziyet ve mükellefiyeti uzun zamandan beri idrak eden cemiyetimiz, mali ve teknik imkansızlıklar yüzünden bunu bugüne kadar tatbik sahasına koyamamıştır. Çıkarmağa muvaffak olduğumuz İktisat dergisinin ilk sayısı ile kendimizde bu bahtıyarlığı görmüş oluyoruz."

İşte bu sözlerin yazıldığı 1964'te buyana tam 40 yıl geçti. 1943'te kurulan İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti'nin (İFMC), 1964 yılındaki yönetiminin aldığı kararla yayın hayatına başlayan dergimiz, bugün kendi alanının en uzun süreli ve kesintisiz yayını olma özelliği taşıyor. Bu noktada, Türkiye gibi çalkantıları bol bir ülkede, gönüllü bir kuruluşun böyle uzun soluklu projeler yürütebiliyor olmasını tüm iktisatçıların takdirine bırakıyoruz.

Gerçekten de dünyanın ve özellikle Türkiye'nin 40 yılı büyük çalkantılar, karışıklıklar ve krizler içinde geçti. İktisat dergisi de geçen bu zaman içinde, iktisatlı bakış açısıyla bilgi vermeyi ve tartıştırmayı temel ilke edindi. Yine, bunu yaparken geniş bir açıdan bakmayı ve konunun tüm taraflarının yetkin kişilerinin düşüncelerine yer vermeyi amaçladı.

Elinizde tuttuğunuz sayı da bu amaçla hazırlandı. Sevgili arkadaşımız Fuat Ercan'ın önerisi ile geliştirdiğimiz bu sayının içinde yer alan ve geçen 40 yılı belli konu başlıkları etrafında inceleyen çalışmalar dergimizin işlevini en iyi şekilde ortaya koyuyor.

Bu sayıda yer alan yazılar, kalkınma, planlama, kriz, Avrupa Birliği gibi belli konu başlıklarının geçen 40 yıl içinde İktisat dergisinde nasıl tartışıldığını, ne tür değerlendirmeler yapıldığı ortaya koyuyor. Ayrıca, yazı sahipleri bu konuları işlerken, el alınan konulardaki tartışmaların genel değerlendirmelerini yaptılar. Sırası gelmişken kendilerine çok teşekkür ediyoruz.

Bu sayı ortaya çıktığında, İktisat dergisinin düşünce dünyamızı zenginleştiren önemli kaynaklardan biri olduğunu gördük. Ancak, elbette ki bu konudaki en önemli değerlendirme siz İktisat dergisi okuyucularına ait...

İktisat dergisi, bundan sonra da düşünce dünyamızı zenginleştirmeye devam edecek. Elbette bunu yaparken, siz İktisat dergisi okuyucularının, yazarlarının yakın desteği ve eleştirileri ile hareket edecek!..

Dostlukla,

İktisat Dergisi Yayın Kurulu

İKTİSAT
Dergisi

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ YAYIN ORGANIDIR

Sahibi : Cemiyet Adına OKTAY EMED

Yazı İşleri Müdürü : NİHAT BATUR

İdare Yeri : Tünel Galip Dede Cad. No. 48/1

Basıldığı yer : YENİLİK BASİMEVİ

Fiatı : 2.5 Liradır.

Yıllık Abone : 30 TL. Altı Aylık : 15 TL.

SAYI : 1 CİLT : 1 TEMMUZ 1964

çıkarken

Her zaman ve her yerde bir takım sosyal hadiselerden ibaret olan ekonomik vak'alar, beşer tarihinde, bütün cemiyet hayatı için gittikçe artan bir önem kazanmış, ihtiyaçların tazyiki ve refah arzusu bu bilim koluna özel bir yer tanımıştır.

Bu düşünce, bilhassa geri kalmış ve bugün ekonomi alanında yükselme çabası yapan memleketler için olduğu kadar, bu memleketlerde yaşayan fertler için de ön plâna geçmiştir.

Bu kabil memleketlerdeki "İktisadi Kalkınma" temayülleri dolayısı ile gösterilen gayretlerin başarı şartının, ekonomik hayatımıza karışmış olan fertlerin bu konularda etraflı bilgiye sahip olmalarına bağlı bulunduğunu kabul etmeyen kalmamıştır.

Kaldı ki eski klâsik otarşi cereyanları bugün tarihe karışmış ve bütün ekonomiler, enternasyonal hizmet, mal, sermaye mubadeleleri ile birbirine bağlı hale gelmiş bulunmaktadır.

Diğer taraftan memleketimiz bu bakımlardan yeni bir çağın bünye değişikliklerinin de içine girmiş, dolayısı ile biz iktisatçıları memleket hizmeti bakımından büyük bir mükellefiyetin ifası ile karşıkarşıya bırakmıştır.

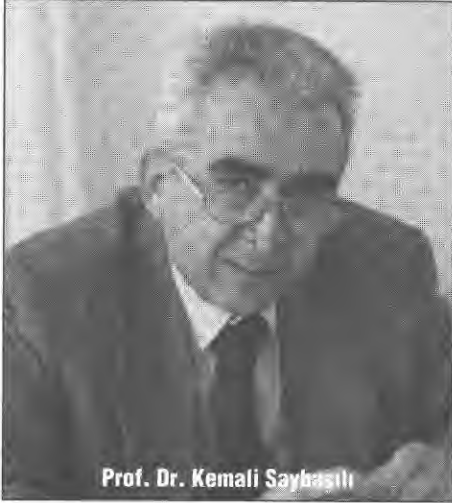
Flhakika bu vaziyet ve mükellefiyeti uzun zamandanberi idrâk eden cemiyetimiz, malî ve teknik imkânsızlıklar yüzünden bunu bugüne kadar tatbik sahasına koyamamıştır. Çıkarmağa muvaffak olduğumuz İktisat dergisinin ilk sayısı ile kendimizde bu bahtiyarlığı görmüş oluyoruz.

Başlarken şu hususun da açıklanmasını lüzumlu görüyoruz: Gayemiz bu dergimizde ekonomi ile uzaktan veya yakından alâkası bulunan herkesi memnun etmeye çalışmak bu maksatla da gerek ilim ve gerekse tanınmış iş adamlarımızın kıymetli fikir ve kanaatlerini sizlere aksettirmek olacaktır.

Memleketimize ve meslekdaşlarımıza bu bakımlardan devamlı surette faydalı olabilmenin, bu sahadaki okurlarımızın ve yazarlarımızın inandığımız ve güvendiğimiz en yakın alâkalarına bağlı olduğunu düşünerek, göstereceklerinden emin bulunduğumuz bu yakınlığa şimdiden şükranlarımızı arzederiz.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Mezunları Cemiyeti

kemali'nin kemali

Prof. Dr. Kemali Saybaşılı

Yıllar önce Cağaloğlu'ndaki bir kitap satış merkezinde, gıyabında tanıştım Kemali ile. Raftaki kitaplardan dikkatimi hemen çeken yayının Devletin Ekonomiye Müdahalesi oldu. Yazarını hiç tanıımıyordum, ama yakından tanışık olduğum şey; ciddi, bilimsel ve tercihi belli olan üslubtu. Devletin müdahalesi 1963 den 1985'e kadar dönemler itibariyle irdeleniyordu. Hemen aldım, çünkü bu konu hem derinlemesine irdeleniyordu hem de resmi yayınlar dışında pek açık şekilde ele alınmamıştı o yıllarda, bildiğim kadarıyla. Sonra kendisiyle de 1990'da kurucuları arasında bulunduğum Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği toplantılarında karşılaştım. Bana İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye adlı sistemi irdelleyen ve eleştiren kitabını imzalayarak verdi. Artık akademik tanışıklı değil, dostluk idi arkadaşlığımızın adı.

Ciddi ifadeli ama gülüşlerinde içten olan Kemali "ismiyle müsemma" bir dostum oldu. Kemali'yi isminin de çağrıştırdığı gibi biraz sufi, olgun, derinden, uzak ve yakınlığı içten bir kişiliğe sahip birisi olarak algıladım hep. Bunun yanında fikirlerinde sebatlı, hatta inatçı, tercihi belli ve ayrıntıların genel söylemden bazen daha önemli olabileceğini bilen ve hissettiren bir düşünce adamı idi. Örneğin; ODTÜ'de 1994 de düzenlenen Özelleştirme Sempozyumu'ndaki tebliğini izleyen herkes bu izlenimi mutlaka edinmiştir. Kemali, sanki geçmiş yüzyıllardan

gerçekleri söylemek için gelmiş, "doğrucu Davut" ve zaman ve mekanlar ötesi akan, gelişen, oluşan bir şeyleri görebilen bir üsluba sahipti. Geçmişten haberdar, bugünü yaşayan ve geleceği sezebilen bir sosyal bilimci. Hiç medyatik olamaya niyetli bulunmayan, çok sığ bilgilere sahip olup her an burnumuzun dibinde bitenlere tam zıt bir kişilik. Bunu az konuşması, konuşacağı kişiyi seçerek fikirlerini paylaşması ile de anlamak mümkün idi. Birlikte olduğumuz kalabalık toplantılarda bir kenara çekilip başbaşa, sanki uzun zamandır birbirini göremeyenler gibi ahbaplık ettiğimiz ve dertleştiğimiz anlarda bunu daha yakından hisseder ve beraberliğindeki değeri daha iyi anlardım.

Son yıllarda "Yıldız Sığınma Evi" nde biraraya gelen, İstanbul Üniversiteli dostlar Yavuz, Cengiz, Ozan, Mehmet, Doğan, Ali, Atif gibi Kemali de bu üniversitede daha mutlu ve huzurlu bir dönem geçirdi. Bu vesile ile, bu olanağı onlara sağlayan YTÜ eski Rektörü ve arkadaşım Ayhan Alkış'a kendi adıma ayrıca teşekkür ederim. Yeni üniversitesinde, uğrayabildiğim nadir günlerde eski dostu görmek benim için sevinçli ve değerli anları oluştuyordu.

Son zamanlarda daha az görür oldum ve sonra hastalığını işittim. Artık gelmiyordu, ben de hasta olduğu için rahatsız etmek istemiyordum, ama umutluydum çünkü Kemali ciddi bir insandı, hastalığını ciddiye alırdı. Ama bu "ciddi" hastalığın sonralara üzücü uzantılarını çaresiz ve fakültesindeki dostlardan hep izlemeye çalışır durumda kaldım.

Kemali de, yakın yıllarda kaybettiğim dostum Bülent Tanör gibi aynı hisleri tattırdı bana. Bu his dostun hastalığı yanında, kısmen de olsa sağlıklı yaşamanın verdiği bir tür suçluluk hissidir. Tabii ki, bu hissin karşıtı ve karmaşık hisler de vardır,

Hoyrat, acımasız, soğuk dünyanın içinde nazik, mütevazı, dengeli ve ılık duygular uyandıran bir insan olması nedeniyle Kemali'nin bir arkadaş olmaktan hep mutluluk duydum ve bundan sonra da duyacağım. Ebeveynine, ailene, dostlar olarak bizlere ve Dünyaya aktardığın güzellikler için teşekkürler uzak-yakın dost Kemali...

Nihat
Falay

“İktisat” dergisinde iktisat eğitimi ile ilgili yazılar

“İKTİSAT” dergisinin 40. yıl sayısı, dergide geçmişte yazılmış yazıların, yapılmış tartışmaların bir özetini vermeye yönelerek, hem hafızalarımızı tazelemek, hem derginin bu alanındaki önemli katkılarını ortaya koymak gibi çok önemli bir işlev yüklenmiş bulunmaktadır. Bu yazıda, geçmişe bakarak, İKTİSAT’ta yer almış olan “*İktisat eğitimi*” ile ilgili yazıları bir süzgeçten geçirerek, ortaya koyulan fikirleri, ana hatlarıyla, bir kez daha dikkatlere sunmak istiyorum.

Dergideki tartışmaları iki ana başlıkta toplamak olasıdır. Bunlardan biri daha çok pratik alana yönelik, ikincisi ise teorik konulara değinen tartışmalardan oluşmaktadır. Bir kısmı iş insanlarından gelen pratik alana yönelik tartışmalar da, eğitim-insan gücü gereksinimi ve eğitim programları gibi ikili bir alt-tasnife tâbi tutulabilir. İktisat Fakültesi mezunu olup, iş dünyasından gelen bazı kişilerle yapılan söyleşilerde genel şikâyetler göze çarpmaktadır. (Ağustos-Eylül, 1982; s. 4-12) Söz konusu şikâyetlerde, İktisat Fakültesi mezunlarının iş dünyasına uyum sağlamalarında genel zorluklar olduğu belirtilmektedir. Bu çevreler daha da ileri giderek, İşletme Fakültesi mezunlarının İktisat Fakültesi mezunlarına tercih edildiğini belirterek, bunun alternatifii olarak, İktisat Fakültesi mezunlarının iş dünyası ile daha uyumlu hale gelebilmesi için, fakülte programında gerekli bazı değişikliklerin yapılması yönünde önerilerde bulunmaktalar. Bu çevrelerden gelen itirazları şu ifadelerle yansıtmak olasıdır:

“*Şu koşullarda, İktisat Fakültesi’nde verilen eğitimin yetersiz olduğu kanaatindeyim. İşletme Fakültesi’nden gelen bir personelin “teorik eksikliği”ni ya da başka bir eksikliğini ben kendi bilgi temelime dayanarak kapatabildiğim ölçüde, İşletme Fakültesi mezunlarını yeğlerim. Bunun nedeni, İktisat Fakültesi’nde daha çok teorik eğitime ağırlık verilmiş ve Türkiye gerçeklerinden giderek kopulmuş olmasıdır. Bu da orada yetişenlerin pratik yaşama uyum sağlamasını zorlaştırmıştır.*” (Ağustos-Eylül, 1982; s. 5)

Başka bir yerde de aynı şikâyet şöyle gündeme getirilmektedir: “*Gönül arzu eder ki,*

İktisat Fakültesi öyle eğitim versin ki, talebeler iş hayatına atıldıkları zaman, belirli bir tecrübeyi edinmiş eleman olarak karşılaşılsınlar.” (Ağustos-Eylül, 1982; s. 9)

İş dünyasının yansıttığı bu eleştirileri olağan kabul etmek gerekir. Zira, pek farkında olmasalar da, bu çevreler, üniversitelerin yegâne işlevinin özel sermayeye işgücü üretmek olduğunu düşünmekte. İlginçtir ki, Avrupa Birliği ilerleme raporunda da, Türkiye’de üniversitelere verilen işlev, emek-piyasasına yönelik (labor-market oriented) üretim yapmak şeklinde tanımlanmaktadır. İş çevrelerinin sıkça dillendirdiği “*üniversite-sanayi*” işbirliği görüşünün temelinde de aynı düşünce yatmaktadır. Kapitalist sistem bağlamında iş dünyasının taleplerini olağan karşılamakla beraber, üniversitenin işlevini böylece belirlemek yanlışır. İş dünyasının taleplerini karşılayabilecek emek gücünü üretmek, asıl olarak, meslek yüksekokullarının görevidir. Ancak, YÖK düzenlemeleri ile bu kanal kapatılmış, üniversiteler yüksek okul düzeyine indirgenmiştir. Bu süreç, sermayenin üniversiteye biçtiği rol bağlamında yorumlanmalıdır.

İş çevrelerinin görüş ve taleplerine paralel olarak, akademik çevrelerden de iktisat öğretimi ders programında revizyon önerileri söz konusudur. Bu tür revizyon önerilerinde, neo-klasik öğreتيye özde sadık kalınarak, bu öğreti çerçevesinde Batı üniversitelerindeki yönelişler öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu önerilerde iktisadın sözel anlatımı yanında, hatta biraz geri plâna çekilerek, kantitatif yöntemlerin programlara girmesi önerilmektedir. Böyle bir önerinin temellendirildiği şu ifadelerle kulak verelim:

“*İktisat diğer sosyal bilim dallarından farklı olarak sadece sözel bir disiplin değil, aynı zamanda, mahiyeti gereği, sayısal teknikler kullanılmak durumunda olan bir disiplindir. Bu bakımdan iktisat sosyal bilimlerle doğa bilimlerinin ara kesitinde yer almaktadır.*”

Sayısal tekniklerin kullanımı iki açıdan önemlidir: söylediklerimizin içsel tutarlılığının sağlanması ve olgularla bağdaşıp bağdaşmadığının sınanması. İlkini matematikle gerçekleştirebiliriz.

İzzettin Önder*

İş
dünyasının
taleplerini
karşılayabilecek
emek
gücünü
üretmek,
asıl
olarak,
meslek
yüksekokul-
larının
görevidir

* İ.Ü. İktisat Fakültesi
İ.B.F.

İktisatta model olarak adlandırdığımız soyut yapıların oluşturulması matematik kullanınının en iyi bilinen örneğidir. Modeller gerçeklikle ilgili olarak yaptığımız analizin tutarlı ve belirgin olmasını sağlar.

Sonuç olarak iktisat eğitiminin;

1. *Formel iktisat teorilerini öğrencilere bilgiden çok formasyon edinecekleri biçimde sunması; ve,*

2. *Ekonometrik tekniklerin kullanımını, öğretmesi gerekir."* (Şubat, 1998; s.9)

Yukarıdaki ifadede "...iktisat eğitiminin formel iktisat teorilerini öğrencilere bilgiden çok formasyon edinecekleri biçimde sunması..." yaklaşımı, iktisat eğitiminde hemen sadece neo-klâsik iktisat teorilerinin verildiği gerçekliği ile bir arada ele alındığında, üniversitelerin nasıl bir toplumsal ideoloji üretme ve yayma aracı olduğu anlaşılır. Tabiatıyla, neo-klâsik ve marksist öğretinin bir arada ele alındığı bir programda tek yanlı ideoloji ışınlanmasının önüne geçilmiş olabilir. Ancak, maalesef, bu yola gidilmemektedir. Salt neo-klâsik teori demetine ağırlık verildiği ve bunun ileri düzeyde kantitatif yöntemlerle bezendiği bir ortamda belki iktisat öğretisi bilimsel bir görüntü kazanıyor olabilir, ama toplum tarafından algılanması ve yanlışlanması da o denli güçleşiyor. "Bugün iktisat âdeta matematik ve ekonometri haline gelmiştir. Yalnız iktisatta dikkat çeken bir nokta, matematik ve ekonometri haline gelirken, iktisatta ölçme arayışı yanında, bunların kullanılmasında, iktisadî önermeleri ölçme arayışı yoğunudur....fakat daha sofistike, daha karmaşık teknikler kullanıldıkça, aslında test etme olanakları belki biraz artıyor; ama yanlışlama olanaklarının da **azaldığı** görülüyor." (Mayıs-Haziran, 2000; s. 19)

İktisat öğretisi, ana felsefe ve teori demetleri olarak iki ana hatta ayrıldığı halde, dünyada ve Türkiye'de başat öğreti yolu, maalesef, neo-klâsik teori ve yeni klâsik teori, post-keynesyen teori, moneterizm vb gibi neo-klâsik teorisinin ileri ve yan uzantıları ile sınırlı kalmıştır. İktisat biliminin temelindeki felsefî ve metodolojik alandaki gelişmeleri açıklamaya yönelik yapılmış olan bir oturumda, zaman içinde, ampirik gerçekçilik veya eleştirel gerçekçilik; doğal rasyonellik veya sınırlı rasyonellik; toplumsalcılık veya yöntemsel bireycilik akımlarının açıklamalarına yer verildiği görülmektedir. (25. İktisatlılar Haftası, Mayıs-Haziran, 2000; s. 17-20) Bu açıklama, kapsanan alanla ilgili önemli bilgiler içeriyor olmakla beraber,

hem dünyadaki gelişmelerin sadece bir bölümünü kapsamaması, hem metodolojik gelişmelere ve değişimlere neden olan taban üretim ilişkileri ve yönetimdeki değişimleri ihmal etmesi açılarından yetersizdir. Bir defa, bu açıklamada, ne yazık ki, neo-klâsik teori ailesinin karşısında derin bir tarih bilincine sahip ve sermayenin değişim kurallarının genetik yapısını net bir biçimde gösteren marksizm bulunmamaktadır. Açıklamada, hiç değilse, neo-klâsik teorideki rasyonellik yaklaşımı, marksist yaklaşım metodolojisi açısından bir tür sına-maya tâbi tutulmalıydı. Aynı şekilde, keynesçi okulun neden kısmen toplumsalcı olduğu ve keynesyen teoriyi reddeden arz-yanlı iktisat öğretisinin neden çılgınca bireyselliğe sarıldığıının da dikkate alınması, açıklamalara daha büyük bir zenginlik katar. Dergide yer almış olan kısa açıklama, böyle bir tarihsel arkaplandan yoksun olduğundan, zihinsel formasyon oluşumu açısından tek yanlı ideolojik ışınlama işlevi görmeden öteye gidememektedir.

Oysa; tüm parlıtlarına, hatta içsel tutarlılığına rağmen, büyük ustaların bile iktisat öğretisi ve bu öğretinin toplumsal işlevleri hakkında **derin** kuşkuları oluşmaktadır. 'The Death of Economist' adlı kitabın yazarı ve bir zamanlar Wall Street'de yatırım bankeri olarak çalışmış olan Paul Ormerod iktisat eğitimi ile ilgili bakın neler söylüyor: "1980'lerden beri iktisat revaçtaydı, Princeton, Harvard gibi iktisat departmanlarının lisansüstü mezunları..hemen Wall Street yatırım şirketlerinde çalıştırılıyorlardı.

İktisat
öğretisi,
ana
felsefe ve
teori
demetleri
olarak
iki
ana
hatta
ayrıldığı
halde,
dünyada ve
Türkiye'de
başat
öğreti
yolu,
maalesef
neo-klâsik
teorisinin
ileri ve
yan
uzantıları ile
sınırlı
kalmıştır

Çünkü, iktisat bölümünden mezun olmuş insanın 'pratik insan' olduğuna patronlar kalıbını basıyordu. Ancak, garip olan şuydu: Bizimmeselâ, Salamone Brothers'da çalışmış-orada yaptığımız işle, iktisat bölümlerinde bize öğretilen iktisat arasında hiçbir ilişki yoktu." (Mayıs-Haziran, 2000; s. 29) Bir başka benzer ifade de Tobin'den gelmekte: "Biz, acaba iktisat departmanlarımızda yetiştirdiğimiz en kaliteli, en yetenekli öğrencilerimizin Wall Street'de yatırım bankerî, simsar olmaları dolayısıyla, büyük bir insan kaynağı israfına yol açmıyor muyuz?" (Mayıs-Haziran, 2000; s. 29)

İktisat öğretilmesine ortodoks neo-klâsik yaklaşım yapan bazı yazarlar da, neo-klâsik iktisat öğretisinin sistemik amacını ve ülke koşullarına uyarlanabilirliğini sorgulamadan, kantitatif yöntemlerde aşırılığa kaçmanın ve ileri gelen dergilerde makale yayınlamanın vazgeçilmez gerekliliğini ileri sürebilmektedir. Princeton'a referansla öğrenci sokabilmeyi yegâne akademisyenlik kriteri olarak görebilen, hakemli dergilerde yayın yapabilmenin ve referans almanın, sistemi denetleme işlevini atlayarak, tek ölçüt gibi gösterebilen bu çevreler şöyle bir kehanette de bulunabilmektedir: "Çok iyi bir Avrupa üniversitesinden herhangi bir derece alırsanız ve ciddiye alınabilecek belli bir sayıda....makale yayınlamışsanız full profesörlük yolunuz açık olmalıdır." (Şubat, 1998; s.25) Türkiye gibi kapitalistleşme aşamasını tamamlayamamış, İktisat Fakültesi müfredatında 1960'lara kadar matematik der-

sinin dahî olmadığı, 1980 sonlarında ise neredeyse her kasabada bir "üniversite binası"nın açıldığı bir ortamda böyle bir ifade, açıktır ki, yadırganır. Türkiye koşullarından çıkıp, dünya düzeyinde yaklaşım yaptığımızda da iktisat biliminin ve öğretisinin içeriği ve gerçekleştirdiği sonuçlar açılarından fazla açıklayıcı ve iç açıcı bir durumla karşılaşmıyoruz. Bir bilim kendi alanındaki sorunlara yaklaşımı ve çözüm üretme potansiyeli ile geçerlilik ve meşruiyet kazanır. Ne hazindir ki, dünyada genel gelir artışına rağmen, giderek yaygınlaşan ve derinleşen yoksulluğa karşı neo-klâsik öğretinin, "doğal işsiz" kavramını üretmekten öte, fazlaca söyleyecek sözü yoktur! Ünlü dergilerde makale yayınlama ve referans alma sürecine gelince, bu sürecin gizli hakem sistemi ile nasıl bir sansür veya oto-sansür aracı haline getirildiği de açıktır.

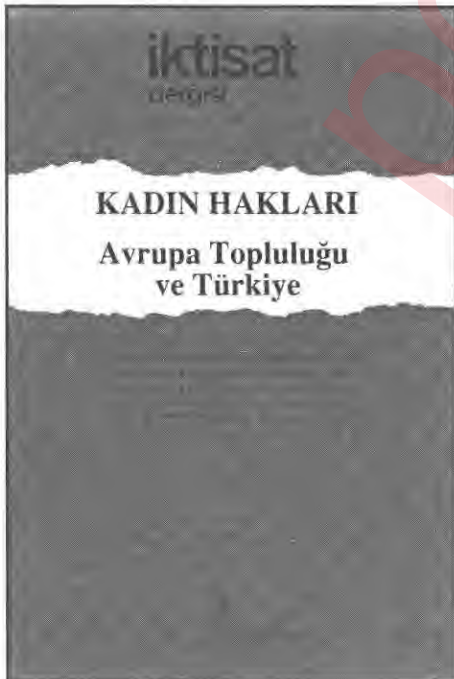
Oysa iktisat fetişleştirildiği düzeyde ne salt kantitatif ne de enternasyonal bir bilim dalıdır. "Mikroiktisatta, makroiktisatta, uluslararası iktisatta, temel varsayımları sebebiyle, dünyada olup bitenleri anlamaya yaramayan, dünyada objektif olarak varolan hiçbir şeyi tasvir etmeyen, hatta dünyayı kavrayışımızı çarpıtan, fakat kendi içinde tutarlı ve zarif olan nice kuram mevcuttur. Bu kuramların bir çoğunun hayatiyetinin asıl sebebi zerafetleri değil, şu veya bu millet, sınıf veya zümre menfaatlerini savunmaya yaramasıdır....Öte yandan, bazı iktisatçılar kuramlarını ve kavramlarını kabul ettirmek için belagat ilminin her türlü hilesine müracaattan çekinmemektedir.

İktisadî fenlerden ayırdeden bu sorunlarda...öğrencilerin anlayışını ve muhakeme kabiliyetini geliştirebilmek, dolayısıyla modelleme çalışmalarını ve ampirik araştırmaları anlamlı ve faydalı bir hale getirmek....iktisat tarihi, iktisat düşünce tarihi, bilim felsefesi alanındaki çalışma ve dersler ile mümkündür.

İktisadın 'enternasyonelliği' ne gelince, uluslararası fikir alışverişi, elbette çok faydalıdır. Ancak, iktisadî önermeler uluslarüstü ve sınıflarüstü olmadığı için, dışarıdan gelen bilgi ve tahlillerin enternasyonal, binaenaleyh bitaraf olduğu zehabına kapılmak yanlıştır." (Ağustos, 1998; s. 60)

Bir bilim dalı olarak "İktisat"ın iki önemli niteli bazen gözden kaçıyor, bazen de ihmal ediliyor. Bir defa iktisat, çok önemli açılardan doğa bilimlerinden farklıdır. Doğâ bilimlerinde birbiri ile ilişki içinde bulunan süjelerin zevk, tercih, çıkarını kollama veya güç kullanma vb. gibi canlı varlıklara, özellikle de insanlara öz-

İktisat
fetişleştirildiği
düzeyde
ne salt
kantitatif
ne de
enternasyonal
bir bilim
dalıdır

gü özellikleri ve buradan kaynaklanan davranış kalıpları yoktur. Bu nedenle, sosyal bilimlerin alanında iktisat sosyolojisi ve/veya iktisat psikolojisi alt bilim dalları bulunduğu halde, doğa bilimleri alanında böyle bir alan söz konusu değildir. Hal böyle olunca, iktisat bilimi de bilimsel özerkliğini yitirmekte, bilimsel görünümlü altında başat güçlerin çıkarlarını korumakta ve diğer grupları baskılama aracına dönüşmektedir. Kapitalist sistemde farklı çıkar gruplarının çıkar çatışmaları alanını kapsayan iktisat öğretisinin amacı, konuların ele alınış ve işleniş tarzıyla, "...bireyi sisteme karşı yabancılaştırmak..." (Şubat, 1998; s. 7) olarak tanımlanabilmektedir. Şöyle ki; "yabancılaşma derecesine bağlı olarak bireyin kendisini tarihsel ajan olarak algılaması ve(onu) değiştirme olasılığı zayıflar." (Şubat, 1998; s. 7)

Bir öğreti olarak ya da ideolojik işlevi bağlamında bir sistemik üst-yapı kurumu olarak iktisat öğretisinin işlevsel yorumunu, bir zamanların ünlü iktisatçısı Galbraith'den alalım: "...karar alma sürecine katılan kurumların kudretli olduğu-yâni, aslında bu kurumların isteklerinin karşılandığı ve insanların da bu isteklere hizmet eder hale getirildiği- kabul edilirse, asgari ölçüde tedbirli bir kimse bile şunu sormalı: ekonomi bilimi kurumların çıkarlarına hizmet ediyor olamaz mı? Kurumların kudretli olduğu ifade edilir. Bunların, kendilerini ve ellerindeki kudretin kullanışını konu alan bilim üzerinde etkisi olmayacak mı?...verilen tanımlar bu kudreti gizlemek için bir örtü olamaz mı?

Ekonomi ilminin kudretin kullanılmasına katkısına, onun 'alet olma işlevi' denilebilir. Bununla kastedilen, ekonomik düzenin gelişmesine veya anlaşılmasına alet olması değil, bu düzende kudreti elinde bulunduranların amaçlarının gerçekleşmesine alet olmasıdır. Bu işlev, kısmen, her yıl yüzbinlerce öğrencinin eğitilmesi şeklini alır....İnsanlar belki de eleştirecekleri şeyleri kabul etmeye ikna edilirler....Her ne kadar kabul edilen ekonomik toplum modeli gerçekçi değilse de, elde bulunan kullanılmaya hazır model budur. ..kanun yapıcılar, devlet memurları, gazeteciler, TV yorumcuları, profesyonel tahminçiler ve....diğer bütün kimseler için bu model gerçeğin bir temsilcisidir. Çalışma yaşamı, tüketim, tasarruf, vergileme, idarî düzenleme gibi alanlarda iyi veya kötü olarak nitelenen davranış ve hareket kıstaslarının belirlenmesinde de bu modelden yararlanılır. Bu yoldan çıkarları korunan herkes için bu çok yararlı bir şey..." (Şubat, 1998; s. 32, 34-35)

İktisat bilimi ile diğer bilimlerin arasındaki diğer bir fark da, öznel sorunların anlaşılabilmesi ve uygun politikaların geliştirilebilmesi açısından iktisat bilimi ve öğretisinin her bir ekonomiye özgün olması gerekliliğidir. "Batı'nın endüstri toplumlarındaki kavram ve kurumları çeviri yoluyla gündeme getirmede, iktisat eğitiminin zaman zaman hataya düştüğünü söylemek mümkündür. Kalkınma ve iktisadî gelişmeye ilişkin olarak Türk toplumunun, kendi yapısına özgü yeni kavram, politika ve öğretim biçimlerine gereksinimi vardır." (Şubat, 1998; s. 15)

İKTİSAT dergisinde "İktisat eğitimi" konusundaki yazıların bir bölümü, yukarıda kısa örneklerle verildiği üzere, Batı dünyasında iktisadî düşünce ve teorik çalışmaları yansıtmaktadır. İktisadın enternasyonal bir bilim niteliği taşıdığı görüşünün başat olduğu bu yaklaşımın iki önemli zaafı bünyesinde taşıdığını belirtmede yarar var. Bir defa, enternasyonalist bir açıdan bakıldığında, iktisat öğretisinin salt kapitalist dünyada geliştirilen teorilerle sınırlı olmaması gerektiği yadsınamaz bir gerçekliktir. Oysa, iktisat öğretisindeki tek yanlılık, maalesef, fakülteedeki formel öğreتيye olduğu kadar, buna koşut olarak, İKTİSAT yazılarına da hakim olmuştur. Bu gelişmenin toplumsal ve sistemik amacı açıktır; zira öğreti, yansız bir toplumsal faaliyet olmayıp, "...verili toplumsal yaşamın [kapitalist üretim ilişkisinin] yeniden üretilmesi ve....yeni ideolojilerin üretilmesi yönündeki sosyalizasyon işlevleri..." (Şubat, 1998;s.46) ile yükümlüdür.

İktisat
öğretisindeki
tek
yanlılık,
maalesef,
fakülteedeki
formel
öğreتيye
olduğu
kadar,
buna
koşu
olarak,
İKTİSAT
yazılarına da
hakim
olmuştur

İktisat

Kasım 1998 Sayı 18 Sayfa 5-6 20000 YTL (KDV Dahil)

Doğru: ABD ne kadar zayıf? Temel Yıldoğlu, Orhan, de Med. Karanfilgü, ABD'nin ekonomik ve dış politikalarını inceleyen. **Tartışma:** Tron dağılımı ve finans politikaları. **Söyleşi:** Gazi Kızıoğlu. **Alaska:** Kapitalist yada sosyalizm? **Doğru:** Gıda, enerji, bölgeselcilik mi? **İnceleme:** Avrupa'da sendikacılık.

"İnsanın gelişmişlik seviyesini belirleyen iki ana çizgi, ateş ve sıfır çizgileridir. Ateşi kulanabilme ve sıfır kavramını anlamayı ifade eden bu iki çizgi üç ana bilinç ve idrak kademesi belirler.

Ateş altı denilen birinci kademede insanlar meditasyonla melekelerini güçlendirirler ve zihni kavramları, birbirleri ile bağlantılı veya sıralanmış kavramları oluştururlar..... Ateş ve sıfır çizgileri arasındaki ikinci kademe ön anlayış denebilecek bir mertebeyi ifade etmektedir. Bu kademede insanlar teorik mantıkla yazılmış eserleri anlama, yorumlama, eleştirme hatta izah yeteneğine sahiptirler....Sıfır çizgisinin üstü olan üçüncü kademe ise anlayış kademesidir. İnsan zihninin en gelişmiş seviyesi olarak kabul edebileceğimiz bu kademede insanlar "aksiyomatik teori düşüncesi"ne ulaşmışlardır....Bilimsel kurgu şeklinde yeni senaryolar üretmek, gelecek toplumun moral ve estetik normlarını oluşturmak gibi zihni faaliyetle de bu kademe içinde değerlendirilebilir." (Şubat, 1998; s. 37) Günümüzün başat iktisat eğitim biçimi, içeriği ve uygulanış modeli ile, bireylere 'şartlı refleks' kazandırarak, onları ateş-altı birinci zihinsel düzeyde tutmaktadır. Ne hazindir ki, evrensel gelişmelere ve toplumun öznel yapısına bakmadan, Batıdan tercüme olarak aktarım yapan sözde bilim insanları da, maalesef, ne kendilerinin ateş-altı aşamada olduklarının, ne de öğrencileri ateş-altı düzeye mahkum ettiklerinin idrakindedir. Zaten, mantıksal olarak aksi olanaklı olamaz!

"Günümüzde, insanın şartlı refleksler kazandırılarak meta üretimine tâbi hale gelmesi ve kendisini de metalaştırmak suretiyle bir hiç mertebesine indirgenerek hayvanlaşması da, her geçen gün artan terör olayları, cinayetler, tüketim ve seks düşkünlükleri vb. ile kendini göstermektedir. Günümüzde kapitalizm ve kolonyalizm artık hiçbir ahlâki ve estetik norma sahip değildir.... Böyle bir dünyada, 1997 yılı Nobel Ekonomi Ödülü iki ABD'li iktisatçıya, türev piyasaları araçlarının değerlerini belirlemede yeni bir yöntem geliştirmeleri nedeniyle...." (Şubat, 1998; s. 37-38) verilmesi hiç şaşırtıcı gelmemelidir.

İnsanlara şartlı refleks kazandırarak onları ateş-altı düzeyde tutmanın piyasa değerinin ölçütü bazı ders kitapları yazarlarının aldıkları telif ücretinde de yansımaktadır. "...Harvard Üniversitesi'nden George Mankew...1997 yılında tam bir milyon dört yüz bin dolar telif ücreti almıştır. Üstelik-alışılmışın dışında- bu telif ücreti, kitabı yayınlamak isteyen Dryden Yayınevi tarafından yazara peşin olarak ödenmiştir. Bunu duyan herkes Mankew'in ne kadar iyi iktisat bildiğini daha kitabı almadan öğrenmiş oluyordu!" (Şubat, 1998; s. 19) Oysa, "Bilimsel üretimin, öğretimi geliştirmesi kadar, öğretim metodlarının bilimsel üretimi teşvik edici olması da önemlidir." (Şubat, 1998; 10) Üniversiter eğitim teknik akılla yetinmeyip, eleştirel akıl sunmak durumundadır. Zira, "...Eleştirel akıl, araçlara sıkışmış, öznelleşmiş, biçimselleşmiş, ütopyasızlaşmış teknik akıl ile karıştırılmamalıdır; çünkü teknik akıl, eleştirel aklın sunduğu gibi, yeni bir değerler sistemi ya da yeni bir dünya görüşü sunmaz." (Şubat, 1998; s. 6)

Behçet hastalığını Türk ve Yunan doktorlarının bulduğu söylenir. Türkiye verem ve sıtma mücadelesinde büyük başarı sağlamıştır. Çünkü bunlar Türkiye'nin sorunları idi. Buna karşın, kalkınma konusu ABD'nin sorunu olmamasına rağmen, Dünya Bankası'nın destekleri ile ABD'li iktisatçılar kalkınma ekonomisi teorisi(!) oluşturmuş ve bu konuyu kendilerine görev edinerek, bizim gibi ülkelerde okunan kitaplar yazmışlardır. Belki de yaşamlarının hiçbir kesitinde bir geri ekonomi görmemiş olan ABD'li ve diğer Batılı iktisat ule-ması kalkınma ekonomisi konusunda çeşitli kitaplar yazıp, bizlerin niçin kalkınmadığını bizlere anlatmaya çalışmışlardır. Bizim gibi ülkelerde aşırı nüfusun bulunduğu, okuma yazma oranının düşük olduğu, verimsiz tarım kesiminin büyük olduğu vb. gibi birçok nedeni

Ekonomik küreselleşmenin sürdürülebilmesi, ekonomi biliminin de küreselleşmesini zorunlu kılmaktadır

kalkınmamamız önündeki engeller olarak sıralayan bu ulema takımı, her nedense “emperyalizm” den hiç söz etmemişlerdir. Ne gariptir ki, aynı ulema takımının günümüzdeki uzantıları, bu kez de “kalkınma ekonomisi” söylemini terk ederken, emperyalizmden de yine hiç söz etmeden, şimdilerde de küreselleşme kavramını dillerine dolayarak, “yükselen piyasalar” ya da “yeni gelişen piyasalar” (emerging markets) kavramını ortaya atıp, bizlere dayatmaktalar. Buna göre, artık yeryüzünde gelişmiş ve kalkınmakta olarak nitelenen iki ya da farklı tip ekonomik yapılar değil, tek tip ekonomik yapı mevcuttur. Tabii, bu yeni yaklaşımın felsefesine göre de, geri ekonomilerin gelişme yolu kendilerini korumaktan değil, tam tersine, vaktiyle büyük koruma önlemleri altında kalkınmış ve günümüzde gelişmiş olan ekonomilerle eşit koşullarda rekabet ve mücadele etmekten geçmektedir. Bugün de bizlere bu görüş dayatılmaktadır. İktisat bilimini(!) ve onun üzerinde yükselen politikaları oluşturma ve yayma merkezleri gelişmiş ileri ekonomiler olunca, kaçınılmaz olarak, tüm kurallar merkezin anlayış ve çıkarlarına uyumlu bir şekilde oluşturularak, yerküreye yayılmaktadır. Zira, ekonomik küreselleşmenin sürdürebilmesi, ekonomi biliminin de küreselleşmesini zorunlu kılmaktadır.

İktisat; tüm tarafların üzerinde anlaşıldığı konuların incelendiği bir ittifak alanı olmayıp, tam tersine, tarafların çıkar çatışması içinde bulunduğu ve ancak bazı zorunlu koşullarda uzlaşabileceği bir ihtilaf alanıdır. Söz konusu ihtilaf, sadece bir ekonomi içinde olmayıp, özellikle de ekonomiler ve ülkeler arasında da fevkalâde şiddetli boyutta yaşanmaktadır. Bu nedenle, kapitalist üretim ilişkisinin hakim olduğu bir ortamda bir ulus içinde olduğu kadar, hatta ondan da fazla olarak, uluslararası alanda da tüm tarafların çıkarlarını koruyan enternasyonalist iktisat öğretisinden söz edilemez.

Bu açıdan bakılınca, iktisat biliminin, gerek üniversitelerde okutulup, gerek bu yürüyüşün İKTİSAT dergisinde işleniş biçimi itibarıyla iki açıdan ciddi eleştiriye açık olduğu görülür. Bir defa, iktisat bilimi, genel işleniş tarzı itibarıyla, tek yanlı olarak ele alınmaktadır. Üretim araçlarının mülkiyet biçimine ve üretim tarzına

bağlı olarak iki büyük örgütlenme tipi söz konusu olabileceği halde, başat öğretiyi gündemine almakta ve öğretim alanına yansıtmaktadır. Böylesi tek yanlı yaklaşım, sisteme eleman yetiştirmekle görevli bir meslek okulu görevi olabilir ama, böyle bir yaklaşım üniversiteler açısından yanlıştır, yanlış olduğu kadar da iktisat bilimini sermaye sınıfının hizmetine sokmak gibi bir işlev gördüğünden bilimsel etiğe de aykırıdır. Oysa, doğa bilimlerinden farklı bir alan olan iktisat, üniversiter eğitim ve araştırma fonksiyonlarında her tür üretim ilişkisini gündemine almak ve araştırma ve öğretim alanına taşımak durumundadır. Ancak bu şekilde, akademik özgürlük gerçekleştirilmiş, topluma tüm toplumsal projeler hakkında bilgi verilmiş ve toplumun sermaye hakimiyetinden kurtarılması sağlanmış olur.

İktisat öğretisinin ve İKTİSAT dergisinde yansıyan tartışmaların ikinci önemli zaafı da, iktisat biliminin enternasyonalist bir alanmış gibi ele alınarak, gelişmiş Batı ekonomilerinde, onlara özgü tanımlardan ve karşılaştıkları sorunlara getirilen çözümlerden oluşan böyle bir bilgi demetinin Türkiye gibi kalkınmakta olan bir ülkeyi de anlamaya ve derlerine çare bulmaya yarayacak bir kaynak olarak görülmesidir. Böyle bir yaklaşım, kalkınmakta olan ekonomilerin sorunlarına çözüm getiremediği gibi, ülke insanlarının ekonomik konulara ve sorunlara yabancılaşmasına da yol açmaktadır. Küreselleşen dünyada gelişmiş merkez ekonomilerin çevresel konumlu ekonomiler üzerinde ekonomik kanallarla egemenlik kurmalarının önemli bir yöntemi, çevre ekonomilerin kendilerine özgü ve ekonomilerini koruyabilecek kararlar almasını önlemektir. Bilimsel görüntü altında gelişmiş merkez ekonomilerde üretilen iktisat kuramlarını “şartlı refleks” olarak benimseyen gelişmekte olan çevresel konumlu ekonomiler böylece güçlü ekonomilerin güdümüne girmektedir. Bu nedenle, Batı ülkelerinde geliştirilmiş olan iktisat bilimini sorgulamadan almak ve oralarda yazılmış kitapları tercüme ederek olduğu gibi içeriye yansıtmak ciddi bilimsel sorumsuzluk olarak görülmelidir. Doğa bilimlerinden farklı olarak, sosyal bilimlerde bilimsel bulgular dışarıdan devşirme olmayıp, inceleme konusunu oluşturan sosyal varlık üzerinden elde edilir.

Batı
ülkelerinde
geliştirilmiş
olan
iktisat
bilimini
sorgulamadan
almak ve
oralarda
yazılmış
kitapları
tercüme
ederek
olduğu
gibi
içeriye
yansıtmak
ciddi
bilimsel
sorumsuzluk
olarak
görülmelidir

İktisat dergisinin 40. yılında Türkiye'de kalkınmanın 40 yılı

"Doğru yolu bulmak için kaybolmak gerekir (...) Labirent, içine giren kaybolsun ve dolaşsın diye yapılır. Ama labirent, o aynı kişiye, yeni bir plan çizmesi ve labirentin gücünü yok etmesi için bir başkaldırıyı da düşündürür. Bunu başardığı takdirde insan labirenti yıkacaktır...."

(Italo Calvino)

Fuat
Ercan*

İ Çıkarken

İktisat Dergisi'nin ilk sayısı (1964- Temmuz) için yazılan *Çıkarken* başlıklı sunuş yazısı, gerek derginin kırk yıllık çabasını, gerek Türkiye'nin bu yıllar içinde geçireceği dönüşümün temel uğraklarını işaret etmesi açısından oldukça anlamlı.

Giriş yazısında sosyal olguların anlaşılmasında iktisadın özel bir yer aldığı işaret edilmiş:

"Her zaman ve her yerde bir takım sosyal hadiselerden ibaret olan ekonomik vak'alar, beşer tarihinde, bütün cemiyet hayatı için gittikçe artan bir önem kazanmış, ihtiyaçların tazyiki ve refah arzusu bu bilim koluna özel bir yer tanımıştır." (İktisat, 1964, 1).

Sosyal ilişkiler alanında iktisadın önemine ilişkin vurgu, Türkiye gerçeğine atfen "geri kalmış" ekonomiler için geliştirilen 'iktisadi kalkınmanın' gerekliliği ile geliştirilmiştir. Kalkınma sürecine giren ekonomilerde bireylerin detaylı bilgiye sahip olmalarının gerekli olduğu vurgusundan hareketle, derginin çıkarılmasına ilişkin temel amaçta açıklanmış oluyor. Kalkınma sürecinde olan bir ekonomide yaşayanların sürece ait bilgilere ulaşmaları, kalkınma hareketinin temel belirleyeni olarak tanımlanmıştır:

"Bu kabil memleketlerdeki "İktisadi Kalkınma" temayülleri dolayısı ile gösterilen gayretlerin başarı şartının, ekonominin hayatımıza karışmış olan fertlerin bu konularda etraflı bilgiye sahip olmaları-

Derginin kendisi için belirlediği amacın, Türkiye'nin kalkınma çabalarını destekleyecek bilgileri kitlelere aktarma, kitlelerle paylaşma olduğunu işaret edebiliriz

İKTİSAT
Dergisi

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ YAYIN ORGANIDIR

Sahibi : Cemiyet Adına OKTAY EMED
Yazı İşleri Müdürü : NİHAT BATUR
İdare Yeri : Tünel Galip Dede Cad. No. 48/1
Basıldığı yer : YENİLİK BASIMEVİ
Fiatı : 2,5 Liradır.
Yıllık Abone : 30 TL. Altı Aylık : 15 TL.

SAYI : 1 CİLT : 1 TEMMUZ 1964

ÇIKARKEN :

Her zaman ve her yerde bir takım sosyal hadiselerden ibaret olan ekonomik vak'alar, beşer tarihinde, bütün cemiyet hayatı için gittikçe artan bir önem kazanmış, ihtiyaçların tazyiki ve refah arzusu bu bilim koluna özel bir yer tanımıştır.

Bu düşünce, bilhassa geri kalmış ve bugün ekonomi alanında yükseleme çabası yapan memleketler için olduğu kadar, bu memleketlerde yaşayan fertler için de ön plâna geçmiştir.

Bu kabil memleketlerdeki «İktisadi Kalkınma» temayülleri dolayısı ile gösterilen gayretlerin başarı şartının, ekonomik hayatımıza karışmış olan fertlerin bu konularda etraflı bilgiye sahip olmalarına bağlı bulunduğunu kabul etmeyen kalmamıştır.

Kaldı ki eski klâsik otarşi cereyanları bugün tarihe karışmış ve bütün ekonomiler, enternasyonal hizmet, mal, sermaye mubadeleleri ile birbirine bağlı hale gelmiş bulunmaktadır.

* M.Ü.
Öğretim Görevlisi

na bağlı bulunduğu kabul etmeyen kalmamıştır.”(İktisat, 1964,1).

Derginin kendisi için belirlediği amacın, Türkiye'nin kalkınma çabalarını destekleyecek bilgileri kitlelere aktarma, kitlelerle paylaşma olduğunu işaret edebiliriz. Geçen kırk yıllık süre içinde de bu amacını oldukça etkin bir şekilde yerine getirdiğini belirtebiliriz. Kurumsallaşma ve dolayısıyla sürekliliği korumanın zor olduğu bu topraklarda, *İktisat Dergisi* bu sürekliliği sağlayabilmiştir. Bu noktada, dergiyle ilgili olarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin tüm üye ve yöneticilerinin bu emek ve çabalarına işaret etmemek haksızlık olur. Dergi Türkiye'de kapitalistleşme sürecinin ve dolayısıyla toplumsal değişimin tepeden tırnağa değiştiği yıllarda yayın hayatına başlamıştır. Derginin kırk yıllık öyküsü üç açıdan özel öneme sahip;

-İlk olarak kapitalist gelişmenin bu süreç içinde taşıyıcı unsuru olan çeşitli kesimlerin (sermayenin farklı unsurlarından, politikacıya, ve akademisyene) düşüncelerinin dergiye yansımaları sağlanmış, bu konuda gereken hassasiyet gösterilmiştir. Bu hassasiyet sonuçta, son 40 yılı farklı açılardan anlamaya çalışan her kesimden araştırmacı için önemli bir kaynak birikimine olanak sağlamıştır. Dergi sadece farklı kesimden insanların içinde yaşadığı gerçekliğe bakış açısını vermekle kalmıyor, aynı insanın farklı zamanlarda yaptığı katkılar izleyerek kişisel dönüşüm dolayında Türkiye gerçeğini anlamaya da olanak sağlıyor. Derginin bir başka önemi, çıktığı dönemlerde var olan yayın organlarından farklılığını koruması ve bu anlamda daha nitelikli daha eleştirel ve belirli bir düzeyi tutturmasıdır. Bu tarz bir yaklaşım, üniversitede eğitimini sürdüren ve anlama-açıklama sürecinin başlarında olan öğrenciler için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

II- 1960'lı yıllar: geç kapitalistleşen bir ülkede kalkınmanın süreklilik arz eden sorunları

İktisat Dergisinin 40 yılı için yazacağımız yazılarda dergide yayınlanan yazıları belirli kategorilere ayırarak, bu kavram/olgulardan hareketle değerlendirmeler yapma fikri her ne kadar benim başımın altından çıktıysa da, üzerime düşen *kalkınma* yazılarıyla ilgili bir yazı yazmanın ne kadar zor olduğunu dergileri tarayınca daha bir anladım. Zorluğun temel nedeni bir yandan kalkınma kavramının geniş bir toplumsal alanı kapsamaları, diğer

ama çok daha önemli bir neden özellikle derginin Türkiye'de kalkınma ya da kapitalistleşme sürecinin önemli bir evresinde gerçekleşmesidir. Kapitalistleşme sürecinin temel uğrakları olan ticari ve para sermaye birikiminin belirli bir düzeye ulaşmasından sonra, 1960'lı yıllar görece üretken sermaye birikiminin belirleyici olduğu yıllardır. “1968 yılı faktör fiyatlarıyla 1962-1973 yılları arasında GSMH yüzde 105,39 artmıştır. GSMH'den de hızlı artan iki faaliyet kolu yüzde 183,98 ile sanayi kesimi ve yüzde 126,06 ile hizmetler kesimidir. Aynı dönemde tarım kesiminin artış hızı yüzde 23,31 olarak gerçekleşmiştir” (Tuna,2003,37).

Yatırımlar ve dolayısıyla sermaye-emek ilişkilerinin daha bir belirleyici olmaya başladığı bu yıllar, aynı zamanda toplumsal gerçekliğin hızla değişim geçirdiği zamanlardır. Kentleşme, kırdan kente göç, sendikaların kurulması, farklı düşünceleri temsil eden parti ya da diğer siyasal yapıların hızla güç kazanması ve burada sayamayacağımız birçok değişken bu yıllarda görünür olmaya başlamıştır. Şemsettin Güler derginin üçüncü sayısında gelişmeyi anlamlı bir şekilde özetlemiştir:

“Türkiye Ekonomisi bugün yeni bir çağın ve *dereceli yapı değişikliğinin* eşliğinde bulunmaktadır. Yeni cereyanlar ekonomik hayatımızı birkaç yönden yavaş yavaş baskısı altına almaya yönelmiştir. Bunlar arasında <<Müşterek Pazar>>, <<Beş Yıllık Plan>>, ve <<Sermaye-Emek münasebeti>> gibi bir kaçını sayabiliriz.”(Güler,1964a,7,vurgu bana aittir).

Toplumsal alanda gerçekleşen tüm bu değişimler ve değişimin açığa çıkardığı olumsuzluklar, olumsuzlukları önlemeye yönelik politikalar, oldukça yeni bir disiplin olan *kalkınma iktisadının* (diğer geç kapitalistleşen ülkelerde de olduğu gibi) ilgilendiği konular olmuştur. Kalkınma iktisadı, geç kapitalistleşen ülkelerin sermaye birikimi özellikle bu birikimin üretken sermaye biçiminde gerçekleşme aşamasında olan ülkelerin ihtiyaçları ile erken kapitalistleşen ülkelerin II. Dünya Savaşı sonrası dünya ölçeğinde yeniden yapılanma sürecinin keşiştiği dönemde, iktisadın bir alt disiplini olarak biçimlenmiştir. Sıkça işaret edildiği gibi, bu disiplin kalkınma sorununu ve dahası kalkınma stratejilerini gündeme getirmemiş, tam tersine kapitalistleşmenin belirli aşamasındaki maddi süreçler böyle bir disiplinin varlığına yol açmıştır. Aynı şey Türkiye için de geçerli. Gerçekten de dergide yayınlanan hemen hemen her yazı-makale, kalkınmanın Türkiye gerçek-

Dergi
Türkiye'de
kapitalistleşme
sürecinin ve
dolayısıyla
toplumsal
değişimin
tepeden
tırnağa
değiştiği
yıllarda
yayın
hayatına
başlamıştır

liğinde açığa çıkan bir boyutu üzerinde duruyor. O dönem için kalkınmanın önemini Kazgan; "Ağaçsız, ormansız, fabrikasız, okulsuz, yolsuz, susuz topraklar kimseye vatan değildir" ifadesi ile tanımlar (Kazgan, 1964a, 1).

Ama bu çalışmalara bu gün göz attığımızda, geç kapitalistleşen ülkelerde kalkınmaya ilişkin bazı sorunların süreklilik arz ettiğini görüyoruz. 1964 yılı ve sonrası sayıların içeriklerine baktığımızda bugün de sıkça tartışılan konuların ele alındığını görüyoruz. Bugün oldukça farklı biçimlerde tartışılabilir:

-dış dünya ile ilişkili problemler (döviz ihtiyacı, yabancı sermaye girişi, dış ticaret rejimi, dış borç sorunu, AT ya da diğer uluslararası kurumlarla ilişkiler),

-tarım ve sanayi arasındaki ilişki ya da sanayileşmenin tarımı öncelemesi yönündeki tartışmalar (teşvikler, indirimler, eğitim destekleri),

-planlama-pazar (piyasa-devlet) arasında seçim (ya da 1960'larda sıkça işaret edilen Karma Ekonomi) gibi konular üzerinde duruluyor, tartışılıyor.

Örnek olarak ilk sayının ilk makalesinin başlığı: *Ulusal Bir İhracat Politikasının İhtiyacı*. Melih Tümer, günümüzde de önemini koruyan artan ithalat hacmine karşılık ihracatın istenen düzeyde artmamasını ele alıyor ve bu eğilime karşı "ulusal bir ihracat politikasının" gerekliliğini işaret ediyor (Tümer, 1964). Türkiye'de kalkınma ya da sanayileşme sürecinin en önemli konularından/sorunlarından biri Türkiye'nin dönemin ifadesi ile "dış alemle" ilişkilerin niteliğinin tanımlanması olmuştur. Teorik düzeyde bu ilişkinin *gerekli ve olumlu sonuçları ile zorunlu-eşitsiz olumsuz sonuçlarını* işaret eden iki farklı bakış açısı, kalkınma tartışmalarına katılanların temel belirleyeni olmuştur. Dış dünyanın kalkınma üzerindeki etkileri, sadece teknik bir sorun olarak kalmayıp teorik açılımlar dolayısıyla tarafların farklılaşmasına yol açan bir özelliğe sahiptir. Örnek olarak 1964 tarihli *"Uluslararası Sermaye ve Gelişmemiş Ekonomiler"* başlıklı yazısında Erol Manisaloğlu, Türkiye gibi gelişmemiş ülkeler üzerinde olumsuz etkileri bulunduğunu fakat bu etkilerin bir zorunluluk olmadığını işaret edecektir;

"Uluslararası sermayenin gelişmemiş ekonomilere yerleşmeleri ilk bakışta bu ekonomiler için bir zorunluluk gibi görünmekte ise de iktisadi ve siyasi hesapları yapıldığında bunun bir zorunluluk olmadığı

ve alternatiflerinin bulunduğu ortaya çıkacaktır. Önemli olan nokta, gelişmemiş ekonomilerin gereken (silkine) gücünü kendilerinde bulabilmelerine bağlıdır" (Manisaloğlu, 1964,6).

Dış dünyaya ait tartışmalarda özellikle 1960'lı yıllarda var olan genel eğilim özellikle 1970'lerin ortası ve daha sonraları hızla dönüşecektir ama 1960'lı yıllarda Yılmaz Altuğ'un işaret ettiği gibi;

"Yabancı yatırımlara ihtiyacı olan devletler geçmişteki acı sömürgecilik anılarını unutamamakta ve bilhassa Devletler Hukukunun sömürgecilik devrinde sömürgecileri koruyan, adeta bunları davalarında hem davacı hem hakim kabul eden anlayışını hatırlayarak çekingen davranmaktadırlar" (Altuğ, 1964,13).

Fakat ilerleyen yıllar dış alemle ilişkilerde sorunun oldukça farklı ele alındığını göreceğiz.

Derginin çıktığı ilk yıllara baktığımızda günümüzde daha da belirleyici hale gelmiş, tarım-sanayi ikileminin sorgulandığını görüyoruz. Zeyyat Hatipoğlu derginin ilk sayısında yazdığı *Ziraat mı Sanayi mi?* başlıklı yazısında sanayileşmenin neden gerekli olduğunu üç başlık altında sıralıyor. Hatiboğlu'na göre ziraî kaynaklarının mevcut ve artan nüfusu besledikten sonra büyük bir artışa olanak vermediğini, ziraî ürünlerin uluslararası fiyatının sürekli azalma içinde olduğunu belirtir ve bu iki öğenin yanı sıra sanayileşmenin çağdaş medeniyetin temeli olduğunu belirtiyor. Fakat günümüz açısından gerekli olan bir belirlemede bulunuyor:

"Türkiye'nin iktisadi gelişmesi için sanayileşmesi zaruriyetine inanıyorum. Fakat ne var ki, ziraatımız ıslah edilmedikçe sanayileşmenin mümkün olamayacağı da çok ehemmiyetli bir gerçektir" (Hatipoğlu, 1964, 9).

Hatipoğlu'nun işaret ettiği ziraatın ıslahı günümüzde de tartışmalı bir şekilde devam ediyor. Türkiye'de kapitalistleşmenin kırsal alanda belirli bir hızla gerçekleşmemesi, daha sancılı bir biçimde gündemi belirlemeye devam ediyor.

1964'den günümüze gelen ve kalkınma sorunun temel belirleyenlerinden bir diğeri ise devlet-piyasa ya da devlet-birey ikilemidir. Kemal Derviş'in *siyasetin ekonomiye karışmaması* yönündeki vurgusunun kırk yıl önce, farklı bir ortamda tartışıldığını görüyoruz. *Refah Yolu*

Çalışmalara
bu gün
göz
attığımızda,
geç
kapitalistleşen
ülkelerde
kalkınmaya
ilişkin
bazı
sorunların
süreklilik
arz ettiğini
görüyoruz

DAHA
RAHAT
BİR
HAYATA
DOĞRU...

Seri imalat sayesinde sağlanan uygun fiyatlar
ARÇELİK kalitesi ve konforundan
daha geniş halk kitlelerinin
faydalanmasını sağlıyor

ARÇELİK

adlı çalışmasında Şemsettin Güler utangaç bir şekilde devletçiliği eleştirir, Türkiye'nin 1937 yılında devletçiliğe geçişin haklı nedenleri olduğunu ama artık bu durumun değiştiğini belirtir:

"Meseleyi ferdin sermayesi, teknik bilgisi ve sağlayacağı faydalar açısından ele alacak olursak karşılaştığımız manzara bambaşkadır. Şöyle ki: Kapitalizmin geliştiği zamanımızda aşırı devletçilik artık, resmi makamların salahiyet ve iktidarlarnı genişletmek arzusundan başka bir mana taşımaktadır. Amme teşkilatı ekonomik alandaki faaliyetlerinin oranında, halk üzerinde kuvvetli bir hakimiyet kurmak imkanını elde edebilir.... Devletçilik tecrübelerinin uğradığı başarısızlıklara en mühim sebep, hükümet teşkilatının ekonomik şartları takdir hususunda karşılaştığı güçlülüdür.... Devletçilik rejiminin karşılaştıkları diğer bir güçlük de, devletin sermaye ihtiyacını sağlamak için başvurduğu vergi ve istikraz yolları özel sektörü zayıf düşürücü sonuçlar verdiğinden bu da devletleri enflasyonlara başvurma veya vergilere zam yapma gibi iktisadi hayatı yıpratıcı yollara sürüklemektedir" (Güler, 1964b, 1).

Planlama, devletçilik ya da piyasa ilişkisi dergide bu yıllarda oldukça sık ele alınan konu olmuştur.¹ Örnek olarak Haydar Kazgan "Devletçilikte Yeni Anlamlar" adlı çalışmasında sorunu devlet ile özel kesim ve kalkınmanın değişen gerekleri arasında bir ilişki dolaşımında sorunu ele almıştır (Kazgan, 1964a).

1960'ın ortalarından itibaren kalkınmaya yönelik çalışmalarda gözlemlenen artışın bu dönemde kalkınma ya da kapitalist sermaye birikiminin temel belirleyeni olan üretken yatırımların artması ile ilişkisi vardır. Döneme ilişkin yorumunda M.Hiç şu ifadeyi kullanacaktır:

"1962 yılıyla başlatılabilen planlı kalkınma döneminde yıllık ortalama kalkınma hızı eski dönemlere kıyasla daha yükseltilmiş, özellikle sanayi kesimi hızla gelişmiştir" (Hiç, 1971, 10).

İktisat Dergisi'nin çıktığı yıllar Türkiye'nin kalkınma ya da sanayileşmesi açısından yukarıda da işaret ettiğimiz gibi oldukça önemli olduğu yıllardır. Dergi'nin ilk sayılarında yayınlanan Arçelik reklamı aslında bu yılları sözcüklerden daha iyi anlatıyor. Reklama baktığımızda *üretimi* temsil eden, ama *dayanıklı tükettim mallarında* üretimi temsil eden çamaşır makinesi, buzdolabı ve televizyon gibi ürünleri görüyoruz. Yine reklam bize genel olarak kapitalizmin gelişimi, özel de ise üretken sermayenin ilk uğrağı olan *ölçek ekonomisi* (fabrikalar) ve Türkiye ekonomisi için yeni olan *seri imalatı* görüyoruz. Yani bu ürünlerin kitlesel olarak üretiliyor. Diğer yandan *kitlesel üretimin* bir diğer sonucu uygun fiyatla tüm halkın tüketimine sunulmasıdır. Üretimin ülke içi piyasaya üretilmesi dönemi tanımlayan bir diğer özellik. *Daha Rahat Bir Hayata Doğru* ibaresi ise uygun fiyat ve kitlesel tüketimin günlük yaşama ilişkin doğrudan sonucu oluyor. Sadece sürecin birikimli mantığını anlamamız açısından 1960 yılında Türkiye'de ancak 1498 buzdolabı üretilirken, bu sayı 1976 yılında 500 binin üstüne çıkmıştır.

Tüm bu değişkenleri bir araya getirdiğimizde Güler'in ifade ettiği *dereceli yapı değişikliği* ile karşılaşırız. Gerçekleşen değişimi Sungur Savran haklı olarak iki başlık altında değerlendirecektir:

"Birincisi, sanayinin sermaye birikiminin belirleyici alanı, sanayi burjuvazisinin de iktidar bloğunun yönetici gücü haline gelişi; ikincisi, işçi sınıfının ülke tarihinde ilk kez siyaset sahnesine kitlesel biçimde girişi" (Savran, 1992, 97).

Ş.Güler'in işaret ettiği *dereceli yapı değişikliğinde* işçilerin her geçen sayılarının artması ve kendilerini sendikalar aracılığıyla ifade etmeleri özel bir önem taşıyor. Özellikle 15.7.1963 tarihinde kabul edilen 274 sayılı kanunla, aynı tarih ve 275 sayılı Toplu İş Sözleş-

1960'ın
ortalarından
itibaren
kalkınmaya
yönelik
çalışmalarda
gözlemlenen
artışın
bu dönemde
kalkınma
ya da
kapitalist
sermaye
birikiminin
temel
belirleyeni
olan
üretken
yatırımların
artması ile
ilişkisi
vardır

mesi, Grev ve Lokavt Kanunu işçilerin grev gibi haklarını yaşama geçirmelerine olanak sağlamıştır. Bu olanakların sıkıntı yaratacağını Güler açık bir şekilde ifade etmiştir:

"Sermaye-emek münasebetlerini düzenleyen kanunların verdiği hakların kullanılmasından doğacak sarsıntılar ekonomimizin geleceğini daha da kötüye götürebilir"(Güler,1964a,10). Güler'in 1964'teki uyarısı yani işçi sınıfının yükselen talepleri, hiç kuşkusuz hızlı birikim sağlayan sanayi burjuvazisi için pek de istenen bir gelişme değildi. Üretken sermayenin sermaye birikiminde egemen olmaya başladığı bu yıllar da, birikimin temel kaynağı ticari kâr değil, üretim sürecinde yaratılan değer ve el konulan ödenmemiş emek zamanı ya da başka bir değişle artı-değerdir. A.Aktan'ın işaret ettiği gibi

"sanayiye geçişle işçilere yapılan baskılarda artar. Nitekim 1967 -71 döneminde işçi hareketleri incelenirse, bu hareketlere sebep olan başlıca etkenlerin şunlar olduğu görülür: Sendikal faaliyet nedeniyle işten çıkartmalar, ücretlerin zamanında ödenmemesi ve sermaye sahibinin toplu sözleşme maddelerinin ve ya birkaçına uymama olarak görülecektir"(Aker,1975,11).

Sürecin çelişkilerini M.Hiç'in makalesinde bulabiliriz:

"1962-1970 planlı kalkınma dönemi boyunca sağlanan ekonomik kalkınmayla birlikte gelen 1961 Anayasasının tanıdığı özgürlüklerle beslenen sosyal uyanış, artan sosyal talep ve isteklerin kalkınma hızını dahi aşması çeşitli huzursuzluklara yol açtığı için önümüzdeki yıllarda sosyal adalet gayesine öncelik vermek şart haline gelmiştir."(Hiç,1971,7).

Bilineceği üzere *sosyal adalet* yerine, *askeri müdahaleye* öncelik verilmiştir.

III-1971 ve sonrası taşlar yerine oturuyor: sanayi sermayesi ve tekelleşme süreci

Toplumsal değişimin yoğunlaşarak artan hızı, değişime taraf olan kesimlerin donanımları üzerinde çeşitli etkileri olmuştur. Bu etkilerin siyasal karar alma süreci/mekanizmasında en belirgin dile gelişi hiç kuşkusuz 12 Mart 1971'de gerçekleştirilen askeri müdahaledir. Bu etkileşimi çalışma konusu yapan Ahmet Aker'in tanımlamaları dönemi anlamak açısından önemli:

"12 Mart döneminde, iktisadi politikayı belirleyen yönetici güç artık büyük sanayi sermayesi olmaya başlamıştır. Türkiye'de büyük sanayi sermayesinin iktisadi politikada kesin olarak ağırlığını göstermesi ve bu politikaya sırf kendi çıkarı doğrultusunda bakması yeni bir olaydır." (Aker, 1975,8).

Aker çalışmasında genel olarak Türkiye, özel de ise bu yıllara ait bir başka gerçeğin altını çiziyor:

"Türkiye'de *sanayin hakimiyeti ve tekelleşme aynı zamana rastlamaktadır*. Bu, geri kalmışlığın bir özelliğidir ve sanayin kuruluş biçimiyle ilgilidir"(Aker, 1975,9,vurgular bana aittir).

Aker'in işaret ettiği büyük sanayi sermayesinin hakimiyetini İ.Tekeli'de işaret etmiştir:

"Yarım yüzyılı aşan çabalar sonucunda bugünün [metin 1976 yılında yazılmıştır] Türkiye'sinin özel kesiminde oldukça büyük tekelleri sermaye grupları oluşmuştur. Bu sermaye grupları özellikle 1960'lı yıllardan sonra *çok firmalı, çok fabrikalı örgütlenmelere* gitmişlerdir" (Teke- li,1982,261,vurgular bana aittir).

Çok firmalı, çok fabrikalı bu sistemin örgütlenmesi incelendiğinde, holding tarzı bir organizasyon tarzının varlığını görürüz. Sermayenin Türkiye'de holdingleşme biçiminde gelişmesi 1960'lı yıllarda gerçekleşiyor. "Türkiye'de holdingleşme 1963 yılında başlamış, 1970 yılından sonra hızlanmıştır" (Teke- li,1982,263). Sermaye birikimi aynı zamanda güç birikimidir, bunun en iyi ifadesi de askeri müdahale sonrası 14 büyük sanayicinin kurduğu TUSİAD'dır. TUSİAD Başkanlarından Ali Koçman'ın işaret ettiği gibi TUSİAD holding tarzı faaliyet gösteren büyük işverenleri temsil ediyor (Gülfidan,1993,25).

Gelişme sonucu açığa çıkan yeni değişimlere ilişkin bazı gözlemleri İktisat Dergisi'nde çıkan makalelerden hareketle yapabiliriz. Örnek olarak Ali Özgüven'in 1970 yılında yazdığı *Az gelişmiş Ülkelerin Sermaye İhtiyacı ve Yardımlar* başlıklı çalışması birikim ya da gelişme ile sermayeye duyulan ihtiyacı işaret etmiştir.

"Esasen kalkınma ihtiyacı önce belli bir sermaye teçhizatını ve geleneksel strüktürlerin (yapıların) yenilenmesini gerektirir.... Özellikle, geleneksel kesimlerde kullanılan modası geçmiş ve verimi düşük üretim vasıtalarının yenilen-

Toplumsal
değişimin
yoğunlaşarak
artan hızı,
değişime
taraf
olan
kesimlerin
donanımları
üzerinde
çeşitli
etkileri
olmuştur

mesi de sermaye ihtiyacını çoğaltmaktadır" (Özgüven, 1970, 17).

Sermaye ihtiyacı üzerine yapılan bu vurgu, ilk bakışta sermaye birikiminin belirli düzeye ulaşması ile birlikte ele alındığında çelişkili görünüyor. Oysa burada bir çelişki yok. Kapitalistleşen ülke bireysel sermayeleri yol kat ettikçe, daha fazla sermayeye ihtiyaç duyulur.

1960-1970 yıllarında sağlanan birikim, birikimi gerçekleştirenlerin güç donanımını arttırmıştır. Bu kesim ya da sınıfların birikim talebi, teknik bir dizi ifade biçiminde "ortak iyi" olarak tanımlanırken, herkesi içine alan ve ulusal bir anlam kazanan bu "ortak iyi" "kalkınma" ya da "sanayileşme" kavramları dolayında dile getirilecektir. Ama bu yeni aşamada kalkınma ya da sanayileşme kavramları artık farklı değişkenler dolayında tanımlanacak. Mükerrrem Hiç'in 1971 yılında çıkan *Türk Sanayinin Belli Başlı Sorunları ve Yeni Ekonomi Politikası* başlıklı yazısı, sadece içinden geçiren dönemi değil, geleceğe yönelik değişimleri de oldukça yetkin bir şekilde, önceden dile getirmiştir. M.Hiç Türkiye'nin uzun süreli kalkınması için temel seçeneğin sanayi kesimi olduğunu kesin bir dille işaret ettikten sonra, "Sanayi kesiminin gelişmesinin ise daha çok özel teşebbüse dayanmalıdır." Bu tanımlamadan sonra 1980'lerde daha belirgin olacak bir dizi değişkeni, ama 1970'li yıllar için yeni olan ifade ve istekleri işaret ediyor:

"Mademki ekonomik kalkınmayla birlikte sanayi kesimi ağırlık kazanacaktır ve mademki sanayi kesimi daha çok özel teşebbüs tarafından yürütülecektir, o halde uzun bir süre sonra karma ekonomi sistemimiz çerçevesi içinde *özel teşebbüsün ağırlık kazanacağı sonucuna* varmamız tabidir" (Hiç, 1971, 8, vurgular bana ait).

Bu tespitler yazarı, özel kesime yönelik kontrollerin ve bürokratik yapıların kalkınmayı olumsuz etkileyeceği yönünde politik çıkarımı olan sonuçlara yönelir. Yine 1980'lerde açığa çıkan ve iktisat politikalarının yönelimini belirleyen değişimin gerekliliğini M.Hiç uygun bir şekilde dile getirmiştir:

"Bir çok ithal-ikame yahut tüketim sanayi kolları montaj sanayi olarak başlar ve zamanla gelişir. Türkiye'de de montaj sanayi bu şekilde gelişmiş, bir taraftan hammadde yüzünden ithal talebini arttırırken, diğer taraftan yerli imalat oranı ve dolayısıyla da döviz tasarrufu geniş ölçüde yükselmiştir. Bugün ihracatın ve ihra-

cat sanayinin ön plana alınması gerekmele beraber bunu ithal-ikame sanayi kollarının faaliyetlerini tamamen durdurulması şeklinde yorumlamak doğru değildir... *Türkiye'nin dışa açık bir ekonomi stratejisi izlemesi* ve Batı ile yakın ilişkilerini devam ettirmesi politik ve kültürel bakımlardan olduğu kadar verimlilik ve süratli kalkınma açısından faydalıdır" (Hiç, 1971, 12, vurgular bana ait).

M.Hiç 1980'lerde de özel bir çabaya dönüşen ihracatın yöneleceği alanları da erken bir dönem de işaret etmiştir:

"İhracatımızı geliştirmek üzere, tarım kesiminin verimliliğini arttırmak yanında şöyle bir strateji izleyebiliriz. Bu ilk safhalarında ihracat imkanlarımız *turizm*, yanında *madenlerimizi, gıda maddelerimizi ve tarımsal hammaddelerimizi nispeten emek-yoğun istihsal metotlarıyla işleyerek* yarı mamul, tercihen tam mamul hale getiren sanayi kolları olarak görülmektedir."

Tüm bu vurguların yanı sıra özel kesiminin gelişmesi için sanayileşme için Sermaye Piyasası'nın bir an kurulması, hükümetin sanayi kesiminden aldığı vasıtalı vergilerden kaçınması gerektiği belirtilecektir (Hiç, 1971, 11-17).

Birikim sürecinin hızlanmasına paralel olarak bir dizi problem arka arkaya sinyal vermeye başlıyor, 1970'li yılların özellikle ikinci yarısında açığa çıkan en önemli problem "döviz darlığıdır." Döviz darlığı sorunun sadece bir yönüdür, ama yapısal özelliklerin birikimli etkisinin açığa çıkardığı önemli bir yönü. Mehmet Alp "*Döviz Darlığı ve Bağımsız Sanayi*" adlı yazısında haklı bir tespitte bulunuyor;

"Ortada bir 'döviz darlığı' olduğu muhakkak. Ancak sorunu, döviz darlığı' olarak, bundan ibaretmiş gibi koymak nedenlerini saptayıp çözüm bulmayı güçleştiriyor" (Alp, 1976, 3).

Alp, döviz darlığının kaynağının ödemeler dengesi ve dış ticaret açığı olduğunu ve açığa yol açan temel kalemin de ithalattaki hızlı artış olduğunu belirtmektedir. İthalatın ana mal gruplarına göre dağılımına baktığımızda yatırım mallarına yönelik ithalatın 1973'de yüzde 95,6'sının 1977'de yüzde 95,9'unun sanayii kuruluş, idame ve işletme gereklerini karşılamak için yapıldığını görüyoruz. Alp'in sonraki yıllarda 'döviz darlığı' olarak açıklanacak (ya da geçiştirilecek) sorunun "sanayinin sorunlarının bir türevi olduğunu" ileri sürer. Yazar ya-

1960-1970
yıllarında
sağlanan
birikim,
birikimi
gerçekleşti-
renlerin
güç
donanımını
arttırmıştır

pısal bir sorunu işaret etmekle birlikte, yapısal olan kaynakların nedenini işaret etmeden 'bağımsız girdi, bağımsız sanayi' gibi alternatif bir kalkınma stratejisi ile sorunu başka bir düzleme taşır. Neden sanayi için gerekli girdiler ülkede üretilmez ya da aslında verili birikim donanımına bağlı olarak üretilemez sorusu bu açıdan sorgulanması gereken bir alan. Bu sorunun bir müdahale ya da iktisat politikası eksikliğine bağlanmasıdır. Kenan Morton'ın *Sanayi'de Teşvik ve 1968-1975 Uygulama Sonuçları* adlı makalesinde TÜSİAD ve DPT'nin eş zamanlı olarak gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçlarını ele alır. Araştırmalar özel sektöre verilen teşviklerin sonuçlarını irdeler. İrdelemede önemli bir sonuca ulaşılmıştır:

"1975 yılları arasında 2114 yatırım belgesinin Yani toplamın yüzde 88'i imalat sanayine dağılmış gözükmektedir. Ancak bu oranın dökümünde tüketim mallarının yüzde 31'ini ve ara malların da % 43'lük bir pay taşıdığı görülmektedir. Bu durumda teşviklerde esas amaç olan "sıçratici" kesim olması gereken yatırım malları kesiminin payı yüzde 13'tür" (Morton, 1976,15).

Sanayi yönelimli bir gelişme ama beklentileri karşılamayan bir gelişme. Yani yatırım mallarında beklenen düzeye bir türlü ulaşamıyor. Türkiye ekonomisinin iyice ısındığı büyük değişim öncesi dönemde A.Başer Kafaoglu *Türkiye Ekonomisi ve İktisat Kuralları* adlı yazısında şu özeleştiri yapıyor: "Ben şu kanıdayım ki, biz de dünyayı ve Türk ekonomisini değerlendirirken önemli hatalara düştük. Bu hatalar dolayısıyla hükümetlere ve siyasal karar organlarına doğru yolu gösteremedik" (Kafaoglu, 1979,15). Kafaoglu yanlıgıları sıraladıktan sonra hala devam eden bir eğilimi, bir sorunu işaret eder:

"Bu örnekler uzatılabilir. Ama sistemli bir şekilde ne enflasyon, ne işsizlik, ne de dış ticaret dar boğazlarında ülkemizin gerçeklerini kavrayabildik. Bu konuda Keynesçi ya da Marksçi ekonomistler arasında bir ayrım yapmıyorum. Çünkü her iki grup ekonomistler de bu hataya düşmüşlerdir. *Zaten bizde ki Marksçi ekonomistlerde yoğun bir Keynesçi telkin altında bulunmuş, sınırları dışına çıkamamışlardır*" (Kafaoglu, 1979,17).

Sevdiğiniz müzik için...
TELEFUNKEN

TELE TEKNİK SANAYİ ve TİCARET LTD. ŞTİ.
Göletiz Tahir Han Kat 2 İstanbul Tel: 44 40 28 — 44 77 4

Kafaoglu aslında önemli bir noktayı eleştirel bir şekilde ifade ediyor ama, devam eden satırlarda Keynesyen bir dil kullanarak "Türkiye'nin ulusal bir Marksçi incelemeler bütünüyle doğru bir sosyo ekonomik temele oturtulabilir" ifadesini kullanacaktır. Aslında Türkiye'de kalkınma, sermaye birikim sürecini incelerken, Türkiye'de neden Marksist analizlerin yeteri kadar gelişmediği sorusuna cevap aramak önemli. Önemli, çünkü süreç kapitalizme ait özelliklerin her geçen gün kendini daha bir belirgin kılarken, kapitalizmi anlamaya yönelik yapısal-uzun erimli kategorilere pek fazla yer verilmiyor. Bu eksiklik, yetersizlik ya da geleksel anlama/açıklama tarzı 1970'lerin toplumsal çelişkilerin yoğunluğunu işaret etmede Kafaoglu'nun işaret ettiği eksikliklere sadece yol açmakla kalmıyor, aynı zamanda 1970'lerin sonunda karşılaşılan kriz olgusu da yüzeyel bir dil dolayında analiz ediliyor.

Mayıs 1979 yılında İktisat Dergisi için konuşan dönemin Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin, geline ve artık aynı şekilde devam edilmesi mümkün olmayan aşamayı özet bir şekilde dile getiriyor. *Türkiye '79 Ekonomik Sorunlar ve Öneriler* başlıklı bu konuşma metninde:

"Böylece, çoğu yapısal nitelikte ve kalkınma planlarının çözmeyi amaçladığı,

- döviz darboğazı,
- hızlı fiyat artışları,
- düşük kapasite kullanımı,
- duraklayan tasarruflar,
- işsizlik

Türkiye'de
kalkınma,
sermaye
birikim
sürecini
incelerken,
Türkiye'de
neden
Marksist
analizlerin
yeteri
kadar
gelişmediği
sorusuna
cevap
aramak
önemli

gibi başlıca sorunlar son yıllarda ekonomik ve toplumsal yaşamımızı etkileyen boyutlara ulaşmıştır" (Çetin, 1979,7).

H.Çetin'in genel çerçevesini çizdiği sorunlar yumağı siyasal değişimle birlikte "istikrar arayışı" temelli bir *Ekonomik Önlemler Paketi*'nin geliştirilmesine neden olmuştur. İktisat Dergisi'nin 1980 tarihli Şubat sayısı Ekonomi Önlemler Paketi'ne ayrılmıştır. Çok daha önemli değişikliklere de yol açacak paketin temel amacını Gülten Kazgan oldukça açık bir şekilde tanımlamıştır:

"Hükümetin uygulamaya koyduğu 'Ekonomi Önlemler Paketi' ile Türkiye'nin kapitalist evrimi yolundaki engelleri kaldırmak ve ekonomiyi serbest piyasa koşullarına dayandırmak amacına dönük bir dizi önlem getirmektedir" (Kazgan, 1980,4).

Ekonomi Önlemler Paketi ile G.Kazgan'ın işaret ettiği Türkiye'de kapitalizmin gelişimi önündeki engelleri kaldırma çabası, sadece bu önlemlerle mümkün olmadığı kısa sürede anlaşılacaktır. Askeri Darbeyi önceleyen bir tarihte (Mart-1980) İktisat Dergisi'nin gerçekleştirdiği bir açık oturumda Sencer Divitçioğlu, tartışmaya katılanları da işaret ederek olası gelişmeyi vurgulayacaktır.

"Hepimizin birleştiği bir nokta var; Türk kapitalizmi iktisaden kaynak dağılımı ve gelir bölüşümünü yakın sürede kesinlikle halledemeyecektir. O vakit ikinci soruya geliyoruz, halledemezsek ne olacaktır. Tabi bir ihtimale *faşist bir düzen* getirebilir" (Divitçioğlu,1980,17).

IV- 1980 (askeri darbe) ve 1980'ler (yapı-içi sert dönüşüm):

yapısal zorunluluklar mı ve iktisat politikaları mı?

Askeri Darbe ve sonrası iktisadi analizdeki değişimin yönünü, Taner Berksoy *İstikrar*

Programlarında Siyasi Tercih ve Alternatif Sorunu makalesinde açık bir şekilde ifade edecektir:

"İktisadi analizler hızla kuramsal, soyut sorunların tartışılmasından güncel iktisat politikaları ve bunların uygulama sonuçlarının tartışılmasına kaydı" (Berksoy, 1985,7).

Berksoy'un bu vurgusu dönemi anlamak için oldukça önemli olmakla birlikte, dönemin analizlerinin temel sorunlu yönünü de açığa çıkarıyor. Sermaye birikimine içkin olan uzun erimli açmazlar² ya da gelişmeler genellikle iktisat politikaları dolayında ele alınıyor. Süreç ve süreç içindeki hata ya da sevaplar, *uygulanan iktisat politikaları* dolayısıyla siyasal merciinin karar-müdahaleleri dolayında analize konu oluyor. Geriye yönelik bakıldığında ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisi ileriye uygulama ve ileriye yönelik analizlerde ihracata yönelik sanayileşme temel referans oluyor. Ama bir birine alternatif olarak gösterilen bu kalkınma stratejileri aynı zamanda politik tercihler dolayında analiz ediliyor. Kalkınmaya ilişkin tartışmalarda bu düzlemde sürüyor. Geriye yönelik olarak neden içe kapalı ve ithal ikamesi politikaları *seçildi*, ya da ithal ikamesine dayalı politikalar nasıl başarısız *uygulandı* soruları önem kazanırken, ileriye yönelik olarak da ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin nasıl bir şekilde uygulanması gerektiği işaret ediliyordu. T.Güngör Uras *Türk Sanayinin Sorunları, Dış Borçlanma ve Çıkış Yolu* adlı çalışmada mantıklı bir dizi nedenden hareketle uygulanması gereken iktisat politikasını dile getirecektir:

"Çok açık bir şekilde görülüyor ki Türkiye'nin bu açmazdan kurtuluşunun tek yolu ihracatını artırabilmesidir." (Uras, 1980,16).

Uras'a bu çareyi hayata geçirecek bir otorite arayışı içindedir. Yazar'a göre Türki-

Ekonomi
Önlemler
Paketi ile
Türkiye'de
kapitalizmin
gelişimi
önündeki
engelleri
kaldırma
çabası,
sadece
bu önlemlerle
mümkün
olmadığı
kısa
sürede
anlaşılacaktır

Yeniden çıkarken:

Sayın Okuyucumuz,

12 Eylül 1980 tarihinde Millî Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları uyarınca yayın organımız dergimizin çalışması durdurulmuştuk. Daha sonra süreç içinde yine Konsey'i "amocları doğrultusunda ve kamu yararına çalışan eserlerle" ilgili karar ve Sekiyönetim Komutanlığımızın bu niyle yeniden yayın olanağına kavuştuk.

Saygılarımla

İktisat Dergisi

ye'nin "Bir otorite buhranı vardır. İşte Türkiye'nin derlerinin çözümsüzlüğünün temel nedeni de buradan kaynaklanmaktadır." (Uras,1980,16).

Bu konuda aslında dönemin bilgi kuramsal çelişisini anlamamızı sağlayan en ilginç açıklama yine T.Berksoy'un Türkiye'de *Sanayileşme Politikası ve İthal İkamesi* adlı çalışmada yapıyor:

"Bugün 20-25 sene geriye baktığımızda, Türkiye'de sanayileşme politikası var mıdır, yok mudur? Türkiye'de böyle bir şey yok. Öte yandan garip bir olgu vardır. Direkt sanayi kesimini düzenlemeye, belirli yerlere götürmeyi amaçlayan adına sanayi politikası diyebileceğimiz bir politika olmamasına rağmen, Türkiye'de kurulmuş, baz oluşturulmuş bir sanayi vardır. Merak edilecek nokta, politika olmadan, düzenlenmeden, bilinçli bir şekilde biçimlendirilen bu olgu nasıl ortaya çıkmıştır?" (Berksoy,1980,10).

Sermaye birikim süreci ve bu sürece içkin mantığı iradi politik kararlara mı indirgeyeceğiz, yoksa bu politik kararları da içine alan yapısal-sınıfsal süreçlere mi bakacağız. Bu soru aslında pek sevilmeyen ya da en azından bu dönemde (1980'den günümüze) gündeme getirilmeyen bir soru. Berksoy aynı çalışmada kendi sorusuna cevap verirken, daha sonra yine İktisat Dergisi'nde sıkça referans verilen açıklamayı yapmıştır:

"Türkiye'de, sanayileşme politikası olmamış, ticaret politikasından kaynaklanan *rasgele ithal ikamesi süreci* günümüze kadar giderek hızlanan bir şekilde yaşanmış [ve] ithal ikamesi tıkanmıştır."

Berksoy İktisat politikası eksikliğinin olumsuzluklarından hareket ettiği için, çözümünde bir dizi *sanayileşme politikası* tercihine bağlayacaktır:

"Bundan sonra bir sanayileşme politikamız olacaksa, tercihlerimiz de olacak demektir.... Bugün ihracat yapabilecek endüstriler vardır, yoksa bile oldukça kısa dönemde, bazı endüstriler ihracat yapabilecek duruma getirilebilir. Bunları seçip ayıklamak ve bu düzeyde bir liberalleşmeye gitmek mümkündür."(Berksoy, 1980,13).

Berksoy yukarıda işaret ettiği kalkınmaya ilişkin politik strateji açılımının yanı sıra, bir yıl sonra kaleme aldığı *İhracata Yönelik Sanayileşme ve Kamu Müdahalesi* adlı çalışmasında

İhracata Yönelik Sanayileşmeye ilişkin temel hataları sıralar:

"İhracata yönelik sanayileşme ne doğal, zaman içinde her az gelişmiş ülkenin seçeceği bir gelişme aşamasıdır, ne de devletin ekonomiye müdahalesinden arındırılmış ve salt piyasa mekanizması ile sağlanan bir gelişmedir." (Berksoy, 1981,51).

Berksoy diğer yandan ihracata yönelik sanayileşmeyi iktisat politikalarının belirlemesi dışında *dışsal bir değişken* olarak açıklamaya gidecektir:

"İhracata yönelik stratejinin uygulanması ve az gelişmiş ülkelerde sinai ürün ihracatının başlamasının <<sermayenin uluslararasılaşması>>nın ulaştığı aşamaya bağlı olarak, az gelişmiş ülkelerin dışında oluşan bir dinamik içinde geliştiği: bu gelişmenin de az gelişmiş ülkeler arasında yaygınlık göstermeyip, gerekli koşulları hazırlayabilen az sayıda ülkeye sınırlı kaldığı söylenebilir" (Berksoy, 1981,51).

Berksoy bu makalesinde iki kalkınma stratejisini birbirine alternatif stratejiler olarak gösterilmesini haklı olarak eleştirmiş, ama diğer yandan sermayenin uluslararası düzeyde "oligopolcü nitelik kazanmış piyasa koşulları altında, sermayenin uluslararası düzeyde kendini yeniden üretme dinamiği" olduğu yönünde bir tanımlama yapmıştır (Berksoy, 1981,53).

T.Berksoy'un *rasgele ithal ikamesi* olarak tanımladığı kavramı Mehmet Betil *gerçek olmayan ithal ikamesi* olarak tanımlar. Betil sorunun çok önemli bir boyutunu açığa çıkarmakta:

".. katma değeri yüksek ürünler üretilebilmek, düşük katma değerli veya ekşi katma değerli ürünler üretmemek. Bu tabi *gerçek olmayan ithal ikamesinde* kendini gösteriyor. İkincisi yerli kaynakların seferber edilmesine hizmet eden ikameler *gerçek ithal ikamesi* diyorum. Yabancı kaynaklara bel bağlayan ithal ikamesine de *gerçek olmayan ithal ikamesi* diyorum. sermaye birikimine hizmet: Eğer ithal ikamesi *gerçek bir ithal ikamesi* ise bunun sermaye birikimine hizmet etmesi, birikimi hızlandırması ve adım adım yabancı kaynaklara olan ihtiyacın azaltılması gerekir." (Betil,1981,21).

Betil'in işaret ettiği konuyu aslında daha da geliştirecek bir açıklama Mete Durdağ'dan gelmiştir:

Sermaye
birikim
süreci ve
bu süreç
içkin
mantığı
iradi
politik
kararlara mı
indirgeyeceğiz,
yoksa
bu politik
kararları da
içine alan
yapısal-sınıfsal
süreçlere mi
bakacağız

"O halde yatırım malları üretiminin gelişmediği bir ekonomide, tasarrufun artmasına olanak yok. İthal ikamesi eğer üçüncü planın öngördüğü ağır sanayi, yatırım malları sanayinin gerçekleşmesi gerçekleştirilseydi, tasarrufların yatırımlara dönüşmesi gözlemlenirdi. Dışa bağımlılığımız ve dış tasarrufa ihtiyacımız azalmış olacaktı." (Durdağ, 1981, 23).

Aslında gerek Betil gerek Dürdağ Türkiye gerçeğinin önemli bir yönünü işaret ediyorlar, yani sermaye birikimi için katma değeri yüksek alanlara yönelme, ama yanlış bir ifade ile *iktisat politikalarının* yani *karar alıcı mercilerin yanlış kararları ile durum açıklanıyor*. Geç kapitalistleşen toplumlarda sermaye birikim zorunluluğu, bireysel sermayelerin günü birlik eylemliliklerini belirleyecektir. Daha fazla katma değerli alanlara ya da kâr oranı daha yüksek olan alanlara yönelme bireysel sermayeler için temel bir zorunluluktur. Ama bu tarz bir zorunluluğun sınırını, sermayenin yoğunlaşma ve merkezleşme eğilimi belirleyecektir. Biraz daha açacak olursak sermayenin yoğunlaşma eğilimi emek-sermaye arasında birikime yönelik ve dar anlamında işbölümünde gerçekleşen bir eğilim iken, merkezleşme eğilimi geniş anlamda sermaye-sermaye arasındaki ilişkileri işaret eder. Sermaye birikiminin istenen düzey ulaşması için, emeğin birim zamanda yarattığı değerlerin yani verimliliğinin artması gerekir. Emek verimliliğindeki artış bir yandan sermayenin emek üzerindeki kontrol yeteneğinin artırması anlamına gelirken (1980 sonrası özellikle de ihracatın artışına da yol açacak öncelikle makro düzenlemeler -devlet düzenlemeleri- ve bu düzenlemelerin sağladığı ortam da işe sermayenin mikro düzenlemeleri emekten daha fazla değer çekilip alınmasına neden olmuştur) diğer yandan bu yetmemekte, sermayenin verimliliğinin de artması gerekir. Sermayenin verimliliğini arttıracak temel koşul sahip olunan sermaye miktarıdır. Bu miktar üretim sürecinde emeğin verimliliğinin de sınırlarını belirleyecektir. Türkiye'de sermaye birikiminin 1980'lerde karşılaştığı temel problem, ulaşılan birikim düzeyi yeni bir aşamayı zorunlu kılarken, bu yeni aşamaya geçecek sermaye donanımının yetersiz olmasıdır. Sorun geçen sürede içinde sermaye birikiminin olmaması değil, kısa sürede gerçekleşen birikimin bir diğer aşama daha yoğun katma-değer ya da artı-değer yaratacak sermaye yoğun alanlara geçmesi için yetersiz kalmasıdır. Bu sorun da sadece Türkiye'ye özgü bir sorun değildir. Soru-

nun çözülmesi kısa erimli olarak iktisat politikalarına bağlı olmakla birlikte, iktisat politikalarını belirleyecek temel dinamik unsur sermayenin yoğunlaşma sürecini hızlandıracak emek-sermaye arası ilişkiler ile, sermayenin merkezleşmesini hızlandıracak sermaye içi sınıf ilişkilerinin çatışmalarının yoğunlaşarak artmasıdır. İç içe geçen bu dinamik süreç, eş zamanlı işleyen bir dizi birikim mekanizmasını harekete geçirecektir. Bu tarz mekanizmalardan sermaye için belirleyici olanı, hiç kuşkusuz, dışa yönelik ihracat birikim stratejisi olmuştur. Ama bu sermayenin Türkiye'deki gelişme eğiliminin temel belirleyeni değil, tam tersine birikimin yapısal sonucudur. Bu anlamda ihracat yönelimli gelişme, yetersiz birikim ama özellikle de emeğin birim zamanda yaratacağı emeğin uluslararası düzeyden düşük olması ile ilintilidir. Sermayenin verimliliğini artırması için daha fazla sermayeye ve daha fazla sermaye gereksinimi için üretim sürecinde kontrol ettiği emeğe yönelik stratejileri değiştirmiştir. Oysa emeğin verimliliğini arttıracak sermaye yatırımları için daha sermaye yoğun yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Neyse kısaca sorunun sadece uygun iktisat politikaları ve bu politikaları uygulayacak akıllı politikacılar indirgenemeyeceğini işaret etmek istiyorum. Uygun iktisat politika arayışlarının devam ettiği 1980 başlarında Osman Ulagay'ın *Rastgele İthal İkamesi'nde Rastgele Dışa Açılma'ya mı?* başlıklı bir yazısı dergide yayınlanır. Başlıktan anlaşılacağı gibi sorunun ele alınışı, çarpık-

Daha fazla katma değerli alanlara ya da kâr oranı daha yüksek olan alanlara yönelme bireysel sermayeler için temel bir zorunluluktur

plansız uygulamalar ile piyasa güçlerini hizaya getirecek planlı uygulama arasında gerçekleşiyor. Oysa aslında yazı da sorunun kaynağı da işaret ediliyor:

"Türkiye'de ithal ikamesi uygulaması, gücü yeterli olanın üretmek istediği malın ithalatını yasaklayabildiği ve uluslararası maliyetlerle ilgisi olmayan bir maliyet yapısı içinde bu malı üretip iç piyasada satılabildiği, böylelikle kısa sürede tekel sağladığı bir uygulamaya dönüşmüştür" (Ulagay, 1981,52).

Bu vurgular bence çok önemli, *gücü yeten* ile kimler işaret ediliyor, ve kimler malın ithalatını yasaklıyor yani devletin karar alma süreçlerinde etkili oluyor? Sonra tekel oluşturma ve bunun için de iç piyasayı kullanma ne anlama geliyor. Anlatılan sermaye birikimidir, ve birikimin ilk uğrağı olan ülke içinde birikimin sağlanmasıdır. Bu sürecin aktörleri ise birikim sürecinin açığa çıkardığı, birikimi açığa çıkaran farklı donanımlardaki sermayelerdir. Bu dönem çalışmalarında iktisat politikaları devleti hem geçmiş etkinliklerinde yetersizliğinden dolayı eleştirmekte, hem devletten daha rasyonel bir kapitalizmin gereklerini yerine getirmesi istenmektedir!

Diğer yandan sermayenin ortak mantığı ile güncel mantığını bir arada değerlendiren TUSİAD Başkanı İktisat Dergisi ile yaptığı 1981 tarihli görüşme de soruna daha sağlıklı bakıyor ve dile getiriyor:

"Yalnız şunu da söylemek gerekir: Türkiye'deki, ikame sanayi olarak meydana getirilen sanayi tetkik edecek olursanız, bu sanayi biz nasıl yaptık diye, olumlu açıdan mesela otomotiv sektörü tartışılabilir,... Ama genelde Türkiye, ikame sanayini kurma sürecini başarılı yakalamıştır"(Koçman,10).

1950-1980 arası dönüşümü sağlıklı analiz edemediğimizde, kalkınma ya da birikim sürecinin günümüzdeki dinamiklerini de anlamamız olası görünmüyor. Bu konuda Koray.Yılmaz'ın İktisat Dergisi'nde yer alan yorumu sürecin anlaşılması için anlamlı bir kalkış noktası oluşturuyor:

"1950'li yıllardan 1980'li kadar yaşanan bu hızlı ve bağımlı sanayi sermayesi birikim süreci, dönemin sonlarına doğru sürdürülemez hale gelmiştir. Bunun nedenini, arizi nedenler, dışsal faktörler ya da özerk bir devletin uyguladığı kendin-

den menkul "dışa kapalı" bir ithal ikameci stratejide aramak yerine, hızlı sanai gelişmeyi sağlayan içe yönelik sanayi sermayesi birikim sürecinin, kendi dinamiklerinde aramak gerekir."(Koray,2004,77).

Oysa 24 Ocak kararları ile başlatılan iktisat politikaları da, sermayenin günöbirlik satışkan eylemlilikleri sonucunda, iktisat politikalarının tanımladığı sınırların ötesinde etkinlik gerçekleştirmişlerdir. Dönemi ele alan ve gerçekliği daha sağlıklı bir şekilde analiz eden (bu anlamda da günümüzdeki iktisat politikaları temelli çalışmalarından da farklı bir yerde duran) M.Sönmez'in *24 Ocak Bahsinde İşlerin Yolunda Gitmesine Engel Olan Kim?* başlıklı çalışmasında, işlerin yolunda gitmemesinin nedeni olarak *sermaye içi çelişkileri* gösterecektir:

"Tarih düz bir hatta ilerlemediğine göre, tasarlanan <<yapı değişikliği>> süreci de senaryoda olduğu gibi gerçekleşmeyecek, gerek burjuvazi ile işçi sınıfı gerek genel anlamda burjuvazi içi mücadele şekillenecekti. Dolayısıyla, çıkarları tasarlanan modelden yana olanlarla modelin sonuçlarından kayba uğrayacaklar arasında bir çatışma yaşanacak ve ekonomi politika bu mücadelenin izdüşümünü yansıtacaktır" (Sönmez,1985,27).

Temel belirleme sermayenin toplam dönüşü için daha fazla değer yaratma ve daha da önemlisi yaratılan değerlerin de yeniden paylaşılmasıdır. Bu bireysel sermayelerin ayakta kalma mücadelesidir, doğrusu hem emek açısından hem süreç içinde bazı sermayeler için oldukça acımasız geçecek. Bu dönemde belirginlik kazanan sermaye içi çelişkileri en iyi dile getiren Eskişehir Sanayi Odası (ESO) ve oda eski başkanı olan Mümtaz Zeytinoğlu olacaktır. İktisat Dergisi Mümtaz Zeytinoğlu'nu "kendisine pek fazla mikrofon uzatılmayan ama sayıca da küçümsenmeyecek bir grubun lideri" olarak tanımlayacak. Kendisi ne sorulan 'ESO'nun bağımsız bir sanayi görüşü var mı?' sorusuna verdiği cevap: "Hiç kuşkusuz evet. Bizim aylarca üstünde çalışarak hazırladığımız "Türk toplumuna dönük sanayici bildirimiz var" olacaktır. Zeytinoğlu konuşmanın ilerleyen kısmında büyük sermayeyi işaret ederek, "bu oyunun sadece İstanbul'un oynadığı gibi oynanmadığını gösterdik, bizim sorunumuz tüketim sanayileri konusunda İstanbul'a yetişmek değil, belirli bir model içinde teknoloji politikası uygulanmasıdır... Ama nasıl bir sanayileşme olduğu konusunda

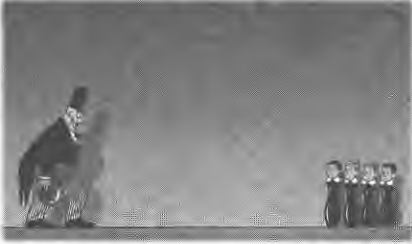
1950-1980
arası
dönüşümü
sağlıklı
analiz
edemediğimizde,
kalkınma
ya da
birikim
sürecinin
günümüzdeki
dinamiklerini de
anlamamız
olası
görünmüyor

İKTİSAT

Sayı: 364 • Subat 1997 • Fiyatı: 300.000,-TL

EĞİTİM POLİTİKALARI

■ GEÇMİŞTEN BU GÜNE EĞİTİM
FELSEFESİ ■ TÜRKİYE'DE EĞİTİMİN
BUGÜNKÜ DURUMU ■ BİLİM, İDEOLOJİ,
POLİTİKA VE EĞİTİM ■ ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE
PARADİGMALAR ■ TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ PİYASASI, İSSİZLİK VE İSTİHDAM
POLİTİKALARI ■ AVRUPA SENDİKALARININ KİMLİK ARAYIŞI VE TÜRK-İS ■ TÜRK İMALAT
SANAYİNDE ERKENLİK, İNERTYE KADAR? ■ KÜLLARLI KUVVETLER İLLİYETÇİLİK KİŞİSİ ■ TÜRKİYE İNTERNETİ İSTİYOR

ciddi ayrıntılar var. Örneğin biz ithalata dayanan bir sanayileşmeye inanmıyoruz. İhracat ekonomileri de zorlama bir sözcük. Temel ihracatın ithalata eşitlendiği bir yapıdır. Bu katı bir otarşik ekonomik düzen olmayabilir." (Zeytinoğlu, 1981,58)

Aslında orman yasalarına benzer bir sürecin yaşanmasına neden olan bu sürecin temel belirleyenleri emek üzerinden daha fazla değer yaratma ile sermayenin toplam döngüsünde var olan para sermayeleri kontrol altına alma ve bu iki mekanizma yetmediği ölçüde de dışsal tasarrufları kullanma biçiminde gerçekleşiyor. Birbiri ile ilişkili bu uygulamaların bir dizi toplumsal sonucu olacaktır. Sönmez bahsettiğimiz çalışmada, özellikle içsel gelişmelerin yoğunlaştığı ilk aşamayı yani 12 Eylül '80 - Haziran '82'yi açıklarken oldukça önemli ipuçları veriyor:

"Olağanüstü dönem hükümetinde ekonominin <<tek adam>>ı olan Özal, dönemin sağladığı olanaklarla da daraltıcı istikrar programını doludizgin uygulayacak ve daralan iç pazar, artan finansman sorunları, birçok firmanın feryatlar yükseltmesini beraberinde getirecekti. Artık iflaslar ve el değiştirmeler günlük olaylar haline gelecekti." (Sönmez, 1985,27). Yukarıda işaret ettiğimiz sermayenin merkezileşmesi yönündeki eğilim:

"Bir bankaya sahip olmayan sermaye grupları ile bankası olanlar, <<holding

bankacılığı>> sistemine yöneltilen eleştiriler zemininde çatışacaklar, bankalı sermaye grupları tasarruf havuzundan daha çok pay alma yarışında didinecekler." (Sönmez, 1985,27).³

İstikrarı gerçekleştirmek için başlatılan ve alternatifinin olmadığı ısrarla işaret edilen bu uygulamalar, büyük ölçekli sermayeleri dünya ölçeğinde işleyen sürece açılmaya zorladıkça, sermayeye duyulan ihtiyaç bu yıllarda daha bir artacak. Sermaye ihtiyacı kendisini daha çok para sermayesi ya da finansal piyasaların etkinliği biçiminde gösterecektir.

Para sermayesi ve finansal piyasalarda gözlemlenen derinleşme eğilimi, uluslararası sermaye hareketlerinin hızlanması ile birleşince iktisat disiplinin yönelimi değişecek, *kalkınma iktisadının yaşıyıp-yaşamadığı sorgulanacaktır*. Sorgulama iki alanda gerçekleşecek, ilki kalkınma iktisadının bir disiplin olarak etkinliğinin azalıp-azalmadığı ve özellikle de 1990'lı yıllarda ise finansal hareketler karşısında sanayileşme ya da kalkınma sorunun ortadan kalkıp-kalkmadığı yoğun bir şekilde tartışılacaktır.

Nail Satılğan hocanın yayın yönetmeni olduğu dönemde İktisat Dergisi'nde kendisinin yönettiği bir yuvarlak masa toplantısı düzenlenecek. Toplantıda disiplinin önemli iki ismi Hans, W. Singer ve Paul Streeten ve Türkiye'de bu alanın uzmanı olan Ayşe Buğra katılacak. Toplantının kalkınma iktisadı açısından önemli sonucu disiplinin iktisadın geleneksel araçları ile daha fazla yola devam edemediği yönünde olacaktır. Singer'in cevabı:

"kalkınma iktisadının öldüğünü ilan etmiş oluyoruz",

Singer'e göre değişimin nedeni:

"az gelişmiş ülke toplumunun içindeki güçlerin tanınması gerektiği, bunun ise kalkınma iktisadının çok ötesine taşıdığı görüşünü yansıtır" (Singer, 1986,5).

Kalkınma kavramı ve kalkınma iktisadının krizine ilişkin bu yuvarlak masa oturumundan 11 yıl sonra yani 1997 yılında *Kapitalizm ve Azgelişmişlik Kalkınma İktisadının Sonu mu?* dosya konusunda sorun yeniden gündem getiriliyor. Bu özel sayı için hazırlanan Panelde Çağlar Keyder ilginç bir yorumda bulunur:

"Efendim, bence gelişme iktisadı hiç bir zaman yoktu, şimdi hiç yok Tabii, bu çerçevede gelişme iktisadının şu anda nerede olduğunu düşünürsek, buna en iyi yaklaşım bir tarih hikayesi anlatarak olabilir" (Keyder, 1997,6).

Sermaye
ihtiyacı
kendisini
daha
çok para
sermayesi
ya da
finansal
piyasaların
etkinliği
biçiminde
gösterecektir

Oysa bu vurguya karşılık aynı panele katılan Ayşe Buğra yaklaşık yedi yıl sonra daha bir geçerlilik kazanacak bir açıklama da bulunur, açıklama gelişme iktisadında meydana gelen yenilenme, güçlenme eğilimidir. Bugün belirginleşecek olan bir ilişkiyi de canlanmanın kaynaklarından biri olarak gösterecektir: "Mesela, son yıllarda önemli ilerlemeler kaydeden kurumsal iktisatla gelişme iktisadı arasında önemli bir diyalog var. Bu tabii gelişme iktisadının güçlenmesine yardım eden bir şey." (Buğra, 1997,5).

Gelişme iktisadının canlanma eğiliminde olduğu vurgusu ile, zaten hiç yoktu vurgusu arasında Haldun Güllalp üçüncü yolu seçeceğini belirtir:

"Şu anda gelişmekte olan yeni literatürde..... *gelişme sonrası* (post-development) diye adlandırılan bir eğilim var. Bu şunu vurguluyor: Artık, bir bakıma, gelişme konusunun altından kalkamadık, bundan sonra "pot-materyalist" denen, yeni maddeci sonrası bir takım değerlere önem verilmelidir ya da verilmektedir" (Güllalp, 1997,8).

Panelistlerden Mehmet Türkay, kalkınma iktisadının varoluşuna ilişkin bir tanımlama yapacaktır:

"kapitalizmin yeniden yapılanması denilen süreçte, bu entegrasyonun sağlanmasında, az gelişmiş olarak tanımlanan ülkelere bu entegrasyonun nasıl gerçekleştirileceklerine işaret eden, bu dönüşümün hangi yollarla gerçekleştirileceklerini işaret eden, bu dönüşümü hangi yollarla gerçekleştirileceklerini işaret eden bir disiplindir" Türkay,1997,11).

Kalkınma iktisadının yükselişi ve düşüşü ve daha da önemlisi kavramın kendisinin yoğun tartışmaya açıldığı geç '80'ler ile erken '90'lardan farklı olarak günümüzde kalkınma kavramının yeniden hem oldukça güçlü bir şekilde geri döndüğünü görüyoruz. Dünya Bankası'ndan (kapsayıcı kalkınma- comprehensive development) OECD'ye (kalkınmayı yeniden tanımak- redefine development) daha da önemlisi kapitalizmin küresel etkilerine karşı geliştirilen tepkilerde (küreselleşme sürecinde kalkınma) kavramın farklı referanslarla gündemi belirlediğini görüyoruz.

Kalkınma açısından 1990'lı yılları yukarıda işaret edilen finansal etkinliklerle, sanayileşme arasındaki ilişkinin analizi ile geçiyor. Medyada, gazetelerde her gün evlere konuk

olan/giren *imparatorun terzileri*⁴ ekonominin iyiye gitmesi için ha bire, "ev ödevinin iyi yapılması", "evin önünün temizlenmesi" gibi açıklamalar yapıyorlar. Kısa erimli bakışın hakim olduğu bu analizlerde temel eğilim; borsa, faizlerin inip-çıkması oluyor. Hiç kuşkusuz bu değişkenler çok ama çok önemli, fakat imparatorun terzileri için genellikle ideolojik ve daha da önemlisi pragmatik *Lehimci mühendislik* işlevi gören açıklamalar içinde bu değişkenler başka bir biçim kazanıyorlar. Kavramlar sistemin ilişkisel ve içsel bağlantılarından kopartılarak analiz edildiği ölçüde, gerçekliğin anlaşılması için bir perde işlevi görüyorlar.

Gelişmelere karşı egemen olan muhalif duruşu temsil eden tanımlama ise *Türkiye Büyük Bir Borsaya Dönüştü* ibaresinde ya da başlığında belirginlik kazanıyor. Korkut Boratav 1994 tarihinde İktisat Dergi'sinde aynı başlıkla yayınlanan yazısında iki temel düşünce belirleyici durumda:

İlk olarak;

"Tüm dünya büyük bir spekülatif kısa vadeli sermaye hareketlerinin arenası haline gelmiştir. Dolayısıyla sermaye hareketlerindeki serbestliğin bu kısa vadeli sermayenin ülkeden ülkeye faiz farklarını, döviz kuru hareketlerini izleyerek hızla aktığı bir ortam oluşturuyor. Bu tabii bizim gibi ülkeler için önemli sonuçlar doğuruyor" (Boratav, 1994,74).

Birinci ile ilişkili ikinci sonuç ise iktisat politikalarının etkinliğinin azalmasıdır:

"Bir kere para ve kur politikaları dışında iktisat politikaları uygulamak artık mümkün değildir... Böyle bir durumda, hükümetlerin eli kolu bağlı, bütçe açıklarını finanse etmeleri fevkalade zorlaşıyor" (Boratav, 1994,74).

K.Boratav'a göre Türkiye'nin bu sürece girmesinde "iki kritik tarih var".

"Birincisi '80'li yılların ortalarına doğru bireylerin döviz hesabı açma imkanı kazanması.... Bu Türkiye'nin dolarlaşmasına dönük ilk adım oldu. Fakat bu adım çok vahim değildi.... '89 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla daha kritik bir adım attı Türkiye. Resmi adı 32. sayılı karar olan yani Türk parasını koruma kanunun uygulanmasına ilişkin kararla ... tüm Türkiye spekülatif bir ortama girdi... Böylece tüm Türkiye borsa haline geliyor" (Boratav, 1994,76).

Kavramlar
sistemin
ilişkisel ve
içsel
bağlantılarından
kopartılarak
analiz
edildiği
ölçüde,
gerçekliğin
anlaşılması için
bir perde
işlevi
görüyorlar

Bu tarz analizlerde belirleyici olan etken dışsal faktörler, kısa erimli uluslararası sermaye hareketleri, bu değişkenleri yönlendiren aktörler olarak IMF, DB, DTÖ gibi kurumlar ve yanlış iktisat politikalar uygulayan politikacılar ile, işbirlikçi ya da işlevini yerine getirmeyen sermaye gibi tanımlar belirleyici bir yer tutuyor. Bu tanımlamalardan hareketle işaret edilen temel eğilim Türkiye'nin üretken sermaye yatırımlardan dolayısıyla kalkınmadan/sanayileşmeden vazgeçtiği yönünde oluyor. Örnek olarak *Sorunlar Kabuş Olmakta Çıkarıp Avantaja Dönüştürmeli* başlıklı yazı-söyleşi de Ergun Türkcan;

"Sanayileşme neredeyse telaffuz edilmesi ayıp sayılan kelimeler arasına girdi. Hem KİT'lerde, hem özel sektörde sanayileşme yerine, hizmet sektörüne yönelmek veya spekülatif bir takım kazanç yollarına başvurmak felsefesi ağırlık kazandı" (Türkcan, 1994, 38).

Türkiye'nin kalkınmadan ya da üretken sermayeye yatırımlarından vazgeçtiğine ait vurgu yapılırken temel referans noktası aslında sanayileşme politikaları ya da bu politikaları dolduracak ticaret politikaları, bilim politikaları, teknoloji politikaları ve benzeri politikalarından vazgeçildiği ya da bu tarz bu politikaların olmadığı belirtiliyor. Bilsay Kuruç'un *Sanayiye Gerek Var mı, Yok mu?* yazısı (Kuruç, 1994) ya da Nurhan Yentürk'ün *Sanayileşme için Son Fırsat* adlı makaleleri bu yönde belirlemeleri içeriyor (Yentürk, 1994). Bu ve benzeri ulusal-sanayileşmecilik/kalkıncı taleplerle bir araya gelerek bir çalışma grubu oluşturan farklı üniversiteden iktisatçılar *Neo-liberal Yaklaşım Tek Seçenek Değildir* başlıklı bir bildiri yayınladılar (İktisat, 1994).

Dergide bize ayrılan sayfa sınırını aşacak bir noktaya geldiğimiz de, İktisat Dergisi'nin neredeyse son on yılını detaylı ele alamadığımızı fark ettik. Ama gerek yakın bir tarih, gerek daha iyi bilinen bir tarih olmasından dolayı *imparatorun terzilerine* ait yazıları ve ifadeleri burada detaylandıramadık.

Diğer yandan aslında muhalif yazın içinde egemen olan yazının zengin katkıları ile geçen yıllarını da detaylı ele alamadık, bu alanda detaylı örnekler veremedik. Fakat muhalif yazın içinde egemen olan yaklaşımların detaylı analizi için İktisat Dergisi'nin 2004 yılında çıkan 452. sayısına bakmak yararlı olacaktır. 1980'den Günümüze Sanayileşme konulu sayının editörü de olan Kurtar Tanyılmaz'ın özellikle *Türkiye'de '80 Sonrası Sanayileşmesine*

Bakarken başlıklı yazısında, sanayileşmeye ilişkin farklı yaklaşımları/söylemleri oldukça detaylı bir şekilde sergiliyor. Tanyılmaz çalışmasında sanayileşmeye ilişkin yaklaşımların söylemlerindeki ortak ve farklı noktaları işaret ettikten sonra, eleştirel değerlendirmesinde yukarıda izlemeye-vermeye yönelik iktisat politikalarına bağlı analizleri haklı bir şekil de eleştirir:

"kapitalist sermaye birikiminin belli bir dönemdeki gereksinimlerini ve gelişmelerini -ki bunlar dünya çapında uluslararası işbölümünün yeniden yapılanmasında da belirleyici rol oynamaktadırlar- göz ardı ederek iktisat politikalarının performansına odaklanmak, ister istemez kapitalizmin yapısal sorunlarının doğru politikalarla düzenlenebileceği anlamına gelir" (Tanyılmaz, 2004, 32).

Aynı sayıda Koray R. Yılmaz *1980 Dönüşümünün Nedenleri Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi* başlıklı yazısında, genel çerçeveye ilişkin sağlıklı bir dizi ipucu sunuyor:

"Bu anlamda 1980 dönüşümünü, T. Özal'ın etkinliğinden yola çıkarak bireysel dinamiklerle, devletin özerk bir güç olarak kabulünden yola çıkarak iktisat politikalarına müdahalesi ile ya da IMF- DB gibi kurumların dışsal belirleyici olarak değişikliği dayatmaları ile açıklayan yaklaşımlara karşı bu çalışmada eleştirel bir konum alınmaktadır."

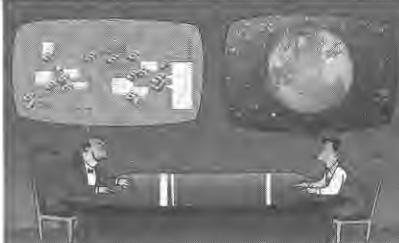
Sorunlara
kısa
erimli
bakıldığında,
bakılan
döneme
ilişkin
umut ve
umutsuzluklar
yazıların
temel
çerçevesini
belirliyor

İKTİSAT

Sayı: 269 Temmuz 1997 Fiyatı: 400.000.- TL

Sendikalar ve Küreselleşme

■ Küreselleşme, İktidar ve Sendikaların Rolü
■ Globalleşen Dünya'da Emek Piyasaları ■ Meslek
Eğitimi ve İşgücü Piyasaları ■ Küreselleşme
İlerlerken Gerileyenler

Yılmaz bu vurguları ile yukarıda işaret ettiğimiz ele alışlara karşılık alternatif bir çerçevenin genel belirleyeni de işaret ediyor:

"1980 senesi ile sembolleşen dönüşüm sürecinin anlaşılması için, iç sermaye birikim süreci, sermayenin uluslararası toplam döngüsü ve iç sermaye birikim sürecinin gelmiş olduğu aşamada, sermayenin uluslararası toplam döngüsü ile eklemlenme ilişkisinin deşifre edilmesi gerekir. Önerdiğimiz alternatif çerçevenin temel bileşenleri, 1980 dönüşümünü hazırlayan birikim süreci, sürecin tıkanması ve farklılaşan eklemlenme ilişkisidir" (Yılmaz, 2004,76).

V- sonuç yerine bir kısa not

Sayfa kısıtını aşmamıza rağmen günümüze kadar getiremediğimiz kalkınmaya ilişkin yazılarda, sorunun daha çok teknik bir olgu olarak ele alındığını görüyoruz. Bu çalışmada belirleyici olan uzun erimli, çok değişkenli bir süreç olan kalkınmanın özde kapitalistleşme olduğu gerçeği özellikle gözden uzak tutulduğunu görüyoruz. Teknik olarak işaret edilen tekil değişkenler kapitalizme özgü özelliklerin yapısal etkisini içermekle birlikte, sorunlar genellikle yapısal belirlemelerden bağımsız kendi içinde ele alınıyor. Sorunlara kısa erimli bakıldığında, bakılan döneme ilişkin umut ve umutsuzluklar yazıların temel çerçevesini belirliyor. Örnek olarak kalkınma sürecinde belirleyici olan dış dünyaya ilişkin açıklamalarda, bazen dış dünyanın etkilerine bağlayarak kalkınmanın gerçekleşmediği belirtilecek, bazen ise dış dünyaya yeteri kadar açık olmadığımız için kalkınmanın gereken düzeye ulaşmadığı işaret edilecektir. Güler'in 1964 yılında işaret ettiği *dereceli yapı değişikliği* kavramı bu anlamda özel bir önem taşıyor. Kapitalizmin gelişimi sermaye birikimini gerekli ve zorunlu kılar, birikim süreci ise zaman içinde kendini daha bir etkin olacak aktörleri (sınıfları) belirginleştirir, birikimin her aşamasında *dereceli bir yapı değişikliği* gerçekleşecektir. İdris Küçükömer "Türkiye kapitalist olmadan Batılaşmaz" (Küçükömer, 1987, 274) ifadesini, kalkınma ve sanayileşmeyi kapitalistleşme dışında anlaşılamaz şeklinde dönüştürebiliriz. Kalkınma ya da sanayileşme olgusunun kapitalist gelişimin özellikle üretken sermaye birikim döneminde belirginleşen bir olgu olduğunu işaret etmemiz gerekiyor. Türkiye sermaye birikiminin temel dinamikleri, her geçen gün daha bir belirginleşmekte. Bu belirginleşme ise

diğer yandan geç kapitalistleşmenin zorunlu sonucu olan dünya kapitalist sistemi içinde yer almanın olumsuz sonuçları ile yüzleşmeyi zorunlu kılıyor. Bu yüzleşme, yüzleşmeyi yaşayanın nesnel-toplumsal ilişkilerdeki konumuna göre farklılıklar gösteriyor.

Böyle bir tanımlamadan hareket edilerek İktisat Dergisi'nde yayınlanan kalkınmaya ilişkin yazılara bakıldığında iki önemli değişkenin belirleyici olduğunu görüyoruz;

-kalkınmaya ilişkin analizlerde, kısa erimli ve bu nedenden olsa gerek oldukça teknik-nötr bir dil kullanılmasının belirgin bir şekilde öne çıkıyor. Kalkınma ya da sanayileşme teknik bir olgu olarak değerlendirildiğinde, zaman içinde açığa çıkan değişimler teknik veriler dolayında ve anlık olarak analiz ediliyor, bu anlamda kapitalistleşme süreci ithal ikamesine dayalı ya da ihracata dayalı kalkınma stratejisi gibi birbirine alternatif gösterilen dönemler içinde ele alınıyor, ya da birikimin yapısal gereği olan para sermaye birikiminin zorunlu uğrağı olan gelişmeler (borsa, kısa süreli sermaye akımları, yükselen faiz oranları) hastalıklı gelişmeler olarak kabul ediliyor.

-ikinci olarak gelişimin yapısal-uzun erimli süreklilik arz eden yönleri üzerinde durulmadığı ölçüde, kalkınma sorunu bir dizi *kalkınma stratejisine ve dolayısıyla doğru iktisat politikalarına* indirildiğini görüyoruz. Çoğul ve çoğul olduğu ölçüde yapısal etkileri içinde barındıran gelişmeler, genellikle siyasi karar alıcıların başarılı-başarısız uygulamalarına bağlanıyor.

Yukarıda işaret ettiğimiz genel çerçeveden baktığımızda İktisat Dergisi'nde yayınlanan kalkınmaya ilişkin tekil makalelerde Türkiye için süreklilik arz etmeyen bir gelişmeden bahsedildiğini, ama makaleleri bir arada değerlendirdiğimizde Türkiye'de kalkınmanın süreklilik arz ettiğini söyleyebiliriz. Süreklilik dediğimizde değişimlerin olduğunu ama bu değişimlerin *yapı-ici* değişimler (ya da *dereceli bir yapı değişikliği*) dolayında gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Yapı-ici değişimi tanımlayan en önemli özellik, ticaretin belirleyici olduğu bir dönemden, üretim dolayısıyla üretken sermayelerin belirgin olduğu bir döneme geçişte, sınıf-ici çatışmalar olsa bile, değişim yönelimli talebin genellikle sermayeden ama daha önce ticari sermayede belirli bir düzeye ulaşan sermayeden geldiğini görüyoruz. Aynı gelişmeyi dayanıklı ya da ara mal üretiminden sermaye yoğun malların üretimine geçme aşamasında, yine belirli bir aşamaya ulaşmış üretken sermayenin taleplerinin belirgin bir önem taşıdığı-

Kalkınmaya
yönelik
her talep
belirli
sınıf-sınıf içi
kesimlerin
çıkarları ile
ilişkili
olmasına
rağmen,
genellikle
herkes
adına
herkesi için
bulunan
ortak bir iyi"
olarak
topluma
sunulur

nı düşünüyorum. Hiç kuşkusuz bu talepleri iktisat politikaları ve devletin temel belirleyenleri olarak tanımlamıyorum, ama uzun erimli bir analizde özellikle *determinizmi* geriye yönelik işlettığımızda, kapitalizmin yapısal genel dinamikleri ile daha bir yüzleşiyoruz. Metinleri yazıldığı dönem içinde değerlendirdiğimiz de ise, sınıf ya da kesimlerin belirli durumlara karşı geliştirdikleri taleplerini görüyoruz. Bu taleplerin yazılan dönemle sınırlı kalıp değerlendirilmek genellikle yetersiz sonuçlar verecektir. Yetersizliğin temel nedeni, kalkınma kavramının anlam-ideoloji yüklü olması ile ilişkilidir. Kalkınmaya yönelik her talep belirli sınıf-sınıf içi kesimlerin çıkarları ile ilişkili olmasına rağmen, genellikle herkes adına herkesi için bulunan *ortak bir iyi* olarak topluma sunulur. Kurumacılık önerilirken, genellikle ülke ekonomisinin kalkınması için ne kadar gerekli olduğu vurgulanırken, dış dünyaya açılma ve korumacılığın kaldırılmasını isteyen analizler de bu talepleri genel olarak ülke ekonomisinin selameti için istemekte. Kapitalizmin yapısal-genel dinamiklerinin özellikle geç kapitalist ülkelerde açığa çıkışı oldukça eşitsiz farklı koşullarda yaşayan toplumsal kesimlerin varlığına yol açmakla birlikte, tüm kesimleri eş zamanlı olarak olumlu yönde etkileyecek bir ulusal kalkınma düşüncesi, yani "ortak bir iyi" üzerinden açıklamalar yapılıyor. Kalkınmayı 'ortak iyi'ye ulaşma biçiminde formüle etme,

aynı zamanda kalkınmaya ilişkin uygulamaların teknik bir dile dönüşmesine neden oluyor. Teknik bir dilin kendisi de *ortak iyi* yönelimli tüm uygulamalara meşruluk sağladığı ölçüde ilişkilerden, sistemin yapısal özelliklerinden izole edilmiş fetişistik bir *kalkınma kavramı* belirleyici oluyor.

İktisat Dergisi'nin kırk yıllık serüveninde dergide yayınlanan *kalkınmaya* ilişkin yazıları okurken öncelikle yolumuzu kaybettik, yolumuzu kaybetmemize neden olan en önemli özellik ise yazıların/katkıların doğal olarak genellikle yazılan dönemin özelliklerini taşıması oldu, ama belki de yolun en çok engebeli olmasına neden olan şeyin kalkınma kavramının olduğu farklı referanslarla kullanılması oldu. Özellikle kalkınma kavramının bizim havamızdan mıdır, suyumuzdan mı bilinmez, genellikle devlete rağmen ya da devlet dolayında önem kazandığını gördük. Labirent içinde devletin önemli olduğunu kavradık da, yalnız bu önemin bazen ya da genellikle yolumuzu kaybetmemize de neden olduğunu hissederek olduk. Tüm bu *çabamızda* satır aralarına labirent içinde yolu bulmaya, labirenti yıkmaya ait alternatif bir dizi imayı sıkıştırdık, tüm bu çabaya rağmen labirentin gücünün azalmasının çok uzağında olduğumuzu ne yazık ki ifade etmemiz gerekiyor. Diğer yandan İktisat Dergisi'nin yoluna devam etmesi de, umudumuzu ve heyecanımızı canlı tutacak önemli bir kaynak olacak.

Kalkınma kavramının bizim havamızdan mıdır, suyumuzdan mı bilinmez, genellikle devlete rağmen ya da devlet dolayında önem kazandığını gördük

kaynakça:

- Alp,M(1976) "Döviz Darlığı ve Bağımsız Sanayi", *İktisat Dergisi*, cilt 24-25, sayı 143, Mayıs.
- Aker,A(1975) *12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekeleşme*, Sander Yayınları, İstanbul.
- Akçay,Ü(2005) "Türkiye'de Planlama Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi", bu sayıda
- Altuğ,Y(1964) "Milletlerarası Yatırımlar", *İktisat Dergisi*, cilt 1, sayı 1, Temmuz.
- Berksoy,T(1980). "Türkiye'de Sanayileşme Politikası ve İthal İkamesi", *İktisat Dergisi*, sayı 193, Temmuz.
- Berksoy, T(1981) "İhracata Yönelik Sanayileşme ve Kamu Müdahalesi", *İktisat Dergisi*, sayı 203-204, Ekim-Kasım.
- Berksoy,T(1985) "İstikrar Programlarında Siyasi Tercih Sorunu", *İktisat Dergisi*, sayı 243, Şubat
- Black,E.R (1961) *İktisadi Kalkınma Siyaseti*, (çev:Z.Muezzinoğlu), Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsalar Birliği Yayını, Ankara.
- Betül,İ(1981) "Açık Oturum", *İktisat Dergisi*, sayı 202, Eylül.
- Boratav,K(1994) "Türkiye Büyük Bir Borsaya Dönüşüyor", *İktisat Dergisi*, sayı 347.

- Buğra,A(1997)"Kapitalizm ve Azgelişmişlik Kalkınma İktisadının Sonu mu? Paneli," *İktisat Dergisi*,366-367,Nisan-Mayıs.
- Durdağ,M(1981) "Açık Oturum", *İktisat Dergisi*, sayı 202, Eylül.
- Ercan,F(2001) "Kriz Üzerine Düşünceler İmparator Çıplak İmparatorun Terzileri de Kendilerini İyi Hissetmiyorlar,"*İktisat Dergisi*, sayı 410-411.
- Ergüneş,N(2005) "İktisat Dergisinde Yayınlanan Çalışmalardan Hareketle Bankalar ve Sermaye Birikim Sürecindeki İşlevleri Üzerine Değinmeler", *İktisat Dergisi* ,bu sayıda
- Çetin,H(1979) "Türkiye 79 Ekonomik Sorunlar ve Öneriler", *İktisat Dergisi*, cilt 29, sayı 179. Mayıs.
- Divitçioğlu,S(1980) "Açık Oturum", *İktisat Dergisi*, cilt 30, sayı 189.Mart.
- Hatipoğlu,Z(1964) "Ziraat mı Sanayi mi?" *İktisat Dergisi*, cilt 1, sayı 6.Aralık.
- Hiç,M(1971) "Türk Sanayinin Belli Başlı Sorunları ve Yeni Ekonomi Politikası", *İktisat Dergisi*, cilt 8, sayı 86. Ağustos.

Gülalp,H(1997) "Kapitalizm ve Azgelişmişlik Kalkınma İktisadının Sonu mu? Paneli," *İktisat Dergisi*,366-367,Nisan-Mayıs.

Güler,Ş(1964a) "Refah Yolu", *İktisat Dergisi*, cilt 1, sayı 3. Eylül.

Güler,Ş(1964b) "Grevler, Etkileri ve Sonuçları Yolu", *İktisat Dergisi*, cilt 1, sayı 4. Ekim

Gülfidan,Ş(1993) *Big Business and The State in Turkey: The Case of TUSİADS*, Boğaziçi Üniversitesi yayınları, İstanbul.

Kafaoğlu,A.B(1979) "Türkiye Ekonomisi ve İktisat Kuralları", *İktisat Dergisi*, cilt 29, sayı 175. Ocak.

Kazgan,G (1980) "Ekonomi Önlemler Paketi Üzerine", *İktisat Dergisi*, cilt 30, sayı 188,Şubat.

Kazgan,H(1964a) "Devletçilikte Yeni Anlamlar", *İktisat Dergisi*, cilt 1, sayı 5. Kasım.

Kazgan,H(1964b) "Atatürk'ün Vatan ve Millet Refah Anlayışı ve Kalkınmamızın Hedefleri", *İktisat Dergisi*, cilt 1, sayı 6. Aralık.

Keyder,Ç(1997) "Kapitalizm ve Azgelişmişlik Kalkınma İktisadının Sonu mu? Paneli," *İktisat Dergisi*,366-367,Nisan-Mayıs.

Kuruç,B(1994) "Sanayiye Gerek Var mı, Yok mu?", *İktisat Dergisi*, sayı 345,Ocak.

Küçükömer,İ(1987) "Batılılaşma, Kapitalizm ve Sivil Toplum", *İktisat Dergisi*, sayı 274.

Koçman,A(1981) "Görüşme", *İktisat Dergisi*, sayı 203-204, Ekim-Kasım.

Manisalıoğlu,E (1964)"Uluslararası Sermaye ve Gelişmemiş Ekonomiler", *İktisat Dergisi*, cilt 1, sayı 1.Temmuz

Mortan,K(1976) "Sanayi'de Teşvik ve 1968-1975 Uygulama Sonuçları", *İktisat Dergisi*, cilt 24-25, sayı 145.Temmuz

Özgüven,A(1970) "Azgelişmiş Ülkelerin Sermaye İhtiyacı ve Yardımları", *İktisat Dergisi*, cilt 12, sayı 73.Temmuz

Öztürk,M(2005) "Krizli Yılların Panoraması 1960'lı Yıllardan 2000'lere İktisat Dergisinde Çıkan Kriz Yazıları", *İktisat Dergisi* bu sayıda

Savran,S(1992)*Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*,Karde-len yayınevi,İstanbul

Singer,H (1986) "Yuvarlak Masa", *İktisat Dergisi*, sayı 262-263, Eylül-Ekim

Tekeli,İ(1982)*Türkiye'de Kentleşme Yazıları*,Turhan Kitabevi,Ankara.

Tuna,Ş,G(1960)*1973 Yılları Arasında Türkiye'de Sermaye Birikim Süreci*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,İstanbul.

Türkay,M(1997) "Kapitalizm ve Azgelişmişlik Kalkınma İktisadının Sonu mu? Paneli," *İktisat Dergisi*,366-367,Nisan-Mayıs.

Tanyılmaz,K (2004) "Türkiye'de '80 Sonrası Sanayileşmesine Bakarken", *İktisat Dergisi*, sayı 452, Ağustos

Tümer,M(1964) "Ulusal Bir İhracat Politikasının İhtiyacı", *İktisat Dergisi*, cilt 11, sayı 11.Mayıs.

Türkcan,E(1994) "Sorunlar Kabus Olmakta Çıkarıp Avantaja Dönüştürmeli," *İktisat Dergisi*, 345, Ocak

Ulugay,O (1981) "Rastgele İthal İkamesi'nde Rastgele Dış Açılma'ya mı?", *İktisat Dergisi*, sayı 202, Eylül.

Yentürk,N(1994) "Sanayileşme için Son Fırsat", *İktisat*, sayı 345, Ocak.

Yılmaz,K.Y(1980) "Dönüşümünün Nedenleri Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi", *İktisat Dergisi*, sayı 452, Ağustos. Zeytinoğlu,M(1981) "Eskişehir Odası'nın 10 Yılı", *İktisat Dergisi*, sayı 202, Eylül

dipnotlar:

- 1) Genel olarak planlama konusu, özel de ise İktisat Dergisi'nde Planlama tartışmaları için bu sayıdaki Ümit Akçay'ın *Türkiye'de Planlama Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi* başlıklı yazısına bakınız.
- 2) Birikim ve kriz arası bağlantı ve bu bağlantının İktisat Dergisi dolayında ele alınışı için Melda Öztürk'ün bu sayıdaki yazısına bakın.M.Öztürk(2005).

- 3) Banka Sermayesi ile Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi arasındaki ilişkiye özellikle de İktisat Dergisi'nde sorunun ele alınma tarzlarının bir dökümü için bu sayıdaki Nuray Ergüneş'in yazısı önemli açılımlar sağlıyor. N.Ergüneş(2005).
- 4) İmparatorun Terzileri vurgusu için bakın F.Ercan Kriz Üzerine Düşünceler İmparator Çıplak İmparatorun Terzileri'de Kendilerini İyi Hissetmiyorlar"

türkiye'de planlama deneyimi; eleştirel bir değerlendirme¹

Planlama, 1980 öncesi dönemin en önemli tartışma konularından birisidir. Özellikle 1960'ların başındaki siyasal ve toplumsal atmosferde planlama, farklı toplumsal kesimlerin kendi projeleri çerçevesinde önemli bir yer tutmaktadır. 1980'lerdeki değişim sonrasında ise, planlamanın gittikçe etkisizleştiği bir genel kabul halini almıştır. Bu çalışmada ise, Türkiye'deki planlama uygulamalarının sermaye birikim sürecindeki yeri ve işlevi, İktisat Dergisi'ndeki yazılardan da yararlanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle 1945 sonrasında planlama uygulamalarının ortaya çıkışının ardındaki temel dinamikler ele alınmış, daha sonra Türkiye'de 1960-1980 arasında planlama konusu üzerine yapılan tartışmalar kısaca değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise, 1970'lerde dünya genelinde yaşanan krizden sonra planlama uygulamalarındaki değişime değinilmiş ve dördüncü bölümde de Türkiye'de 24 Ocak kararları ertesinde yaşanan dönüşümün planlamaya yansımaları irdelenmiştir.

1. 1945 sonrası ve planlama uygulamalarının ortaya çıkışı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde planlama uygulamalarının gündemleşmesi, birbiri ile ilişkili farklı gelişmelerin bir arada varolmasıyla gerçekleşmiştir. 1945 sonrasındaki soğuk savaş ortamında eski sömürge/yeni ulus devletlerin hangi sistem tarafından içerileceği sorunu, soğuk savaş döneminin en önemli konu başlıklarından birini oluşturmuştur (Başkaya, 2000, s. 42). Buna göre yeni ulus devletleri kapitalist sisteme entegre etme gibi pratik bir gerekliliğe cevap verme amacıyla ortaya çıkan modernleşme okulu ve gelişme iktisadi², planlama uygulamalarının ortaya çıkışında teorik zemini belirlemiştir. Gelişme iktisadına göre "az gelişmiş" olarak tanımlanan toplumlar, kendi içsel/durağan yapıları nedeniyle tarihsel gelişme sürecinin dışında kalmıştır. Bu toplumların "gelişmeye" yönlendirilmesi için, kendilerinde var olmayan unsurların sistematik müdahalelerle yaratılması gerekmektedir (Türkay, 1994, s.

81-82). Bu anlamıyla **müdahale** kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreci anlayabilmek açısından anahtar kavramdır. Müdahale kavramının uluslararası düzeydeki karşılığı **yardımlar**³ olurken, ulusal düzeyde operasyonel hale gelişi ise devlet müdahalesi ve planlama uygulamaları ile gerçekleşmiştir (Türkay, 1997, s. 29). Böylelikle birçok geç kapitalistleşen ülkede BM ve DB gibi uluslararası kurumların önerileri doğrultusunda **planlama** uygulamaları başlamıştır⁴. Ancak uluslararası kurumlardan gelen öneriler, planlama uygulamalarına başlayan ülkelerdeki yerel sermayelerin ulaştıkları düzey ve bu çerçevede şekillenen talepleri ile bir arada değerlendirilmelidir. Ayrıca geç kapitalistleşen ülkelerdeki planlama uygulamaları, "kalkınma" hedefine yöneldiği ölçüde bu ülkelerdeki siyasal iktidarların toplumsal meşruiyetlerini sağlamalarında önemli bir araç olmuştur.

Savaş sonrasında dünya genelinde sermaye birikim sürecinin temel dinamiği ise, üretken sermayenin uluslararasılaşması eğilimidir (Keyder, 1979, s. 31). Bu temel eğilim çerçevesinde şekillenen birikim modeli ise, erken kapitalistleşmiş ülkelerde görülen Keynesyen refah devleti uygulamaları ile, geç kapitalistleşen ülkelerde görülen ithal ikameci/içe dönük birikim modeli olmuştur. Bir başka ifadeyle savaş sonrası dönemde birçok geç kapitalistleşmiş ülkede uygulanan ithal ikameci/içe dönük sermaye birikim modeli, kapitalist sermaye birikim sürecine rağmen değil, tam da kapitalist sermaye birikim sürecinin dünya genelindeki temel dinamiği ile uyumlu olarak hayata geçmiştir⁵. Toparlarsak:

1. 1945 sonrasında ortaya çıkan planlama uygulamaları, modernleşme okulu ve gelişme iktisadi çerçevesinde formüle edilen müdahale kavramının ulusal düzeydeki karşılığıdır.
2. Planlama uygulamaları, ithal ikameci/içe dönük birikim modeli çerçevesinde anlam kazanmıştır. Ancak bu birikim modeli, mevcut uluslararası hiyerarşiye rağmen değil, dönemin hakim dinamiği olan üretken sermayenin uluslararasılaşması ile uyum içinde gerçekleşmiştir.

Ümit
Akçay*

Savaş
sonrası
dönemde
birçok geç
kapitalistleşmiş
ülkede
uygulanan
ithal
ikameci/içe
dönük
sermaye
birikim
modeli,
kapitalist
sermaye
birikim
sürecinin
dünya
genelindeki
temel
dinamiği ile
uyumlu
olarak
hayata
geçmiştir

* M.Ü.
Kalkınma İktisadi ve
İktisadi Büyüme
Bölümü Doktora
Öğrencisi

Türkiye'de savaş sonrası döneme bakıldığında ise, hem yerel⁶ hem de uluslararası düzeyde yaşanan gelişmelerin kesişmesi neticesinde planlama uygulamalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Buna göre planlama uygulamalarının ortaya çıkışının gerisinde yatan yerel düzeydeki temel dinamik, ticari sermayenin üretken sermayeye dönüşüm süreci⁷ ve bu çerçevede şekillenen ithal ikameci/içe dönük birikim modelinin kurumsallaştırılmasıdır. Uluslararası düzeyde yaşanan gelişme ise, özellikle 1950'lerin ikinci yarısından sonra uluslararası kurumlardan gelen "planlama yapılması"⁸ yönündeki baskılardır. Sonuçta, 1960'da DPT'nin kuruluşunun gerisinde, uluslararası alanda üretken sermayenin uluslararasılaşması süreci ile, yerel düzeyde yaşanan ticari sermayenin üretken sermayeye dönüşüm süreci ve bu iki sürecin uyumlanması sonucunda şekillenen ithal ikameci/içe dönük birikim modelinin devlet tarafından kurumsallaştırılması süreci yatmaktadır.

2. İktisat dergisinde planlama tartışmaları (1964-1980)

Türkiye'de ithal ikameci/içe dönük birikim modelinin kurumsallaştırıldığı 1960'dan, birikim modelinin değiştiği 1980'e kadar olan süreçte planlama tartışmalarının yoğunlaştığı üç dönem göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (BBYKP) hazırlanması sürecinde ilk plancıların istifaları dönemi, ikincisi 1968 yılında çıkarılan 933 sayılı yasa ile sanayinin teşvik edilmesi ile ilgili kararların DPT içersinde kurulan Teşvik ve Uygulama Dairesi aracılığıyla düzenlenmesi dönemi, üçüncüsü ise, birikim modelinin tikanıldığı 1970'lerin son yıllarında yürütülen planlama tartışmaları. Bu üç dönemden ikinci ve üçüncü dönemi İktisat Dergisi'nde de takip etmek mümkünken, ilk dönem, -Dergi yayın hayatına 1964 yılında başladığı için- Dergi sayfalarına yansımamıştır. Ancak bu çalışmada konunun bütünselliği açısından her üç tartışma dönemi de ele alınacaktır.

2.1. planlamanın ithal ikameci/içe dönük birikim modeli içindeki yeri

1960-1980 arasında planlama tartışmalarının yoğunlaştığı ilk dönem, BBYKP'nin hazırlanması sürecinde gerçekleşen ve ilk plancıların istifalarına neden olan, görünüşte planın iç finansmanı üzerinden yürüten, ancak asıl olarak planlamanın ithal ikameci/içe dönük birikim modeli içerisindeki yerinin tartışıl-

dığı dönemdir. Bir başka deyişle, bu dönemde planın iç finansmanı ile ilgili yapılan tartışma, Türkiye'de planlama uygulamalarının mevcut sistem içindeki sınırlarının tespit edilmesi açısından önem taşımaktadır. Buna göre tartışmanın taraflarından biri olan DPT, planın finansmanı için esas olarak o döneme kadar hemen hemen hiç vergilendirilmemiş olan tarımsal alanın vergilendirilmesini savunmaktadır (Cumhuriyet, 28 Eylül 1962, s. 5). Ancak hükümet⁹, planın finansmanı konusunda DPT'nin önerileri doğrultusunda değil, Merkez Bankasına borçlanmayı (emisyon)¹⁰ ve çalışan kesimlerin vergilendirilmesini hedefleyen dolaysız vergileri¹¹ ön plana çıkarmıştır. Tartışmanın niteliğinin daha iyi anlaşılması için 1961-1965 seçimleri arasındaki milletvekili profiline baktığımızda, toprak ağası olarak tanımlanan milletvekillerinin ciddi bir ağırlığı olduğu görülmektedir¹². Sonuç olarak görünüşte planın finansmanının hangi kaynaklarla sağlanacağı ile ilgili olan tartışmanın, temelde sınıfsal bir niteliğinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre,

"Tartışmadaki taraflardan biri olan hükümet, kendi sınıfsal desteğini sağlayan köylü ve ticaret sermayesinin çıkarlarını savunmakta; diğer taraf olan DPT'nin ortaya koyduğu "dengeli kalkınma" yaklaşımı ise, yeni kurulmakta olan içsel birikim modelinin temel dinamiği sayılabilecek sanayi sermayesinin gelişmesi için olanaklar sağlamaktadır. Bu dönemde ulaşılmak istenen hedef, esas olarak DPT eliyle yürütülen kaynak aktarım mekanizmaları ile, tarımdan sanayiye kaynak aktararak, iç finansman sorununu aşmak ve sermaye birikim sürecinin daha "rasyonel" bir şekilde devamını sağlamaktır" (Akçay, 2004, 75).

Ancak ilk plancıların kapitalizmin rasyonel bir şekilde işleyişi için öngördükleri uygulamalar bir sosyal mühendislik denemesi olduğu ölçüde, reel politik güç mücadelesi (sınıf mücadelesi) alanına indiğinde, toplumsal tarafların süreci kendi güçleri oranında belirlediği bir görünüm arz etmektedir. Bu çerçevede hükümet kendi sınıfsal tabanı olan köylülüğün ve ticari sermayenin çıkarları doğrultusunda hareket ederken¹³, ithal ikameci/içe dönük birikim modelinin en önemli unsurlarından biri olan üretken sermayenin, bu dönemde henüz kendi sınıfsal çıkarlarını özerk bir şekilde savunacak bir "bilince" sahip olmadığı görülmektedir¹⁴. Netice olarak, ilk plancıların BBYKP'nin hazır-

Görünüşte
planın
finansmanının
hangi
kaynaklarla
sağlanacağı ile
ilgili olan
tartışmanın,
temelde
sınıfsal
bir niteliğinin
olduğu
ortaya
çıkmaktadır

lık toplantılarında önerdikleri kamunun ve KİT'lerin reorganizasyonu, tarımın vergilendirilmesi ve vergi reformu gibi konuların hükümet tarafından kabul edilmeyip, plandan çıkarılması üzerine DPT Müsteşarı ve üç daire başkanı toplu halde istifa etmişlerdir¹⁵.

Planlama uygulamalarının ithal ikameci/çece dönük birikim modeli içerisindeki yerinin tartışılmasının bir başka boyutu da, 1960'lı yıllarda sermaye kesiminin en önemli temsilcisi olan Odalar ve Borsalar Birliği'nin planlama ile ilgili tereddütleri ortaya koymasıdır. Buna göre Birlik, planlı döneme geçişin hemen öncesinde (1962 yılında) yayınladığı raporda planlı sistemde devletin yeri, sosyal devlet uygulamalarının özel sektöre karşı olarak uygulanmaması ve fiyat mekanizmasına güven duyulması gerektiği gibi konularda çekincelerini belirterek, sermaye kesiminin planlama konusundaki tereddütlerini göstermektedir (Odalar Birliği, 1962, s. VI, VII, VIII). Bu tartışma, yayın hayatına 1964 yılında başlayan İktisat Dergisinin sayfalarına da yansımıştır. Buna göre Dergi'nin ilk sayısında Güler, planlamanın "...özel teşebbüs yatırımlarına zemin hazırlayıp onlara yol göstermek" (Güler, 1964a, s. 7) gibi bir amacı olması ve devletin ekonomi politikasının "ferdi mülkiyete dayanan, ferdin ekonomik bağımsızlığını koruyan, ekonomi sahasında özel teşebbüsü esas tutan" (Güler, 1964b, s. 4) bir yönelimde bulunması gerektiğini söylemiştir. Güler ayrıca devletin serbest piyasadaki teşebbüslere rakip olmamasını ve ekonomik işletmecilik dışındaki alanlarda bulunması gerektiğini ifade ederek, Odalar ve Borsalar Birliği ile paralel görüşleri savunmuştur (Güler, 1964b, s. 5).

2.2. teşvik uygulamaları üzerine yapılan tartışmalar

1960-1980 arasında planlama tartışmalarının yoğunlaştığı ikinci dönem, özel sektörün teşvik edilmesi ile ilgili düzenlemelerin ve yabancı sermayeye verilen izinlerin DPT eliyle yürütülmesini öngören 933 sayılı Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına Dair Kanun'un (1968) çıktığı dönemdir. Ancak söz konusu yasa üzerine yapılan tartışmaların değerlendirilmesi için, o dönemde iktidarda olan AP'nin planlamaya bakışının ortaya konulması gerekmektedir. Buna göre AP hükümeti, "planı özel sektöre kar fırsatlarının nerede olduğunu gösteren, özel sektörün nasıl teşvik edileceği üzerinde duran, kısaca asli işlevi özel sektöre destek olmayı amaçlayan teknik

bir belge olarak" (Demirel, 2004, 310) görmektedir. Bir başka deyişle, AP iktidarı dönemindeki iktisat politikaları ile, sermaye kesiminin o dönemde öne sürdüğü taleplerin önemli bir kısmı arasında ciddi bir paralellik vardır¹⁶.

Bu dönemki gelişmeler ile ilgili İktisat Dergisi'nde görüşler bulunmaktadır. Buna göre Ürgüplü'nün Başbakanlığı döneminde düzenlenen "Karma Ekonomilerde Planlama ve Gelişme Seminerleri" ile ilgili yazılar, 1965 ve 1966 yılları boyunca Dergi'de yer bulmuş ve Çehreli'nin değerlendirmesiyle seminerlerden şu sonuç çıkmıştır:

-Özel sektörü teşvik tedbirlerinin çok dikkatle alınması lüzumu,

-Karma ekonomide iki sektöre eşit muamele yapılması (Çehreli, 1966, s. 30).

Çehreli'nin yaptığı bu değerlendirmeden iki yıl sonra çıkarılan 933 sayılı yasa ise, o dönemde oldukça yoğunlaşan özel sektörün teşvik edilmesi taleplerinin hayata geçmesini sağlamıştır. Ancak yabancı sermaye ve teşvik tedbirlerinin DPT tarafından düzenlenmesi farklı açılardan eleştirilmiştir. Sönmez'e göre, yapılan yeni düzenleme ile DPT,

"... uygulama bürokrasisinin en çekişmeli ve, kısa vadeli çıkar dağıtım sözkonusu olduğu için, en gergin noktasında konumlandırılıyordu. Bu şekilde uzun vadeli politika üretmek ve bunun günden güne uygulanmasının koordinasyonunu sağlamak ve bunu yapabilmek için de bürokratik 'kazanılmış haklar' kavgasının dışında kalmak olanağını kaybediyordu" (Sönmez, 2003, s. 111).

Bu düzenlemenin eleştirildiği bir başka nokta ise, DPT bünyesinde kurulan Teşvik ve Uygulama Dairesi ve Yabancı Sermaye Dairesi ile, DPT'nin o güne kadar varolan personel politikasının değişmesidir. Buna göre az sayıda ancak etkin ve nitelikli personelden oluşan DPT'nin, 933 sayılı yasadaki sonra disiplinli kadro yapısının bozulması ve hızla personel sayısının artması eleştirilmektedir¹⁷. Dergi'deki yazısında bu konuya değinen Buldaç ise, DPT'nin personel politikasındaki değişikliği şöyle değerlendirmektedir:

"Biz, Devlet Planlama Teşkilatını dolduran kadroların iyi niyetlerinden emin olmakla beraber Devlet Planlama Teşkilatının görevlerini iyi yapmak için hizmetin gerektirdiği nitelikte uzman kadrolar yönünden sıkıntı içinde olduğunu sanmaktayız. Uzman çalışmalarının gerektirdiği

AP
iktidarı
dönemindeki
iktisat
politikaları ile,
sermaye
kesiminin
o dönemde
öne
sürdüğü
taleplerin
önemli
bir kısmı
arasında
ciddi
bir paralellik
vardır

eğitim ve tecrübelerden geçmeyen kadroların çoğunlukta olması, sun'i bir eleman ihtiyacı doğurmakta ve Devlet Planlama Teşkilatı bürokrasinin en tipik ve en zararlı hastalığı 'Parkinson' hastalığına her geçen gün biraz daha teslim olmaktadır. Yetersiz elemanlarla şişen kadrolar yeni eleman ihtiyacı ortaya çıkarmakta her yeni elemanın çalışmalara katkısı azalırken yapılan çalışmaların kalitesi de düşmektedir" (Buldaç, 1973, s. 12).

Sonuç olarak AP hükümetinin iktidarda olduğu bu dönemde çıkarılan 933 sayılı yasa çerçevesinde DPT'nin vergi indirimleri ve teşvik belgesi verilmesi gibi uygulamanın içindeki alanlarla görevlendirilmesi, kurumu uygulama alanına çekmiş ve kurumun personel politikasında gevşemeler görülmüştür. Ancak bu uygulamalar sonucunda planlama uygulamalarının özellikle sermaye kesimi tarafından içselleştirildiği ve 1960'lı yıllarda varolan tereddütlerin ortadan kalktığı görülmektedir. Bu bağlamda 1974 yılında Şaylan tarafından yapılan bir çalışma, bürokratlar ve özel sektörün DPT'ye bakışını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Şaylan'ın çalışmasına göre mülakat yapılan (DPT dışındaki) bürokratların yüzde 82.5'i DPT hakkında yapılan şu değerlendirmeye katılmaktadır: "Planlama örgütü hem işleri bozan, hem de siyasi iktidarların baskısı altında gerçek fonksiyonlarından saptırılmış bir kurumdur" (Şaylan, 1986, s. 145). Görüşülen özel kesim temsilcilerinin yüzde 86.7'sinin katıldığı değerlendirme ise, şöyledir: "Planlama örgütü kalkınma için faydalı işler yapmakta ve Planlama sayesinde ülke ekonomik kalkınma yolunda hızla ilerlemektedir" (Şaylan, 1986, s. 145).

2.3. İthal ikameci/içe dönük birikim modelinin sonu:

1960-1980 arası dönemde planlama tartışmalarının yoğunlaştığı bir başka dönem de, 1970'li yılların ortalarından itibaren ithal ikameci/içe dönük birikim modelinin bunalıma girdiği süreçtir. Bu dönemde yapılan tartışmalarda, 1960'lı yıllardan itibaren kurumsallaştırılmaya çalışılan "planlı sistemin" uygulamada güçsüz olması ve ithal ikameci/içe dönük birikim modelinden ihracat yönelimli/dışa dönük bir birikim modeline geçilmesi gibi konular yer almaktadır.

DPT'li plancılardan olan Ürünü, 1970'li yılların ortalarında planlama uygulamalarında yaşanan sorunlarla ilgili yaptığı değerlendir-

mede bu dönemi "planlamanın kış uykusu"¹⁸ olarak adlandırmış ve planlama örgütü üzerindeki siyasal baskıları eleştirmiştir (Ürünü, 1975, s. 3-4). 1976 yılında düzenlenen Üçüncü İktisatçılar Haftası'nda konuşan Tüzün ise, Dergi'de yer alan değerlendirmesinde Ürünü'ye benzer bir yorum yaparak, "Türkiye'de ekonomiyi güdücü ve yönlendirici anlamda bir planlamanın söz konusu olmadığını" belirtmiş ve "DPT'nin, ekonomide danışma görevlerini üstlenen bir organ olma niteliğini dahi yitirdiğini ve giderek bir araştırma kurumu haline geldiğini (Tüzün, 1976, s. 19) ifade etmiştir. 1970'lerin sonlarına doğru ise, siyasal alandaki istikrarsızlıklar¹⁹, planlama konusundaki sorunları iyice arttırmış ve sonuçta, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (DBYKP) normal zamanından bir yıl ertelenerek hayata geçmesini zorunlu kılmıştır (Sezen, 1999, s. 100).

Bu dönemde ithal ikameci/içe dönük birikim modelinin tıkanması ile ilgili yapılan tartışmalar ise, özellikle 1978 yılından itibaren yoğunlaşmıştır. Buna göre model değişikliği konusunda bir yandan belli bir olgunluğa erişen büyük sermayenin örgütü olan TUSİAD'ın talepleri (Ercan 2004a, s. 104-105), diğer yandan da IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların yönlendirmeleri (Sönmez, 1982, s. 276) dönemin temel tartışma konusu olmuştur. Bu dönemde Dergi'de yayınlanan yazısında Alkin ise, geçmiş üç plan döneminde yeterli bir alt yapı yaratılmadığını, yeterli istihdam olanaklarının sağlanamadığını, bununla bağlantılı olarak gelir dağılımının düzeltilmediğini ve dünya ekonomisine entegre bir yapı kurulmadığını ifade ederek, DBYKP'nin "... bir dışa açılma planı" olması gerektiğini savunmuştur (Alkin, 1978, s. 34).

3. 1970'lerdeki kriz sonrasında planlama yaklaşımındaki değişim

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya genelinde sermaye birikim sürecinin temel dinamikleri dolayımında oluşturulan siyasal ve ekonomik yapı/kurumsallaşmalar, kapitalist birikim sürecinin 1970'li yıllardan itibaren girdiği krizle birlikte önemli değişikliklere uğramıştır. Buna göre üretken sermayenin uluslararasılaşması sürecinin karakterize ettiği 1945 sonrası süreçte, erken kapitalistleşmiş ülkelerde Keynesyen yaklaşım çerçevesinde şekillenen refah devleti uygulamaları ve geç kapitalistleşen ülkelerde görülen ithal ikameci/içe dönük birikim modeli, bu dönemde birikim sürecini yoğunlaştıran politikalar olduğu ölçüde, 1970'li

**DPT'nin
vergi
indirimleri ve
teşvik
belgesi
verilmesi
gibi
uygulamanın
içindeki
alanlarla
görevlen-
dirilmesi,
kurumu
uygulama
alanına
çekmiş ve
kurumun
personel
politikasında
gevşemeler
görülmüştür**

yıllardaki krizin ardından yeni dönemin ihtiyaçları ile şekillenen Neo-liberal yaklaşım ve küreselleşme söylemi tarafından eleştirilmiştir. Bir başka ifadeyle Neo-liberal yaklaşım, Keynesyen yöntemlerle şekillenen devletin ekonomik etkinliklerine ve müdahalesine, devletin geliri yeniden dağıtıcı işlevine, piyasa sisteminin ve fiyat mekanizmasının doğal işleyişini bozduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Özellikle küreselleşme olarak ifade edilen süreçteki en önemli tartışma konularından birini oluşturan ulus devletin sonu tezi, bu çerçevede anlam kazanmaktadır²⁰. Ancak burada vurgulanması gereken husus, Neo-liberal yaklaşımın devlet müdahalesinin kendisine değil, müdahalenin belli bir türüne karşı çıktığıdır. Bir başka deyişle "küreselleşme sürecinde ulus devletin aşındığı ve giderek yok olacağına ilişkin vurgu Keynesyen ulus devlet formuna ilişkindir, bu da ulus devletin olası tek formu değildir" (Türkay, 2000, s. 13). Liberalizmin önemli teorisyenlerinden biri olan Mises'e göre, "Liberalizm programı..., tek bir sözcükle özetlenecek olursa, şudur: mülkiyet, yani: üretim araçları üzerinde özel mülkiyet... Liberalizmin bütün öteki talepleri, bu temel talepten kaynaklanır" (Altwater, 1994, s. 43). Bu anlamda özel mülkiyetin tesis edilmesi ve de sürekliliğinin sağlanması devletin temel görevidir. Friedman'a göre ise,

"Serbest piyasa toplumunda gelir dağılımını doğrudan haklı gösterecek ahlaki ilke 'herkese, kendisinin ve sahip olduğu araçların ürettiği kadar' şeklindedir. Bu ilkenin işlerliği bile devlet eylemine dayanır. Mülkiyet hakları yasa ve toplumsal gelenek konusudur... bunların tanımlanmaları ve uygulanmaları devletin öncelikli işlevlerindendir" (Friedman, 1988, s. 262).

Böylelikle Neo-liberal yaklaşımın devlet müdahalesine yönelik eleştirileri, 1970'lerdeki kriz süreciyle birlikte sermayenin değersizleşmesini önlemeye ve yeni karlılık alanlarının yaratılmasını sağlamaya yönelik pratik ihtiyaçların varlığı ile anlaşılmalıdır. Bu çerçevede, 1945 sonrası süreçte Keynesyen yaklaşım dolayımında şekillenen "müdahale" kavramının uluslararası ve ulusal düzeydeki formülasyonları, sermaye birikim sürecinin dünya genelinde geldiği düzey ile birlikte yeniden tanımlanmıştır. Buna göre 1945 sonrası süreçte müdahale kavramının uluslararası düzeydeki karşılığı olan "uluslararası yardımlar yine bir denetim ve müdahale aracı olan borca dönüşmüştür" (Türkay, 1997, s. 34). Müdahalenin

ulusal düzeyde operasyonel hale geldiği planlama uygulamaları ise, yeni sürecin gereklerine uygun olarak yeniden biçimlendirilmiştir. Buna göre, Dünya Bankası uzmanlarından olan Agarwala, 1980 yılındaki çalışmasında planlama kavramının gelişen şartlara göre mutlaka yeniden formüle edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Agarwala, 1980, s. 2). Agarwala'ya göre 1980'lere kadar uygulanan planlama yaklaşımının değişmesi gereken yönleri şunlardır:

1. Uzun dönemli, sektörel hedefleri barındıran makro planlar yerine, gelişme ile ilgili basit ve verimli hale getirilmiş teşvikleri içeren bir uygulama olmalıdır.
2. Ekonomik kurumlar arasında varolan ast-üst hiyerarşisi ve bürokratik yapı yerine, devlet ile özel sektör arasındaki ilişkinin gelişmesi için koordinasyon ve danışmanlık yapan bir yaklaşım benimsenmelidir.
3. Ulusal yatırımların planlanması yerine, kamu yatırımlarını programlayan bir planlama yaklaşımı olmalıdır.
4. Kamu yatırımları ile ilgili konularda seçici olan ve seçilen konulara odaklanan bir mekanizma kurulmalıdır.
5. Yeni planlama, değişime ve yeni ortaya çıkabilecek gelişmelere uyum sağlayacak hızlı ve esnek bir yapıda olmalıdır.
6. Danışmanlık fonksiyonunu üstlenen ve esneklik sağlanmış bir merkezi idare tarafından yürütülen bir planlama yaklaşımı geliştirilmelidir (Agarwala, 1980, s. 2-3).

Özetlemek gerekirse, Banka tarafından ortaya konulan "yeni planlama" yaklaşımının temel özellikleri, dar kapsamlı, esnek, seçici ve piyasanın işleyişinde koordinasyon işlevi görebilecek piyasa odaklı bir planlamadır. Böylelikle Dünya Bankası'nın ortaya koyduğu "yeni planlama" yaklaşımı, 1945 sonrası yine Banka tarafından geç kapitalistleşmiş ülkelere önerilen "kalkınma planlaması" yaklaşımından uzaklaşmakta ve dünya genelinde kapitalist sermaye birikim sürecinin ihtiyaçları çerçevesinde yeniden formüle edilmektedir²¹.

Dünya Bankası tarafından 1980'li yıllarda yeniden formüle edilen planlama yaklaşımının uygulanması ise, özellikle Neo-liberal politikaların yarattığı toplumsal maliyetlerin ciddi bir şekilde hissedildiği 1990'lı yıllardan itibaren daha önemli hale gelmiştir. Buna göre, özellikle Dünya Bankası'nın²² ve Yeni Kurumcu

Dünya
Bankası
tarafından
ortaya
konulan
"yeni
planlama"
yaklaşımının
temel
özellikleri,
dar
kapsamlı,
esnek,
seçici ve
piyasanın
işleyişinde
koordinasyon
işlevi
görebilecek
piyasa
odaklı
bir
planlamadır

Okulun²³ belirttiği gibi, "rekabetin arttığı bir ortamda, etkin bir yönetim ihtiyacı ve bu çerçevede örgütlü işgücü, özel sektör ve sivil toplumun katılımı ile merkezileşen bir planlama yaklaşımı eskisinden de önemli bir konuma yükselmiştir"(Todaro, 1992, s. 431'den aktaran, Yılmaz, 1999, s. 94). Bu çerçevede geliştirilen stratejik planlama²⁴ yaklaşımında temel nokta, geleceğin belirsiz olduğu bir ortamda, çeşitli alternatif olasılıkların değerlendirilerek en uygun olanın seçilmesidir (Yılmaz, 1999, s. 97). Son yıllarda ortaya koyulan "yeni planlama" yaklaşımının en önemli uygulaması ise, ABD'de gerçekleştirilmektedir. Buna göre ABD'de 1993 yılında çıkarılan bir kanunla²⁵ yasal çerçevesi çizilen stratejik planlama yaklaşımı, 1997 yılından itibaren Yönetim ve Bütçe Dairesi ve ABD Hazine Bakanlığı'nın yönlendirmesiyle tüm ABD'de uygulanmaya başlanmıştır (DPT, 2002, s.5-6).

Türkiye'nin 1970'li yıllarla beraber tüm dünyada yaşanan kriz ve krizden çıkış için geliştirilen Neo-liberal politikalara uyumu ise, 1980 sonrasında gerçekleşmiştir. Buna göre 24 Ocak kararları ile yaşanan birikim modeli değişikliği ile, ihracat yönelimli/dışa açılımcı model uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde de, ithal ikameci/içer dönük birikim modelinin kurumsallaştırıldığı 1960'lı yıllardakine benzer bir şekilde, model değişikliğinde hem içerden gelen talepler, hem de uluslararası kurumlardan gelen önerilerin önemli etkisi olmuştur²⁶. Yeniden yapılandırma olarak da adlandırılabilir bu süreçte, korunan iç pazara dayanan bir önceki birikim modelinde iç talebi oluşturan unsurlar (işçi ücretleri, destekleme alımları), yeni modelde maliyet unsuru olarak tanımlanmış ve ihracat yönelimli model esas olarak, "çok güçlü ihracat teşvikleri aracılığıyla ve düşük emek maliyetlerinin katkısıyla sanayi ürünlerinde dünya piyasalarına girmeyi" hedeflemiştir (Boratav, 1984, s. 679). Bu çerçevede devletin ekonomiye müdahalesi yeniden formüle edilmiş ve devlet, bir önceki birikim modelinde belirli bir olgunluğa erişmiş az sayıdaki sermayeyi özendirici, güçsüz yapıda olanların ise elenmesine dönük olan sermayenin merkezileşmesi sürecini hızlandırıcı müdahalelerde bulunmuştur (Sönmez, 1982, s. 278-279). 1980'lerden 2000'lere kadar olan süreçte ise, esas olarak uluslararası sisteme entegrasyon ve mevcut toplumsal ilişkilerin, sermaye birikim sürecinin geldiği aşamaya göre yeniden düzenlenmesi süreci hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede 1980-

1986 yılları arasına imzalanan beş "yapısal uyum programı" çerçevesinde uluslararası entegrasyon süreci hızlanmıştır (Güler, 1995, s. 21). 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulması, 1989 yılında uluslararası para hareketlerini serbest bırakan 32 sayılı karar, bu yönde atılan önemli adımlar olmuştur (Boratav, 1984, s. 680-684).

4. İktisat dergisinde planlama tartışmaları (1980-2004)

1980 sonrasında Dergi'de yapılan planlama tartışmalarına bakıldığında, özellikle sermaye birikim modelinin değiştirildiği 1980'li yılların başında yoğun tartışmalar yapıldığı, ancak 1990'lı yıllarla birlikte az sayıdaki yazı ile tartışmanın gittikçe sönümlendiği görülmektedir. Bu nedenle yapılan tartışmalar Dergi'nin 1984 yılında çıkarılan "V. Plan ve Planlama" sayısı, 1986 yılında yapılan İktisatçıların haftasındaki "Plan, Piyasa ve Demokrasi" konulu oturum ve 1990'lı yıllardaki iki yazıyla sınırlıdır.

Türkiye'de 1960-1980 arasında resmi olarak uygulanan ithal ikameci/içer dönük birikim modeli çerçevesinde ekonomi yönetimi ile ilgili kamu bürokrasisinde merkezi bir yeri olan DPT, birikim modelinin değiştiği 1980'den sonra hızla yeniden yapılandırılmıştır. Buna göre, 1980 sonrasında genel olarak ekonomide görülen yapısal uyum süreci planlama mekanizmasında da gözlenmiş, planlama yaklaşımının ve DPT'nin yeniden yapılandırılması bu dönemin temel özelliği haline gelmiştir²⁷.

Planlama mekanizmasında yoğun değişikliklerin yaşandığı bu dönemde İktisat Dergisi de, 1984 yılında Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(BşBYKP) üzerine özel bir sayı hazırlamıştır. 1980'lerin başında DPT Müsteşarı olan Yıldırım Aktürk, Dergi'ye verdiği mülakatta, planlama uygulamalarındaki değişiklikleri şöyle yorumlamıştır:

"Planlamanın 80-84 yılları arasındaki aktivitesinin ağırlık noktası, beş yıllık hedeflerin tatbikatının yönlendirilmesini yapmaktan ziyade yıllık, özellikle para piyasası ve dış ödemeler dengesi gibi konjektürel meselelerde çok daha aktif bir şekilde ekonominin günlük işleyişinin içine girmiş, teşvik politikalarının özellikle ihracata dönük yapı değişikliği sağlamak için aktif bir şekilde uygulanmasında anahtar rol oynamış ve dolayısıyla uzun vadeli, istişari bir yaklaşımdan ziyade tat-

Son
yıllarda
ortaya
koyulan
"yeni
planlama"
yaklaşımının
en önemli
uygulaması
ise,
ABD'de
gerçekleştiril-
mektedir

bikatin tam içinde ve günlük hadiselerle cevap arayan ve formüller geliştiren bir teşkilat yapısına bürünmüştür" (Aktürk, 1984, s. 4).

Aktürk'ün değerlendirmelerinden de gözlenebileceği gibi, planlama yaklaşımının uzun vadede kısa vadeye indirilmesi, Dünya Bankası tarafından önerilen "yeni planlama" yaklaşımıyla uyum içindedir. Dergide mülakat yapılan bir başka plancı ise, 24 Ocak kararları öncesindeki CHP hükümeti döneminde DPT Müsteşarı olan Bilsay Kuruç'tur. Kuruç'un BşBKP ile ilgili dikkat çektiği nokta, hazırlanan planın Dünya Bankası ile imzalanan yapısal uyum kredisi anlaşmasına²⁸ uygun olarak hazırlanmış olmasıdır. Kuruç'un değerlendirmesi şöyledir:

"Türkiye'ye bu kredinin verilmesinin şartlarından biri, V. Planın, stratejisi, hedefleri ve politikalarıyla **bu yapısal uyum kredisine uygun** hazırlanmış olmasıdır. Yani 376 milyon dolarlık kredi karşılığında bir koca planı Dünya Bankası denetleyecektir... Bu Plana [V. Plan], hazırlanışı, sunulduğu ve süratle gündemden kaldırılışını da dikkate alırsak, geniş bir rapor ya da geniş bir niyet mektubu diyebiliriz, veya sayılarla ve tablolarla beslenmiş bir hükümet bildirisi. Ama buna milli bir plan demek olanaksız" (Kuruç, 1984, s. 9-13).

Dergi'nin Beşinci Plan özel sayısında yer alan diğer yazıların bir kısmı yeni planlama anlayışını savunurken, bir kısmı da eleştirmektedir. Adnan Kahveci, "planda çok hızlı bir sanayileşmeyi öngörebilirsiniz. Ama o sanayinin ürettiği ürünleri pazarlayamazsanız, planınız başarısız demektir" (Kahveci, 1984, s. 17) diyerek geçmiş dönemki plan uygulamalarını eleştirmiştir,

"Bugün Türkiye'de çok bilinçli bir plan anlayışı gelişmiştir... Kaynak israfını asgariye indiren ekonomik model ise serbest pazara ağırlık veren modeldir. Plan yönlendirmesi paralelinde, Pazar kuvvetleri kaynak dağılımındaki israfı en aza indirir... Pazar kuvvetlerinin ihtiyaçları tespit etmesi, en iyi bilgilerle donatılmış bir bürokrattan bile daha isabetli olabilir" (Kahveci, 1984, s. 17-18)

yorumunu yaparak 1980 sonrasında planlama mekanizmasındaki değişiklikleri savunmuştur. Tunç Tayanç ve Nihat Falay ise, 1980 sonrasında değişen planlama yaklaşımını eleştirmiştir. Tayanç, "Beşinci Plan, geniş kap-

samlı planlama uygulamasının fiilen sona erdiği ve gelecekle ilgili sayısal tahminler üretmenin 'plan yapmak' olarak algılandığı günlerin ürünü" (Tayanç, 1984, s. 32) diyerek, Falay ise, "planlı bir ekonomiye karşı olan ve piyasa ekonomisinin yerleşmesini planlayan bir iktidarın, kamuoyu tarafından da benimsenen ve onaylanan bir plan hazırlaması sürpriz olurdu. Hükümetin randevu defterindeki rutin bir işin yerine getirilmesidir, söz konusu olan" (Falay, 1984, s. 42) şeklinde bir yorumda bulunarak, planlama yaklaşımındaki değişimleri eleştirmiştir.

1980 sonrasında planlama ile ilgili bir başka değerlendirme ise, 1986 yılında gerçekleştirilen İktisatçıların Haftası'ndaki "Plan, Piyasa ve Demokrasi" oturumunda yapılmıştır. Buna göre Aktürk,

"Serbest piyasa ekonomisinden vazgeçmeden, onun sıvırlıklarını tıraşlayarak, rötüş ederek, bir bitkinin, bir ağacın köklü bir şekilde büyümesine benzetiyorum, **planlama yaklaşımımızı, anlayışımızı.** Yani fidan diktığımız gün 'Şundan 18 tane dal çıkacak diye hepsine birer boru takıp, **hadî bunun içinden dallar büyüsün, çünkü ben böyle arzu ediyorum, böyle düşünüyorum'** şeklinde plancılık değil, ağaç kök saldıkça, gübresi suyu verildikçe, büyüdükçe, yerine göre bazı yerlerde aşırılık varsa budayarak bu ağacı en köklü şekilde büyütmek ve meyve verdimek hedef olmalı. Plancılık anlayışımızın, yaklaşımımızın özü bu" (Aktürk, 1986, s. 83).

diyerek, 1980 sonrasında geliştirilen "yeni planlama" yaklaşımını savunmuştur. Plan ve piyasa ile ilgili yapılan tartışmada Taner Berksoy, planlamanın "nötr bir iktisadi teknik olarak" tanımlanması gerektiğini ve planlamanın piyasa sistemi ile birlikte varolabileceğini ifade etmiştir (Berksoy, 1986, s. 90). Ertan Yülek ise, planlama mekanizmasında siyasal iktidarların kararların çok önemli olduğunu vurgulayarak, DPT'nin esas fonksiyonunun siyasal iktidarlara müşavirlik etmek olduğunu belirtmiştir (Yülek, 1986, s. 94).

1990'lı yıllara gelindiğinde dergide yer alan yazılardan ilki 1993 yılında Nurcan Özkaplan tarafından yapılan değerlendirmedir. Özkaplan'a göre, 1990'lı yıllarda SSCB'nin çözülüşü ile başlayan yeni süreç "kapitalistler arası ilişkileri" daha fazla ön plana çıkarmış, bu gelişme ise, "korumacılık ve planlama" konularının yeniden tartışılmasını gündeme ge-

Dergi'nin
Beşinci
Plan
özel
sayısında
yer alan
diğer
yazıların
bir kısmı
yeni
planlama
anlayışını
savunurken,
bir
kısmı da
eleştirmektedir

tirmiştir (Özkaplan, 1993, s. 76). Özkaplan ayrıca Dünya Bankası tarafından ortaya konulan yeni planlama yaklaşımını da değerlendirerek, "geçen 10 yıllık süre sonunda, planlama fikrinin yeniden canlanması, devlet müdahaleciliğinin şu ya da bu ölçüde kapitalist sistemin ayrılmaz bir parçası olduğu düşüncesini doğrulamaktadır" (Özkaplan, 1993, s. 78) yorumunu yapmıştır.

Planlama konusunda Dergi'deki son değerlendirme ise, 1998 yılında Mesut Küçükkalay tarafından yapılmıştır. Küçükkalay, "2000 yılı da Türk kalkınma terminolojisi açısından 'planlı kalkınma'nın son bulduğu yıl olacaktır" (Küçükkalay, 1998, s. 68) diyerek, ekonominin serbest piyasa tarafından yönlendirilmesi düşüncesinin ağır bastığı bir ortamda, "... DPT ve uzantısı olan kurumların geleceğinin de ne olacağının saptanması gerekecek. Varlık meşruiyetini yitirmiş bir kurumun anlamsızlığını gidermek gerekecek" diyerek, planlamanın "ülke çıkarları" doğrultusunda yeniden revize edilmesini savunmaktadır (Küçükkalay, 1998, s. 72-73).

5. genel değerlendirme

İktisat Dergisi'ndeki planlama yazılarının toplu olarak yer aldığı Tablo-1'e bakıldığında, Dergi'deki yazıların, farklı dönemlerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Buna göre 1964-1969 yılları arasında, yazıların temel vurgusu planlamanın ithal ikameci/içe yönelik birikim modeli içindeki yerinin tespit edilmesi ve özellikle 1968'de DPT kanalı ile uygulanmaya başlanan özel sektörü teşvik uygulamaları olmuştur. 1970'lerin başında ise, DPT bünyesinde kurulan Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi'nin ortaya koyduğu "bölgesel planlama" konulu yazıların Dergi sayfalarında yer aldığı görülmektedir. 1978 yılında, 1960'lardan itibaren uygulanan sermaye birikim modelinin krize

girdiği bir süreçte hazırlanan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı üzerine yapılan tartışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Sermaye birikim modelinin değiştiği ve ihracat yönelimli bir modelin kurumsallaştırılmaya çalışıldığı 1980 sonrasında ise, Dergi'deki yazıların genel olarak düşüş eğilimi içinde olduğu gözlenmektedir. Bu eğilimi bozan tek yıl olan 1984 yılında ise, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hemen ardından çıkarılan "V. Plan ve Planlama" sayısı yer almaktadır. Dergi'deki yazıların geneline bakıldığında ise, yapılan değerlendirmelerin büyük çoğunluğunda plan uygulamalarının hedeflerine ulaşip ulaşmadığı konusunun, "teknik" bir düzeyde ele alındığı ve sürecin tarihsel ve yapısal özelliklerine vurgu yapılmadığı görülmektedir.

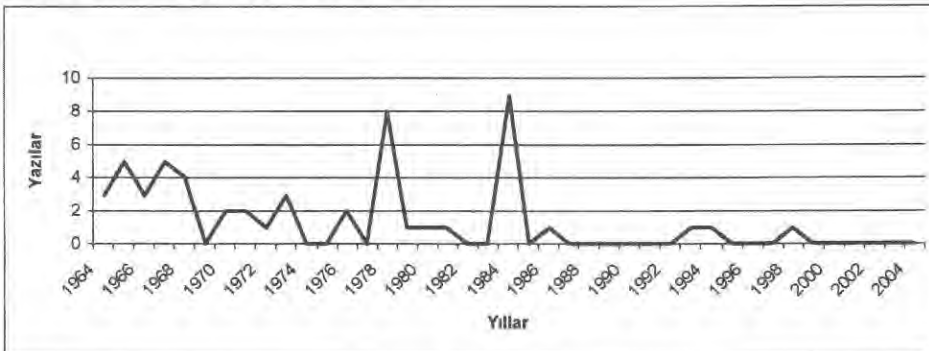
6. sonuç

Çalışmada Türkiye'deki planlama uygulamalarının sermaye birikim sürecindeki yeri ve işlevi, İktisat Dergisi'nde yer alan yazılardan da yararlanılarak değerlendirilmeye çalışıldı. Buna göre Türkiye'de 1960'lı yıllardaki planlama uygulamaları, yerel ve uluslararası düzeylerde varolan talep ve önerilerin uyumlanması çerçevesinde hayata geçmiştir. Bu dönemde planlamanın sermaye birikim süreci açısından temel işlevi, yeni oluşturulan ithal ikameci/içe yönelik birikim modelinin kurumsallaştırılması ve özel sektörü teşvik uygulamalarının yönlendirilmesi olmuştur. 1980'e kadar geline süreçte planlama, farklı toplumsal kesimlerin süreci kendi güçleri oranında belirleyebilme kabiliyetleri çerçevesinde, sermaye birikim sürecindeki yerini bulmuştur.

1980 yılında yaşanan dönüşüm sonrasında ise planlama, ihracat yönelimli birikim modelinin yapılandırılmasında önemli bir işlev yüklenmiştir. Bu dönemde devlet müdahalesinin değişen içeriği dolayısıyla yeniden ta-

ihracat
yönelimli
bir modelin
kurumsallaştırılmaya
çalışıldığı
1980
sonrasında ise
Dergi'deki
yazıların
genel
olarak
düşüş
eğilimi
içinde
olduğu
gözlenmektedir

Tablo-1: İktisat Dergisi'nde Planlama Yazıları:

nımlanan ve "stratejik planlama" halini alan planlama, özellikle son dönemde gündeme gelen "düzenleyici devlet", "yönetişim" gibi

kavramlarla birlikte, bir kez daha önemli bir tartışma konusu haline gelmeye başlamıştır.

İktisat Dergisi'nde Planlama Yazıları

Sayı	Yıl	Makale Adı	Yazar
1	1964	Plan ve Buhran	Şemsettin Güler
4	1964	Refah Yolu	Şemsettin Güler
5	1964	Devletçilikte Yeni Anlamlar	Haydar Kazgan
8	1965	1964 Yılında İktisat ve Piyasa	Fazlı Ayverdi
12	1965	Planlama Çalışmaları Hakkında	Yaşar Gürkök
13	1965	Sovyet Rusya'da Planlama	Erdoğan Alkin
16	1965	Karma Ekonomi Bizim İçin Kurtuluş Sağlayabilir Mi?	Zeki Erginsu
17	1965	Karma Ekonomi Sisteminde Planlama ve Gelişme	Ernest Parsons
20	1966	Perspektif Planlama İle İlgili Beş Yıllık Planlar	Yorgi Demiregil
23	1966	Endüstri alanında Kamu-Özel Sektör Rekabeti	Memduh Yaşa
30	1966	Ayın Ekonomik Olayları	Faruk Çehreli
34	1967	İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedefleri ve Stratejisi	Nazif Kuyucuklu
36	1967	Türkiye'de İktisadi Planlama	Mualla Ertan
38	1967	Sanayimizin Temel Problemleri	Eyüp Karadayı
39	1967	Ayın Ekonomik Olayları	Faruk Çehreli
41	1967	İkinci Beş Yıllık Plan Işığında Türk Ekonomisinin Dar Boğazları	Yüksel Bilgin
46	1968	Türkiye'de Birinci ve İkinci Beş Yıllık İktisadi Kalkınma Planının Mukayesesi	Mualla Ertan
52	1968	İkinci Beş Yıllık Planın (1968-1972) Genel Hedefleri	Oğuz Dumanoglu
53	1968	Yatırımların ve İhracatın Teşviki ve Uygulama Esasları	Yüksel Bilgin
54	1968	İkinci Beş Yıllık Plan (1968-1972) Hedeflerine Ulaşmak İçin İzlenecek Temel İktisadi Politikalar	Oğuz Dumanoglu
68	1970	933 Sayılı Yetki Kanununun İptal Edilen Maddeleri	Yüksel Bilgin
77	1970	Türkiye'de Karma Ekonomi Sistemi ve Ekonomi Politikası Uygulamaları	Mükerrem Hiç
84	1971	Kentleşme, Ulusal Kalkınma ve Devlet Planlama Teşkilatı	Orhan Erdenen
87	1971	Planlama Nedir, Faydaları ve Türkiye'de Planlama	Server Şengün
102	1972	Gelişen Ülkelerde Planlama	Nusret Ekin
103	1973	Planlama Sorunları ve Yeni Strateji	Orhan Buldaç
113	1973	III. Beş Yıllık Kalkınma Planında Bölgesel Gelişme Farklılığı Tedbirleri	Mehmet Y. Aslantaş
114	1973	III. Beş Yıllık Kalkınma Planında Bölgesel Gelişme Farklılığı Tedbirleri	Mehmet Y. Aslantaş
115		III. Beş Yıllık Kalkınma Planında Bölgesel Gelişme Farklılığı Tedbirleri	Mehmet Y. Aslantaş
145	1976	Sanayi'de Teşvik ve 1968-1975 Uygulama Sonuçları	Kenan Mortan
150	1976	İktisat Fakültemizin 40. Kuruluş Yıldönümü ve 3. İktisatçılar Haftası	-
165	1978	Batı İktisat Teorisinin Türkiye İçin Geçerliliği	Demir Demiregil
167	1978	Yeni 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın Ögeleri Üzerine Bir Deneme	Gülten Kazgan
167	1978	Maliye Politikaları İle İlgili İlkeler	Sevim Görgün
167	1978	Bazı Sosyal Yönleri ve Sorunları İle Yeni 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı	Metin Kural
167	1978	Geçmiş Üç Planın Hatası: Dünya Ekonomisine Entegre Olamamak	Erdoğan Alkin
167	1978	Yeni Planda Ana İlkeler	Alkin İkin
168	1978	Türkiye 78 ve Yeni 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı	Selçuk Öğrendil
171	1978	Dördüncü Beş Yıllık Plan Dönemine Girenken	-
177	1979	Plan Üzerine	Suat Müftüoğlu
188	1980	Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayileşme Stratejisi ve Planlama Gereği	Şeref Özgencil
202	1981	"Rasgele İthal İkamesi"nden "Rasgele Dışa Açılma"ya mı?	Osman Ulagay
239	1984	Yıldırım Aktürk İle Görüşme	-
239	1984	Bilsay Kuruç İle Görüşme	-
239	1984	Plan ve Piyasa	Adnan Kahveci
239	1984	Türkiye'de İktisadi Planlamanın Yeri	Ahmet Kılıçbay
239	1984	Alternatif Planlı Ekonomi	Yalçık Küçük
239	1984	Planlama Tekniklerimiz Neden Yetersizdir?	Bilge Okay
239	1984	Beşinci Plan Üzerine Gözlemler/Düşünceler/Sorular	Tunç Tayanç
239	1984	5. Plan ve Mali Yapısı	Nihat Falay
239	1984	Beşinci Plan ve Sanayileşmeden Vazgeçilmesi	Yakup Kepenek
259-260-	1986	Plan Piyasa ve Demokrasi	Y. Aktürk, T. Berksoy,
261			E. Yülek, B. Kuruç
342	1993	Planlama, Yeniden...	Nurcan Özkaplan
353-354	1994	Eşitlik, Planlama, Piyasa ve Sol	Ercan Eren
384	1998	2000'li Yıllarda Türkiye'nin Kalkınmasında Planlı Yöntemin Geleceği	A. Mesud Küçükcalay

kaynakça:

- Ahmad, Feroz. (1996) **Demokrasi Sürecinde Türkiye**. İstanbul: Hil Yayınları.
- Agarwala, Ramgopal. (1980) **Planing in Developing Countries, Lessons of Experience**. World Bank Staff Working Papers No: 576. Washington: The World Bank.
- Akçay, Ümit. (2004) "Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Bir Aktör Olarak DPT", **MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Aktürk, Yıldırım. (1984) "Yıldırım Aktürk ile Görüşme", **Görüşmecisi: Nail Satılğan, İktisat Dergisi**, Sayı: 239, s. 3-8.
- Aktürk, Yıldırım. (1986) "Plan, Piyasa ve Demokrasi" oturumu içinde, **İktisat Dergisi**, Sayı: 259-260-261, s. 79-83.
- Alkan, Haluk. (1998) "Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset İşadamları Örgütlenmeleri (Odalar- TUSİAD ve MÜSİAD)", **MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Aklin, Erdoğan. (1978) "Geçmiş Üç Planın Hatası: Dünya Ekonomisine Entegre Olamamak", **İktisat Dergisi**, Sayı: 167, s. 34-35.
- Altwater, Elmar. (1994) "Neoliberal Karşıdevrimin Hiç de Gizli Olmayan Çekiciliği", **İktisat Dergisi**, Aralık sayısı, s. 43-58.
- Berksoy, Taner (1986) "Plan, Piyasa ve Demokrasi" oturumu içinde, **İktisat Dergisi**, Sayı: 259-260-261, s. 88-92.
- Başkaya, Fikret. (2000) **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bayramoğlu, Sonay. (2002) "Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim", **Praksis**, Sayı: 7, s. 85-117.
- Boratav, Korkut (1984) "İktisat Politikaları: 1980-1994", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 13. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 678-685.
- Buğra, Ayşe. (2003) **Devlet ve İşadamları**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buldaç, Orhan. (1973) "Planlama Sorunları ve Yeni Strateji", **İktisat Dergisi**, Sayı: 103, s. 3-15.
- Bulutoğlu, Kenan. (1964) "Kalkınma Planımız ve Finansmanı", **Maliye Enstitüsü Konferansları Sekizinci Seri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1056.
- Celasun, Melih (1984) "Piyasa Ekonomilerinde Planlama", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 3-4, s. 325-345.
- Cumhuriyet, 27 Eylül 1962, s. 1
- Cumhuriyet, 28 Eylül 1962, s. 5
- Çehreli, Faruk. (1964) "Aydın Ekonomik Olayları", **İktisat Dergisi**, Sayı:30, s. 5-6.
- Demirel, Tanel (2004) **Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- DPT. (2002) **ABD'de Planlama Yaklaşımındaki Gelişmeler**. Erişim: <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama.abd.pdf>, [2 Haziran 2004].
- Eralp, Atilla. (1981) "Türkiye'de İzlenen İthal İkameci Strateji ve Yabancı Sermaye", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı: Türkiye'de Planlı Gelişimin Yirmi Yılı, s. 613-631.
- Ercan, Fuat. (2004a) Türkiye'de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi (1980-2004), **İktisat Dergisi**, Sayı: 452, s. 98-109.
- Ercan, Fuat. (2004b) "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği, Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", **2000'li yıllarda Türkiye 2: Neoliberalizmin Tahrifatı**, Ed: Neşecan Balkan ve Sungur Savran, s. 9-43.
- Falay, Nihat. (1984) "5. Plan ve Mali Yapısı", **İktisat Dergisi**, Sayı: 239, s. 42-47.
- Forum, 1 Aralık 1964, s. 6
- Friedman, Milton. (1988) **Kapitalizm ve Özgürlük**. Çev. Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Güler, B. Ayman. (1995) "Kamu Yönetimi ve Dünya Bankası", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 3, s. 19-29.
- Güler, B. Ayman. (1996) **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları**. Ankara: TODAİE Yayın No: 266.
- Güler, B. Ayman (2003) "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye", **Praksis**, Sayı: 9, s. 93-117.
- Güler, Şemsettin. (1964a) "Plan ve Buhran", **İktisat Dergisi**, Sayı: 1, s. 6-7.
- Güler, Şemsettin. (1964b) "Refah Yolu", **İktisat Dergisi**, Sayı: 4, s. 1-6.
- Gülalp, Haldun. (1993) **Kapitalizm Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: Belge Yayınları.
- İçişleri Bakanlığı, <http://www.icisleri.gov.tr/yayinlar/turtak/Basbakanlar.htm>, Erişim: [20 Mart 2004].
- Kahveci, Adnan. (1984) "Plan ve Piyasa", **İktisat Dergisi**, Sayı: 239, s. 16-18.
- Karaosmanoğlu, Atilla vd. (2003) **Planlı Kalkınma Serüveni 1960'larda Türkiye'de Planlama Deneyimi**, (Panel), (içinde) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Yakup; Yentürk, Nurhan. (2001) **Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder, Çağlar. (1979) **Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye**. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Keyder, Çağlar. (1981) "Kriz Üzerine Notlar", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 14, s. 3-43.
- Keyder, Çağlar. (1995) **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Çağlar. (1996) **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**. İstanbul: Metis Yayınları
- Kuruç, Bilsay. (1984) "Bilsay Kuruç ile Görüşme", **İktisat Dergisi**, **Görüşmecisi: Nail Satılğan**. Sayı: 239, s. 9-15.
- Küçükcalay, Meshud (1998) "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Kalkınmasında Planlı Yöntemin Geleceği", **İktisat Dergisi**, Sayı: 384, s. 68-74.
- Mıhçıoğlu, Cemal. (1988) "Yine Devlet Planlama Teşkilatının Kuruluşu Üzerine", **AÜSBF Dergisi**, Cilt:XLII, NO:1-2, s. 113-146.
- Milliyet, 5 Ocak 1975, s. 2
- Milliyet, 9 Ocak 1975, s. 9
- Odalar Birliği. (1962) **Kalkınma Planı Hakkında Özel Sektörün Görüş ve Dilekleri**. Ankara.

Ölçen, Ali Nejat. (1996) **Devletin Yokuşu**. Ankara: Doruk Yayınları

Özkaplan, Nurcan (1993) "Planlama, Yeniden...", **İktisat Dergisi**, Sayı: 342, s. 76-79.

Peker, Ayşe T. (1996) "Dünya Bankası: Kalkınmacılıktan 'İyi Yönetim' Söylemine", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 69, s. 6-59.

Resmi Gazete, 28 Haziran 1984/18445

Sezen, Seriya. (1999) **Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama**. Ankara: TODAİE Yayın No: 293.

Soyсал, Mümtaz. (1958) **Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma**. Ankara: TODAİE Yayın no: A. 26.

Sönmez, Atilla. (2003) **Doğu Asya "Mucize'si ve Bunalımı, Türkiye İçin Dersler**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sönmez, Atilla. (1967) "The Re-Emergence of the Idea of Planing and the Scope and the Targets of the 1963-1967 Plan", **Planing in Turkey**, Ed. S. İlkin&E. İnanc, Ankara: METU, s. 28-44.

Sönmez, Mustafa. (1982) **Türkiye Ekonomisinde Bunalım, 1980 Sonbaharından 1982'ye**. İstanbul: Belge Yayınları.

Savran, Sungur. (1996) "Küreselleşme Efsanesi", **Sırf Bilinci**, Sayı 16, s.37-80.

Şaylan, Gencay. (1986) **Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**. Ankara: V Yayınları.

Tayanç, Tunç (1984) "Beşinci Plan Üzerine Gözlemler/Düşünceler/Sorular", **İktisat Dergisi**, Sayı: 239, s. 32-42.

Trak, Ayşe. (1984) "Gelişme İktisadının gelişmesi: Kurucular", **Yapıtı**, Sayı: 5, s. 50-61.

Tuncer, Baran. (1963) "Hollanda ve Norveç Planları Üzerine Bir İnceleme", **AÜSBF Dergisi**, Cilt. XVIII, No:1, s. 1-15.

Türel, Oktar. (2004) "Türkiye'de Merkezi İktisadi Planlama Üzerine Bir Deneme", **İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar**, Ed:Selim İlkin,Orhan Silier ve Murat Güvenç, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkay, Mehmet. (1994) "Gelişme İktisadi: Büyüme Merkezli Yaklaşımın Yükselişi ve Gerilemesi", **MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Türkay, Mehmet. (1997) "Konjonktürel Bir Kavram Olarak 'Müdahale' ve Gelişme İktisadi", **İktisat Dergisi**, Sayı: 366-367, s. 29-35.

Türkay, Mehmet. (1998) "Uluslararası Sistemle Entegrasyon Süreci Olarak Kalkınma", **İktisat Yazıları**, M.Ü. İktisat Bölümü, Yayın no: 1998-005-2.

Türkay, Mehmet (2000) "Devlet, Ulusal Kalkınma ve Kapitalizmin Dinamikleri", **İktisat Dergisi**, Ağustos sayısı, s. 7-13.

Tüzün, Gürel (1976) "İktisat Fakültemizin 40. Kuruluş Yıldönümü ve 3. İktisatçılar Haftası" içindeki konuşması, **İktisat Dergisi**, Sayı: 150, s. 16-28.

Ürnlü, Coşkun. (1975) "Planlamanın Kış Uykusu" Ankara: DPT.

Yılmaz, Cevdet. (1999) "Piyasa Ekonomilerinde Ulusal Planlama ve Çeşitli Planlama Yaklaşımları", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 1, s. 85-101.

Yön, 15 Ağustos 1962, s. 5

Yülek, Ertan. (1986) "Plan, Piyasa ve Demokrasi" oturumu içinde, **İktisat Dergisi**, Sayı: 259-260-261, s. 93-94.

Weiss, Linda; Hobson, M. John. (1999) **Devletler ve Ekonomik Kalkınma, Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz**. Çev. Kıvanç Dünder. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

dipnotlar:

- 1) Akademik ilgi ve merakımı planlama konusuna yönlendirmemdeki katkılarından dolayı Doç.Dr. Mehmet Türkay'a ve bu yazının ilk hali ile ilgili değerlendirmeleri için Doç. Dr. Fuat Ercan ve Özgün Akduran'a teşekkür ederim. Tabi ki hatalar ve kusurlar bana aittir.
- 2) Bu konuda bakınız: (Trak, 1984)
- 3) Savaş sonrası dönemdeki uluslararası yardımların "Uluslararası Keynesçilik" çerçevesinde değerlendirilmesi için bakınız:(Keyder, 1981, s. 8-10), (Türel, 2004, 317).
- 4) İngiltere, Fransa, Hindistan, Endonezya, Irak, Birmanya ve Filipinler'de planlama uygulamalarının başlangıcı için bakınız: (Soyсал, 1958). Ayrıca Hollanda ve Norveç' deki planlamanın doğuşu için bakınız: (Tuncer, 1963).
- 5) Bu tarz bir değerlendirme için bakınız: (Türkay, 2000, s. 13), (Türkay, 1998, s. 15., (Eralp, 1981, s. 618).
- 6) 1950'lerin sonlarında yerel sermayenin planlama ile ilgili görüşleri için bakınız: (Keyder, 1995, s. 187), (Mihçioğlu, 1988, s. 120).
- 7) Bu tarz bir ele alış için bakınız: (Gülalp, 1993, s. 34), (Eralp, 1981, s. 619).
- 8) Bu konuda bakınız: (Sönmez, 1967, s. 32), (Karaosmanoğlu, 2003, s.12). Uluslararası kurumların, kamu

harcamalarının, özellikle de yatırımların bir kalkınma planı içinde değerlendirilmesini istemelerinde, yabancı sermaye açısından daha güvenilir ve açık bir ortam oluşturulması gayesi yatmaktadır. Bu çerçevede Türkiye ekonomisinin düzenlenmesinde borç verenlerin de çıkarları vardır, yani "dış borç veren çevreler de verdiklerini fazlasıyla geri alma güvencesini" düşünmektedirler(Kepenek ve Yentürk, 2001, s. 142).

- 9) CHP-YTP-CKMP koalisyonu(İçişleri Bakanlığı, 2004).
- 10) Hükümetin iç finansman konusundaki görüşü şöyledir: "Planın iç finansmanını sağlamak bir hükümet meselesidir. Vergi konusunda plana kesin hükümler koymak gerekmez. Planın ihtiyacı olan gelir artışı sadece vergi kanalı ile karşılanamaz. 260 sayılı kanunun Bakanlar Kuruluna verdiği yetkiye göre her yıl bütçenin %5'i oranında Hazine, Merkez Bankasına borçlanabilir"(Cumhuriyet, 28 Eylül 1962, s. 5).
- 11) Planın iç finansmanı konusundaki tartışmalar ve hükümetin dolaysız vergileri tercih etmesi ile ilgili olarak bakınız (Bulutoğlu,1964)
- 12) "1961 Meclisinde kendilerini toprak ağası olarak tanımlayan 40 milletvekili vardı. Fakat gördükleri eğitim açısından kendilerini adliyeciler ve hukukçu olarak ta-

- nımlayanların büyük çoğunluğu da büyük olasılıkla toprak ağasıydı. Bu kategoride 158 kişi vardı"(Türkiye Yılı, 1964, s. 226'dan aktaran, Ahmad, 1996, s. 263).
- 13) Bu dönemde tartışmalar ile ilgili YTP Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Alican, "vergi tasarımları beğenmeyenler rejimi değiştirmek isteyenlerdir"(Yön, 15 Ağustos 1962, s. 5) yorumunu yapmıştır.
- 14) Ancak bu durum çok kısa bir süre sonra değişecektir. Özellikle TÜSİAD'ın kurulması ile belirginleşen "bilinglilik" durumu, 1972 yılında yayınlanan ve sanayileşme konusunda açık tercihleri içeren Üçüncü Plan'la beraber daha berraklaşmıştır. Buna göre TÜSİAD, toprak reformunu da içeren plan önceliklerine genel olarak destek verirken(Buğra, 2003, s. 202; Alkan, 1998, s. 205), bu dönemde daha çok ticari sermayeyi temsil eden TOBB, plan önceliklerini sert bir şekilde eleştirmiştir(Alkan, 1998, s. 205-206. Ayrıca bakınız (Sevim Görgün ile görüşme, Akçay, 2004 içinde)
- 15) DPT Müsteşarı Osman Nuri Torun, İktisadi Planlama Dairesi başkanı Atilla Karaosmanoğlu, Sosyal Planlama Dairesi Başkanı Necat Erder ve Koordinasyon Dairesi başkanı Ayhan Çilingiroğlu 26 Eylül 1962 tarihinde istifalarını toplu halde Başbakan İsmet İnönü'ye vermişlerdir (Cumhuriyet, 27 Eylül 1962, s. 1).
- 16) 1964 yılındaki Suat Hayri Ürgüplü Başbakanlığında kurulan hükümette AP'nin ekonomi ile ilgili görüşleri şöyledir: "1. Her ne suretle olursa olsun özel teşebbüs serbestisini inkar eden ya da kısıtlayan fikirler reddedilmelidir. 2. Devlet, özel teşebbüsün destekleyicisi ve yardımcısı durumuna getirilmelidir. 3. Devletin iktisadi hayata müdahalesi asgari seviyeye indirilmelidir. 4. Yatırımlar vergi yoluyla teşvik edilmeli ve sermaye terakümünü sağlayacak vergi tedbirleri alınmalıdır. 5. Vergilerin ilanı ve servet beyannameleri usulü kaldırılmalıdır"(Forum, 1 Aralık 1964, s. 6)
- 17) Bu konuda bakınız (Ölçen, 1996, s. 203-210), (Sezen, 1999, s. 93-97), (Atilla Karaosmanoğlu ile görüşme, Tülin Candır ile görüşme, Ergun Türkcan ile görüşme; Akçay, 2004 içinde)
- 18) DPT'nin 1970'lerin ortalarındaki pasif tutumu ile ilgili tartışmaya Besim Üstünel(Milliyet, 5 Ocak 1975, s. 2) ve Ali Gevgili(Milliyet, 9 Ocak 1975, s. 9) de katılmıştır.
- 19) 1970-1980 arasında 13 hükümet değişikliği olmuştur(İçişleri Bakanlığı, 2004).
- 20) 1970 krizi sonrasında yaşanan değişimin "küreselleşme" olarak değerlendirilen ve bunun sonucunda da ulus devletin ekonomiyi yönlendirme kabiliyetinin iflas ettiğini ifade eden Keyder'in(1996) ortaya koyduğu yaklaşımın eleştirisi için bakınız: (Savran, 1996).
- 21) Celasun da Banka ile benzer bir değerlendirme yaparak, planlama yaklaşımının yeniden tanımlanarak sürmesi gerektiğini ifade etmiştir. Celasun'a göre yeni planlama yaklaşımının özellikleri şöyledir: 1.Piyasa Düzeninde Kurumsal Yapının Geliştirilmesi Ve Denetlenmesi, 2.Makro Düzeyde Politika Planlaması,
- 3.Teşvik Sisteminin Rasyonelleştirilmesi ve Mukayeseli Üstünlüklerin Değerlendirilmesi, 4.Kamu Sektöründe Planlama(Celasun, 1984, s. 341-343).
- 22) 1985 yılında "yoksulluğa duyarlı büyüme stratejisini" benimseyen Banka, 1987'de "yapısal uyumun sosyal boyutları" yaklaşımını ortaya koymuş ve 1989 yılından sonra da "yönetişim" kavramını öne çıkarmıştır(Peker, 1996, s. 40-42). Bu çerçevede 1980'li yıllarda devletin ekonomi alanından çekilmesi anlamında kullanılan "minimal devlet" söylemi, 1990'lı yıllarda "devletin yönlendiriciliği" söylemine evrilmiştir. Dünya Bankası'nın 1997 yılında yayınladığı "Değişen Bir Dünyada Devlet" adlı raporda, piyasa mekanizmasının sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için güçlü bir "düzenleyici ve yönlendirici" olarak devletin etkinliğinin artırılması vurgusu öne çıkmaktadır(Bayramoğlu, 2002, s. 92).
- 23) Dünya Bankası tarafından ileri sürülen yaklaşımda, Yeni Kurumcu İktisat okulunun önemli bir katkısı vardır(Güler, 2003, s. 69). Yeni Kurumcu İktisat yaklaşımında, planlama kavramının yeniden formüle edilmesi olarak da değerlendirilebilecek öneriler mevcuttur. Bu bağlamda "piyasalar, değişime ve sürekli olarak değişen rekabet şartlarına uyum sağlamayı başarmak için bir tür merkezi koordine edici yeteneğe ihtiyaç duyar"(Weises ve Hobson, 1999, s. 20) tezi, Dünya Bankası uzmanı olan Agarwala tarafından ortaya konulan "yeni planlama" yaklaşımı ile uyumludur.
- 24) Stratejik planlama esas olarak şirketler tarafından geliştirilen, daha sonra ulusal planlamada da uygulanan bir planlama türüdür. Bu tür planlamanın gelişmesiyle birlikte "stratejik yönetim", stratejik düşünme" gibi kavramlar türetilmiş; plan kavramının yerine "vizyon", amaçlar ve hedefler yerine de "misyon" terimleri kullanılır hale gelmiştir(Yılmaz, 1999, s. 98).
- 25) Government Performance Results Act of 1993.
- 26) Bu tarz bir ele alış için bakınız: (Ercan 2004b)
- 27) Bu bağlamda planlama mekanizmasının hukuksal yapısına bakıldığında 1960-1980 döneminde 933 sayılı yasa dışında ciddi bir değişiklik gözlenmezken, 1980-2000 yılları arasında yapılan 12 hukuksal düzenleme, bu alandaki değişimi göstermesi açısından dikkat çekicidir(Akçay, 2004, s. 146-147). Yapılan bu değişikliklerden sonra ise, DPT'nin kamu bürokrasisindeki etkinliği azalmış ve ekonomi bürokrasisindeki ağırlık merkezi Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (HDTM) ve Merkez Bankası'na kaymaya başlamıştır(Güler, 1996, s. 60-61).
- 28) 28 Haziran 1984 tarihinde imzalanan beşinci Yapısal Uyum Kredisi(YUK), DPT'nin 1980 sonrasındaki konumunu göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre beşinci YUK'ta, Türkiye'ye kredi verilmesi için gerekli görülen şartlardan ilki, "Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlığının, hedefleri ile stratejileri açısından Yapısal Uyum Programına uygun olarak tamamlanması"dır (Resmî Gazete, 28 Haziran 1984/18445).

'krizli yıllar'ın panoraması:

1960'lardan 2000'lere İktisat Dergisi'nde Çıkan Kriz Yazıları

giriş

Bu çalışma İktisat Dergisi'nde yer almış kriz yazılarının genel bir sunumunu yapmayı hedeflemektedir. Farklı kriz yaklaşımlarını temsilen bir kaç yazı seçilmiş ve bu farklı yaklaşımların krizleri nasıl değerlendirdikleri aktarılmaya çalışılmıştır. Türkiye ekonomisinin son kırk yıllık gelişimini ortaya koyması açısından bu dönem, kriz analizlerinin yanında, ekonominin temel karakteristiklerinin analizini de içermektedir.

Dergi'de yer alan ilk kriz yazıları, asıl olarak 1970'lerin ortasında ortaya çıkan krizin değerlendirmeleri ve bu krizin Türkiye üzerine etkileri üzerinedir. Bu yazılarda, genel olarak, dünya genelinde yaşanan krizin 'petrol krizi' olduğu görüşünün hakim olduğunu görüyoruz. OPEC'in 1973 yılında petrol fiyatlarını yaklaşık dört misli arttırmasının ülke ekonomilerini zor durumda bıraktığı doğrudur. Ancak, bu denli büyük çapta bir durgunluk ve işsizliğin bu denli uzun süre devam etmesi, sorunun çok daha yapısal ve büyük boyutlu olduğunu göstermektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde, sermaye birikimi süreçleri petrol fiyatlarının arttırılmasından çok önce tıkanmış; 1960'ların son yıllarından itibaren kâr oranları düşmeye başlamıştır. Birikimin yavaşlamasına ek olarak, sanayileşmiş ülkeler için en önemli girdi olan petrol fiyatlarının fırlaması, krizin patlak vermesine yol açmıştır. Türkiye bu dönemde hem bu gelişmelerden etkilenmiş, hem de içe dönük sermaye birikimi modelinin bir gereği olarak, ara mallarda dışarıya bağımlı olmasının yarattığı borç sorunuyla uğraşmak durumunda kalmıştır.

İkinci dönem, 1980'lerde dünya genelinde yaşanan büyük dönüşümle başlıyor. Bu dönüşümün gelişmiş kapitalist ülkeler açısından anlamı, birikimin sürdürülemez olmasına; yani kâr hadlerinin yeniden üretimi gerçekleştiremeyecek denli düşmüş olmasına karşı, sermaye birikimi süreçlerinin yeniden yapılandırılması gereğidir. Bu dönemde, üretken yatırımların cazibesini yitirmesiyle birlikte, sermayenin 'para sermaye' olarak değerlendirilmesi eğilimi güçlenmiştir. Türkiye ekonomisinde bu-

na karşılık gelen süreç, ülke içi birikim koşullarının sınırlarına ulaşılmasıyla, yeni bir birikim modeli olarak dışa açık sermaye birikimine yönelmesidir. Dünya piyasalarına açılma bu durumda dünya ölçeğinde sermaye birikimi süreçleriyle bütünleşmenin zorunluluğunu ortaya koyarken, belli bir donanımına ulaşan sermayeler açısından iradi bir istek olarak ortaya çıkmaktadır (Ercan, 2002, 26). Dünya ekonomisine bu yeni entegrasyon biçiminde para sermaye belirleyici bir konum kazanmış, yeni düzenlemelere gidilmiş ve parasal kurumlar da yeniden yapılandırılmıştır.

1990'lı yıllar bu dönüşümünün yapısal bir özellik kazandığı ve toplumsal sonuçlarının ortaya çıktığı bir dönemdir. 1994 yılında yaşanan 'ilk' büyük kriz, yeni birikim sürecinin çelişkilerinin bir sonucu olarak görülebilir. Bu dönemde dünyanın başka bölgelerinde de benzer krizler yaşanmış; özellikle Güney Asya ülkelerinde peşpeşe ortaya çıkan krizler, dünya genelindeki işbölümünün niteliğini tartışmaya açmıştır. 2000'lere gelirken Türkiye ekonomisinin taşıdığı sorunlar da büyümüş; ekonomi önce 2000 Kasım'ında bir sarsıntı geçirmiş ve ardından 2001 Şubat'ında ülke ekonomisinin şimdiye dek görmediği ölçekte büyük bir kriz yaşanmıştır.

Bu çerçeveden hareketle, İktisat Dergisi'nde yer alan kriz yazılarını dört grupta ele almamız olanaklı görünüyor. İlk olarak 1970'lerin ortasında yaşanan krizi inceleyen, bu krizin Türkiye üzerine etkilerini yorumlayan yazılar ele alınacaktır. Buna geçmeden hemen önce, 1960'lardaki kriz anlayışını örneklemesi açısından, ülke ekonomisinin temel bir sorunu haline alan dış açıkları inceleyen bir iki yazıya yer verilecektir. İkinci bölümde 1970 sonlarında yaşanan darboğaz ve 24 Ocak kararlarının bu bağlamda önemi üzerine kaleme alınan yazılardan örnekler aktarılacaktır. Ardından 1994 kriziyle cisimleşen, ekonominin 90'lardaki sorunlu yapısına dair yorumlar ele alınacaktır. Bunlara ek olarak, Asya ülkelerinde yaşanan krizleri değerlendiren yazılara da değinilecektir. Son bölümde 2000-2001 krizi-ne getirilen değerlendirmeler aktarılacaktır.

Melda
Öztürk*

1994
yılında
yaşanan
'ilk'
büyük kriz,
yeni
birikim
sürecinin
çelişkilerinin
bir
sonucu
olarak
görülebilir

* 19 Mayıs Üni.
Araştırma Görevlisi

1. 1960-1980 dönemi

1960'larda dış açık ekonominin önemli bir sorunu haline gelmeye başlamıştır. Reha Bavbek'in yazısı da, dış açıkların 1960'ların sonlarında ne denli büyük bir sorun haline geldiğini işaret etmektedir (Bavbek, 1969). Türkiye ekonomisinin sürekli olarak dış ticaret açığı verdiğini; bunu önlemek üzere alınan tedbirlerle rağmen, ithalat artışları nedeniyle açığın bir türlü azalmadığını, aksine arttığını vurguluyor. Açığı kapatmak için ihracatın nasıl artırılabilirceğini soruyor ve buna yanıt arıyor. Öncelikle ihracat bünyesinin değiştirilmesi gerektiğini, geleneksel tarım ürünleri ihracatı yanında sanayi ürünleri ihracatını arttıracak tedbirlerin alınması gerektiğini belirtiyor. Hamdi Mehter de yazısında dış açıkların ciddi bir sorun olduğunu işaret ediyor ve dolar ve sterlinin geçirdiği krizlerin sonuçlarını, Türkiye'nin dış yardımının kesilmesine, ve dış açığın artmasına yol açacağı endişesiyle değerlendiriyor. Döviz krizinin az gelişmiş ülke ekonomilerine olumsuz etkiler yaptığını belirtiyor. Dünyanın dolar ve sterlin bölgelerine ayrıldığını, Türkiye'nin dolar bölgesinde yer aldığını söylüyor. Doların Türkiye ekonomisine etkilerini iki yönlü ele alıyor : kısa süreli ve uzun süreli etkiler. Önce kısa süreli etkileri inceliyor. Türk lirası, doların aksine, altına bağlı olmadığı ve Türkiye'de piyasayı etkileyecek altın borsası olmadığı için, dolardaki gelişmelerin ekonomimize etkileri önemsiz görünür. Uzun süreli etkilerine gelince, doların başına gelenler ABD'nin uluslararası ekonomik sarsıntılarının bir tezahürüdür. Doları kurtarmak için alınacak tedbirler de bu sorunları gidermeye yönelik olacaktır. Bu amaçla ABD'de vergileri arttırma, dış yardımları kısma gibi kararlar alınmıştır. Dış yardımın kısılması Türkiye ekonomisinin gelişmesine olumsuz etki yapacak; dış ödemelerde döviz sıkıntısı yaratacak, ithalatın kısıtlanması zaten kötü olan ödemeler dengesini daha da bozacaktır. Bu tıkanmalar TL'nin devaülasyonunu zorlayacaktır. Bunun için uzun süreli tedbir alınmanın zamanı gelmiştir (Mehter, 1968).

1970'lerde tartışılan temel konu, gelişmiş kapitalist ülke ekonomilerinin karşılaştığı krizdir. Bu dönem yazılarında krizin, genel olarak, petrol fiyatlarının yükselmesiyle açıklandığı ve bir *petrol krizi* anlayışının egemen olduğu göze çarpmaktadır. Ahmet Özpınar, bütün dünyada etkisini sürdüren enflasyonun, genel olarak kıt kaynaklara olan yüksek talepten kaynaklandığını, ve bunun ardından ekonomide durgunluğun -resesyon- ortaya çıktığını söy-

lemektedir. Bunun sonucunda, birçok ülkede önce inşaat sektörü %50'lik bir üretim düşüşü, sonra da sırasıyla otomobil, plastik-kimya, demir-çelik sanayileri şiddetli düşüşler kaydetmiştir (Özpınar, 1975, 27). Durgunluğu yaratan enflasyondur. Özpınar petrol fiyatlarındaki yükselişle Arap ülkelerinin Batıdan para çektiğini, böylece Batı ülkelerinde bir daralma yaşandığını, çare olarak para arzının arttırıldığını ve enflasyonun ortaya çıktığını söylüyor. Ardından hisse senedi piyasası ve sanayi hammadde fiyatları düşmüş, tüketim mallarına talep azalmış, peşi sıra sanayi üretimi düşmüş, şirketlerin kârları azalmış ve hisse senedi piyasası durgunlaşmıştır. Batı ülkelerini sarsan bu bunalımdan Türkiye ekonomisinin de oldukça etkilendiğini, bu etkilenmenin iki yönlü olduğunu belirtiyor : enflasyondan etkilenmiş ve "enflasyon ithal etmiştir"; duraklamanın etkisiyle ihracatı düşmüş, fiyatların artmasından dolayı da ithalatı yükselerek dış ticaret açığı büyümüştür (Özpınar, 1975, 29).

Ruzan Yazar dünya ekonomilerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan beri bu denli büyük bir daralmanın yaşanmadığına dikkat çekiyor ve o da krizi enflasyonla açıklıyor. Enflasyonu kontrol altına almak amacıyla sanayileşmiş ülkelerin kısıtlayıcı ekonomi politikaları uyguladıklarını, işsizliğin artmakta olduğunu söylüyor. Otomotiv endüstrisi krizdedir; tekstil, inşaat, turizm sektörleri duraklama içindedir. Bir dizi darboğaza girmiş olan Türkiye ekonomisinin panoramasını da şöyle çizmektedir : finansman sorunları çıkmış, yatırımlar yavaşlamış, fiyatlar aşırı derecede artmış, döviz stokları erimeye başlamış, ihracat artışı yavaşlamış, ödemeler bilançosu açıkları büyümüş ve tasarruf potansiyeli zayıflamıştır. Yazar dünya genelinde tablonun kolaylıkla değişmesinin beklenmediğini belirtiyor. Ancak 1975 yılında duraklamanın azalacağı, hammadde fiyatlarının daha düşük düzeylerde olacağı, enflasyon artış hızının yavaşlayacağı gibi bir iyileşme olacağı ve dünya ticareti yeniden gelişme evresine girerse Türkiye'de de fiyat artışlarının belli bir dengeye ulaşacağı beklentisi içindedir (Yazar, 1975). Bir yıl sonra, bu değerlendirmenin ardından yaşanan gelişmeleri ele aldığı makalesinde ekonomik koşulları özetlemekte; dünya ekonomisinin 1975 yılında da olumlu bir gelişme kaydetmediğini belirtmektedir. Sanayileşmiş ülkeler 1973 yılından itibaren, artan petrol fiyatlarıyla hızlanan enflasyonu dizginleyebilmek için kısıtlayıcı tedbirler almış, ancak bu da ekonomiyi yavaşlatmış, hatta ge-

1970'lerde
tartışılan
temel
konu,
gelişmiş
kapitalist
ülke
ekonomilerinin
karşılaştığı
krizdir

riletmiştir. Üretim azalırken işsizlik oranı hemen her ülkede artmış, para düzeni istikrara kavuşturulamamış, dünya ticaret hacmi daralmış, ülkelerin ödemeler dengesi bozulmuştur. Yarar bunalımdan etkilenmeyen ülke olmadığını, ancak en zor durumda kalanların petrol geliri olmayan, gelişmekte olan ülkeler olduğunu söylemektedir. Dünya konjonktüründeki genel fiyat düşmesinin yansıması olarak Türkiye'de enflasyon artışı yavaşlamıştır; bunun bir nedeni de 1975 yılında birçok zammın ertelenmiş olmasıdır, diyor. Ülkede para kredi piyasasının sorunları giderilememiş, para arzı enflasyonist baskıları arttıracak yönde genişletilmiştir. Döviz darboğazı ekonominin birincil sorunu haline gelmiştir. Yıl sonunda döviz stokları 1 milyar doların altına düşmüş, TL dolar karşısında, 1975 yılının ikinci yarısında yapılan 5 devalüasyonla yüzde 8 oranında ağır kaybına uğramıştır (Yarar, 1976, 33).

Hikmet Bila OPEC'in 1976 yılında petrol fiyatlarını yüzde 10 oranında arttırmasını, 1973 yılındaki yüzde 400'lük artışla karşılaştırıyor. Son fiyat zammının ardından yapılan tartışmaların ilkinden daha şiddetli geçtiğini belirtiyor. Petrol fiyatlarının dondurulduğu son bir yıl içinde sanayi ürünlerindeki fiyat artışının yüzde 30'un üzerinde olduğunu söylüyor. 73'teki petrol fiyatı artışları doğrudan sanayi ürünlerine yansıtılmış ve üç yıl içinde uçak, silah, çelik gibi sanayi ürünlerinin fiyat artış oranı yüzde 300-350'yi bulmuştur. Son OPEC kararının ardından Batılı sanayileşmiş ülkeler büyük zararlara uğrayacakları yönünde açıklamalar yapmışlar, örneğin Fransa fiyat artırımının 5,5 milyar franka mal olacağını iddia etmiştir. Bila, petrol fiyatlarının yükselmesinin bütün petrol ithal eden ülkeleri zor duruma sokacağını kabul ederken, bu ülkeler arasında bir ayrıma gidiyor ve Batılı sanayileşmiş ülkeler bu durumdan kazançlı çıkarken, asıl yükü az gelişmiş ülkeler üstlenmiştir, diyor. Çokuluslu şirketlerle OPEC arasındaki ilişkiyi hatırlatarak, petrol zammındaki bir artışın esas olarak bu şirketlerin kassasına girdiğini; diğer yandan petrol ihraç eden ülkelerin Batılı sanayileşmiş ülkelerde hisse senedi alımlarıyla petrol karşılığında elde ettikleri parayı tekrar Batıya verdiklerini söylüyor. Sonuç olarak petrol zammının Batının çıkarına olduğunu, en büyük zararı ham petrol ve ham mamul madde ithal etmek durumunda olan geri kalmış ülkelerin gördüğünü söylemektedir. Türkiye de benzer bir ülke olarak bu artıştan fazlaca etkilenmiş, bu etkilenme asıl olarak ekonomisinin petrole bağımlı olmasından kay-

naklanmış. Türkiye'nin 1976 yılının Ocak-Ekim döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre 291 milyon dolar fazla döviz ödemesi gerekmiştir (Bila, 1977, 14).

Aslan Başer Kafaoğlu 1979 başlarında yayımlanan yazısında, krizin başlarında dünyada yaşanan gelişmeleri doğru değerlendiremediklerini, Türkiye'de 1974'te ithalat artışını hatalı bir biçimde OPEC zammına bağladıklarını söylüyor. Asıl sorunun petrol zammı, hatta Batının, petrol fiyatının artışından sonra ürettiği mallara yaptığı zam olmadığını vurguluyor. "*Asıl neden batı dünyasının bizim gibi ülkelere uyguladığı 'Eli açık borç verme politikası'dır*" (Kafaoğlu, 1979, 16). Batı, artan fiyatlara karşı bastırılan talebi kapatmak için, Türkiye gibi ülkelere cömert kredi politikalarına başlamıştır. Bu kredilerle Batı ülkeleri hem kendi iç dengesini bulmuş, işsizlik ve enflasyonu önlemiş, hem de bizim gibi ülkeleri gelirinin üstündeki tüketime alıştırmıştır. 1977 yılında kredileri kendi içinde, özellikle ABD'deki yatırımların finansmanına kaydınca, Türkiye'de bunalım başlamıştır. Kafaoğlu, ne 1973-77 dönemine, ne emperyalizmin ekonomimizdeki egemen rolüne, ne de dünya sermaye piyasasının plasman politikasındaki dalgalanmalara doğru teşhis koyamadıklarını söylüyor. Diğer yandan, Türkiye ekonomisinin işleyiş biçimini, Batılı ekonomilerin işleyiş biçiminden ayırıyor ve önceleri bu farkı da göremediklerini belirtiyor. Türkiye gibi parası zayıf ülkelerin yeniden üretim şemasının farklı bir yanı vardır. Bir Alman otomobil fabrikası, içerdeki satışlarıyla dışarıdan herhangi bir hammadde ya da yedek parçayı karşılayabilirken, Türkiye için bu para yeterli olmaz. Yani Batıda firmaların yüksek karlılığı ve satış hacmi ekonominin iyiye gittiğine işaret edebilir ama Türkiye gibi ülkeler için bu böyle değildir. Sonuç olarak Türkiye ekonomisinin ulusal bir Marksçı inceleme bütünüyle doğru bir sosyo-ekonomik temele oturtulabileceğini söylüyor.

Aktarılan bu yorumlardan ayrı olarak, 1970'lerde yaşanan kriz nasıl değerlendirilebilir? İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaklaşık yirmi sene görece 'krizsiz' bir dönemin yaşanmış olması, pek çok çevrede kapitalizmin mutlak başarısı olarak kabul edilmiştir. Bu kabul batılı kapitalist ülkelerde 1974-75 yılında birikimin sürdürülemez hale gelmesiyle bir sarıntı geçirmişse de terkedilmemiş; yaşanan krizin 1973'te OPEC'in petrol fiyatlarını arttırmasından kaynaklandığı iddia edilmiştir. Buna göre sorun artan enflasyon ve ekonomideki durgunluk biçiminde tarif edilmekte ve her iki

İkinci
Dünya
Savaşı'nın
ardından
yaklaşık
yirmi
sene
görece
'krizsiz'
bir dönemin
yaşanmış
olması,
pek çok
çevrede
kapitalizmin
mutlak
başarısı
olarak
kabul
edilmiştir

sorunun sebebi de OPEC zammına bağlanmaktadır. Bunalımın daha derin, çok daha yapısal bir nitelikte olduğu, sermaye birikiminin içsel çelişkilerinden kaynaklandığı çoğu durumda gözardı edilmiştir.

Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki birikim süreçleri petrol zammından çok önce, 1960'ların sonlarında yavaşlamaya başlamıştır. Sungur Savran, bunalımın birçok belirtisinin, hatta durgunluk ve enflasyonun birarada gelişmesinin 1969'larda başladığını belirtiyor. Hatta bu ilişkinin ters yönlü olduğunu, yani asıl olarak petrol fiyatlarındaki artışın, kapitalist birikimin 1970'lerin başında içsel çelişkileri sonucunda tıkanmasından kaynaklandığını söylüyor (Savran, 1988). 1969-71 yılında yaşanan durgunluğun ardından, 197-73 döneminde bir canlanma görüldüğünü ancak bu tıkanıklıklar nedeniyle kalıcı bir genişlemeye dönüşemediğini; bu canlanmanın sonucunda spekülasyon stoklama eğilimlerinin çıktığını ve sonuç olarak sadece petrol değil, tüm ilksel maddelerin talebinde bir artış eğiliminin doğduğunu söylüyor. OPEC sadece bu durumdan yararlanmayı bilmiş ve petrol fiyatlarını artırmıştır. Bu durumda "1974-75 daralması, 1972-73 yıllarının spekülasyon canlanmasını maliyeti olarak görünmektedir" (Savran, 1988, 33).

2. büyük dönüşüm : 24 ocak kararları

İktisat Dergisi'nde 80'lerde yayımlanan kriz yazılarında, 1970'lerin sonlarında ortaya çıkan borç krizinin analizi öne çıkmaktadır. Bu

analizlerde kriz genellikle makro ekonomik değişkenler açısından ele alınmış; özellikle yüksek enflasyon ve döviz darboğazı sorunları üzerinde durulmuştur. Yeni bir sermaye birikimi evresine geçişin önemli bir momentini olan ve bu amaçla bir iktisadi program olarak yürürlüğe konan '24 Ocak Kararları' bu çerçevede değerlendirilmiştir. Uygulamaya konan programın, genellikle, ekonomide karşılaşılan problemlerin giderilmesi için bir politika tercihi olduğunun düşünüldüğü; 80'lerde yaşanan dönüşümün uluslararası kapitalist sisteme yeni bir eklemlenme tarzının bir gereği olduğunun dikkate alınmadığı göze çarpmaktadır.

24 Ocak kararlarına getirilen yorumlar, yaşanan bunalımın analizini içermesi ve bu bunalıma çare olup olmaması bağlamında ele alınması açısından önem taşıyor. Seyfettin Gürsel'in 1970'lerin sonlarında derinleşen krize değindiği ve 24 Ocak kararlarını bu çerçevede ele aldığı 'Bunalım ve Türkiye' adlı makalesi bu yaklaşımların iyi bir örneğidir (Gürsel, 1982). Gürsel öncelikle bunalımın nedenlerini açıklamaya yönelik iki temel yaklaşımı ayırt eder : ilk yaklaşım Türkiye'de yaşanan krizi dünya genelinde yaşanan krizin bir parçası olarak görür. Tıkanan sermaye birikimi sürecinin önünü açmak üzere dünya genelinde yeni bir işbölümü oluşturulmakta ve gelişmekte olan ülkeler, doğal sınırlarına ulaşan ithal ikamesi yoluyla sanayileşme politikalarından, ihracata dönük sanayileşme politikalarına yönelmektedirler. Birikim tarzındaki bu değişiklik, 24 Ocak kararları yoluyla sağlanacaktır. Gürsel bu yaklaşımı "teleolojik bir tarih-toplum görüşünün ürünü" olarak niteleyerek reddeder ve buna karşı, krizin esas olarak Türkiye'de uzun yıllardan beri uygulanan yanlış ithal ikamesi politikalarından kaynaklandığını savunur. Bu yaklaşımın toplumsal çelişkilerden hareket ettiğini ve insansal-siyasal etkenleri önemseydiğini; sistem içinden bunalımdan alternatif çıkış yollarına kapılarını kapatmadığını ileri sürmektedir.

Gürsel, yeni iktisat politikasının döviz darboğazının aşılması, finansman açığının kapatılması ve iktisadi ajanların davranışlarının değiştirilmesi gibi hedeflerinin, bunalımın ortaya çıkış tarzına dair saptamalarla tutarlı olduğunu; bu hedeflere ulaşıldığında, bunalımın çözülmesinin beklendiğini söyledikten sonra, uygulamaya konulan iktisat politikalarının bu hedeflere ulaşmada ne derece etkin olduğunu ve toplumsal sonuçlarının neler olacağını araştırmaya yönelir. Sonuçta, bu politikaların

Gelişmiş
kapitalist
ülkelerdeki
birikim
süreçleri
petrol
zammından
çok
önce,
1960'ların
sonlarında
yavaşlamaya
başlamıştır

İKTİSAT

Sayı: 370-371 Ağustos-Eylül 1997 Fiyatı: 400.000.-TL

İşgücü, Esneklik ve Sermaye

- Global Esneklik Çerçevesinde İstihdam
- Enformel Sektör, Enformel İstihdam
- İş Hukukunun Esnekleştirilmesi ■ Emek Sermaye İlişkileri ■ Kamu Emekçileri Mücadelesi

bunalımı ortadan kaldırmayacağını; kısmi başarıların ise ancak ağır toplumsal maliyetlere mal olarak gerçekleşebileceğini; bununla birlikte asıl çözümün, devletin planlı ve selektif bir müdahale politikası ile gerçekleşeceğini öne sürmektedir.

Benzer bir yaklaşımı Kemal Çakman'ın makalesinde de görmekteyiz. Çakman 1977-82 bunalımını, 1970'lerin başından itibaren yükselen enflasyon, endüstrideki düşük kapasite kullanımı, dış ödemeler açığı ve paradan gerçek değerlere kaçma eğilimi ile ilişkilendirir. Bu temel iktisadi karakteristiklere ek olarak, "anarşi ve terör, sosyal huzursuzluk, politik istikrarsızlık ve hükümet bunalımları gibi sosyal ve siyasi sorunlar"ın da, Türkiye ekonomisine dair güvensizlik ve kuşku yarattığını ve ekonomik faktörleri etkilediğini ileri sürer (Çakman, 1982, 60). Çakman'a göre de krizin temel sebebinin 'yanlış' politikalar olduğu görülmektedir. Para arzındaki artışlara ek olarak, paranın dolaşım hızının yükselmesinin, ucuz kredi ve ucuz faiz politikalarının ve gerçek dışı ucuzluk-taki döviz ve petrol politikalarının iktisadi dengeleri bozduğunu; ve temel bir denge mekanizması olarak gördüğü kredilerin ucuzlayarak, negatif yüzde 20-70'lere ulaşmasıyla bu mekanizmanın işlemez hale geldiğini söylemektedir. Çakman'ın şu sözleri, kendi ideolojisini ortaya koyması açısından, oldukça çarpıcı görünüyor : "Piyasa mekanizmalarının denetim fonksiyonunun akılcılığını ve geçerliliğini yadsıyanlar, bu gibi hayati bir denge mekanizmasının işlemez duruma girmesi halinde ortaya çıkması kaçınılmaz zararları da gözardı etmişler; veya bu zararların belirtilerini, soyut, ideolojik ve dogmatik unsurlara bağlamaya çalışmışlardır" (Çakman, 1982, 62). Türkiye ekonomisinin 1950'lerden bu yana bu sorunlarla başbaşa olduğunu, ve bunların 1977'lerde şiddetlenerek ekonomiyi iyiden iyiye etkilemeye başladığını; Turgut Özal'dan çok önce, 1970'ler hatta 1960'larda gerçekçi bir döviz kuru ve gerçekçi bir faiz politikası uygulamaya konmuş olsaydı, böylesine şiddetli bir bunalımın yaşanmayacağını ileri sürmektedir.

Hüsnü Kızılyallı, genel kabulleri tekrarlamaktadır : 1980'lerde uygulamaya koyulan ekonomi politikası, dış ödemeler dengesini sağlamayı ve döviz kıtlığını ortadan kaldırmayı hedeflemektedir¹. Bununla beraber, diğer çoğu yaklaşımdan farklı olarak, yeni programı daha eşitlikçi bir bölüşüm ilişkileri çerçevesinde ele alır, 60 ve 70'lerde uygulanan politikalarla karşılaştırır ve yeni programın, eskilerin

aksine, gelir ve istihdamı arttırmayı hedeflemediğini; aksine istihdam azaltıcı sermaye yoğun modern teknolojilere dayandığını söyler² (Kızılyallı, 1988).

Bu değerlendirmelerde genel olarak 1980'lerde yaşananın bir politika değişikliği olduğu varsayımı altında, mevcut sorunlara ne derecede yanıt olduğu ve kısmen de toplumsal sonuçlarının neler olabileceği üzerinde durulmaktadır. Bu dönemde dünya genelinde kapitalist gelişmelere şöyle bir göz atmak, Türkiye'de yaşananların basitçe bir politik tercihten ibaret olmadığını gösterecektir. Batılı kapitalist ülkelerde verili koşullarda sermaye birikiminin sürdürülmesi güçleştikçe, birikimin yeni, kârlı koşullarının arayışına düşülmüş; sermaye dünya ölçeğinde yeniden yapılanmaya gitmiştir. Bu süreçte, para sermayenin üretken yatırımların yanında, para sermaye olarak değerlendirilmesi eğilimi güçlenmiş; yeniden değerlendirme koşulları para, ticaret ve üretken sermayeler açısından farklı biçimler almıştır. "Sermayenin dünya ölçeğindeki dönüşü, para sermayesinin para olarak değerlendirilme koşulları için belirli mekan ve ülkeleri öne çıkarırken, üretken sermayenin yeniden değerlendirilmesi için oldukça önemli yeni mekanizmalar harekete geçirilmiştir." (Ercan, 2002, 47). Sermayenin dünya ölçeğinde en çok artı-değere el koyma amacıyla yeniden yapılandırılması, dünya ölçeğinde yeni bir işbölümü yaratmıştır. Türkiye, Güney Amerika ülkeleri sermayenin daha çok para sermaye olarak değerlendirildiği ülkeler olurken, Güney Kore, Malezya gibi ülkeler üretken sermaye olarak yatırıldığı ülkeler olmuştur. Değerin para biçiminde açığa çıkması, finansal kurumları yeniden yapılandırırken, bir yandan da bunları dünya ölçeğinde daha da bütünleştirmiştir. (bkz : Ercan, 2002).

1980 sonrası sermaye birikiminin dünya ölçeğinde yeniden yapılanması bir yandan yeni bir işbölümü oluşturur ve Türkiye'yi artık-değerin para sermaye olarak çekildiği bir konuma yerleştirirken, bu, ülke içindeki birikim açısından, içe dönük sermaye birikimi modelinden, dışa yönelik birikim modeline geçişin gereklerinde anlam bulmaktadır. İçe dönük sermaye birikimi modelinde ara ve sanayi mallarında süregiden dışa bağımlılık, döviz açığını gittikçe büyütmüş; döviz darboğazı birikimin önünde önemli bir engel haline gelmiştir. Bu birikim stratejisinin sınırlarına ulaşılmasıyla, döviz kazandırıcı bir yöntem olarak dışa yönelik birikim modeline geçilmiş; uluslararası kapi-

Sermayenin
dünya
ölçeğinde
en çok
artı-değere
el koyma
amacıyla
yeniden
yapılandırılması,
dünya
ölçeğinde
yeni
bir işbölümü
yaratmıştır

talist sistemle yeni bir entegrasyon biçimi ortaya çıkmıştır. Türkiye'de bu gelişmelere karşılık gelen süreç, 1980'lerde uygulamaya konan iktisadi politikalarda ifadesini bulmuştur. Ercan, Türkiye'nin 1980'lerden bu yana yapısal-toplumsal dönüşüm geçirmekte olduğunu söylüyor. *"Düzeni tesis etmek için askeri darbeye başlayan süreç, istikrar politikaları, yeniden yapılanma, yapısal uyum politikaları ve yapısal reform politikaları ile devam ediyor"* (Ercan, 2003a). Yapısal reformları da bu çerçevede değerlendiriyor. Türkiye'nin sermayenin dünyaya açılması koşullarına geçerken, önce içe dönük birikim koşullarındaki düzeneklerin kaldırılması -1.kuşak yapısal reformlar-, ve, yeni şartlara göre düzeneklerin oluşturulması, -2.kuşak yapısal reformları- ayırıyor (bkz : Ercan 2003a, 2003b).

3. kriz her yerde : 1990'lar

1980'li yıllarda yaşanan dönüşümün yapısal sonuçları 90'lı yıllarda ekonominin asli bir bileşeni haline gelmiştir. Bu dönüşümün temel karakteristiği, sermaye birikiminde para sermayenin gittikçe ağırlık kazanması ve yeniden yapılandırılan finansal kurumlarla ekonominin finansallaşmasıdır. Dünya genelinde sermayenin yeniden yapılanma süreçleriyle birlikte düşünüldüğünde, Türkiye ekonomisinde yaşanan dönüşümlerin bu yeniden yapılanmanın bir parçası olduğu bu dönemde daha bir netlik kazanmış; bu değişimin salt zamanın iktisadi sorunlarının çözülmesiyle sınırlı olmayıp yapısal bir dönüşümü ifade ettiği pek çok iktisatçı tarafından ortaya konmuştur. Uğur Eser bu süreci, *"...Türkiye 1980 yılından bu yana, on altı yıldır, istikrar ve yapısal uyum programlarıyla ekonomisini serbest piyasa koşullarında dışa açma ve dünya ekonomisiyle bütünleşme çabası içindedir"* biçiminde özetlemektedir (Eser, 1997, 75).

1990'lı yıllarda ekonominin belirgin özelliği, reel sektörden kopuk, kırılgan ve krize açık bir finans yapısının varlığıdır (Eser, 1997). 1994 yılında bir 'finans krizi' olarak ortaya çıkan bunalım, bu süreci daha yakından incelemenin gereğini ortaya koymuştur.

Tülay Arın, Türkiye ekonomisinin 1990'lar da yaşadığı sorunun, ekonominin kapitalist dünyaya entegrasyon biçiminde aranması gerektiğine işaret etmektedir. Arın 1990'ların ortasında Türkiye'de ve dünyada yaşanan borç krizinin uluslararası para sisteminin işleyişinden kaynaklandığını; Türkiye'nin bu sisteme kırılgan koşullarda dahil olmasının daha derin bir krize yol açtığını belirtir. Türkiye'nin koşul-

ları şöyle özetlenebilir : dünyada en yüksek ikinci enflasyon oranı, yerli para cinsinden en düşük döviz kuru, en yüksek döviz cinsinden reel faiz hadleri, en kötü bütçe (Arın, 1997, 50). Borç krizinden çıkış yollarının da Türkiye'nin uluslararası para ve sermaye piyasalarına entegrasyon biçimi tarafından belirlendiğini ve çare olarak önerilen vergi artışı, faiz hadlerinin düşürülmesi, döviz kurlarının yükseltilmesi gibi politikaların uluslararası para sisteminin kısıtları altında olduğunu hatırlatır³.

İzzettin Önder yaşanan krizleri, ekonominin bağımlı karakteriyle ilişkilendirir. Türkiye ekonomisinin 1980'lerin başlarında döviz darboğazı sorunuyla boğuştuğunu, 80'lerin sonundan itibaren de kriz dalgalarıyla karşı karşıya geldiğini; ekonominin olumsuz görünüşünün temelinde, ekonomik yapının verimsiz ve ciddi biçimde dışa bağlı olmasının yattığını söyler. Ekonomik verimsizliğin nedenlerini 1950'den itibaren izlenen politikalarla dek uzatır ve krizlerle birlikte ilerleyen ekonominin tarihsel bir 'panoramasını' çıkarır⁴. Bu sürecin sonunda, Batılı ekonomilerin finans kapital aşamasına ulaştığı dönemde, ekonomi finansal girdaba sürüklenmiştir : 1980 politikaları Türkiye ekonomisini bir yandan dışarıya açarken, diğer yandan reel faiz ve aşırı değerli döviz kuru problemlerini getirmiştir. Bu süreçte artan bütçe açıkları ve bütçenin artan oranda borçla finanse edilmesi sonucunda üretici sermaye finansal alana kaymıştır⁵.

Nesrin Sungur 94 krizinin ardından, yeni bir krizin koşullarının oluştuğunu söylediği yazısında, dış ticaret açığı ve enflasyon oranları gibi makroekonomik göstergelerden oluşan iç karartıcı tabloyu ortaya koyar (Sungur, 1997). Bu kötü gidişatın sadece 1996 yılında uygulanan yanlış politikalarla açıklanamayacağını; yıllardır alışık olduğumuz günü kurtarmaya yönelik politikalarla ilişkili olduğunu altını çizer. Bunun 80'lerde ortaya çıkarttığı sonuç, giderek üretimden uzaklaşarak finans alanına yönelen politikalar olmuştur. *"...Türkiye'de 80'li yıllarda başlayan bu eğilim, 90'lı yıllarda ekonomiye damgasını vurmuştur"*. Sungur mali piyasaların reel ekonomiden kopması biçiminde tarif edilebilecek bu süreci, globalleşen dünyanın temel bir özelliği olarak niteler. Bunun Türkiye ekonomisinde yol açtığı iki önemli gelişmeye dikkat çeker : kamu açıklarının temel finansmanın giderek borçlanma, özellikle iç borçlanma biçimini alması ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin önündeki engelleri kaldıran ekonomik politikaların hayata ge-

Güney
Asya
ülkelerinde
ardarda
yaşanan
krizler
1990'ların
ikinci
yarısına
damgasını
vurmuştur

çirilmesi. Açıkların borçlanma yoluyla finanse edilmesi gittikçe artan bir faiz yükü yaratmakta ve finansman ihtiyacını daha da arttırmaktadır. Bu kısır döngü içinde faiz oranlarının yükselmesi yatırım yapmak yerine devlete borç vermeyi en kârlı seçenek haline getirmekte ve kısa vadeli sermaye girişine zemin hazırlamaktadır. Bunun sonucunda gittikçe yükselen dış ticaret açığı nedeniyle ekonomi zamanla kısa vadeli sermaye girişlerine bağımlı hale gelmiştir⁶. Nesrin Sungur bu akışın ancak sanayileşme perspektifi içinde, vergi reformu gibi yapısal değişiklikleri içeren köklü düzenlemelerle değişeceğini belirtmektedir.

Güney Asya ülkelerinde ardarda yaşanan krizler 1990'ların ikinci yarısına damgasını vurmuştur. Temmuz 1997'de Tayland'da döviz kurunun çöküşü ile başlayan krizi, Ekim 1997'de Endonezya krizi ve Aralık 1997'de de Güney Kore krizi izlemiştir. Kapitalist gelişmenin parlak birer örneği olarak görülen ve liberal çevrelerce alkışlanan bu ülkelerde peşpeşe krizlerin yaşanması, krizler üzerine düşünmeyi bir kez daha gündeme getirmiş; dünya genelinde bir şok dalgası yaratan krizleri açıklamak üzere bir dizi teori geliştirilmiştir. Tülay Arın bunları şöyle sıralar : Asya'da yaşananları iktisadi sistemdeki yapısal sorunlarla değil, mali panikle açıklayan, *likidite krizi* yaklaşımı; krizi Asya ülkelerinde ithal ikamesi, ihracat teşviki temelinde devlet müdahalesine dayanan *paradigmanın çökmesi* olarak niteleyen *paradigma krizi teorisi*; krizin bu ülkelerin mali kurumları ve devlet müdahalesi gibi yapısal özelliklerinden kaynaklanan *mali kırılganlık ve özel sektörün mali krizi* olduğunu ileri süren *yaklaşım*; krizi, uluslararası rekabet ve sermaye hareketlerinin verimliliği arttırmasıyla yüksek kapasite oluşmasına karşılık, talebin yeterince artmaması sonucunda ortaya çıktığını savunan *aşırı kapasite krizi* tezi; ABD, Avrupa ve Japonya bankaları ve uluslararası mali sistemi yönlendiren Batılı otoritelerini suçlayarak, krizin kökeninin *uluslararası mali sistemin işleyişinde yattığını* söyleyen *yaklaşım* (Arın, 1998).

Gündüz Fındıkçioğlu, benzer biçimde, krize getirilen farklı açıklamaları karşılaştırıp değerlendirmektedir. Bir yaklaşıma göre krizin sebebi, gittikçe kırılganlaşan ve şeffaf olmayan finans piyasalarından kaynaklanmaktadır. Fındıkçioğlu bu yaklaşımın krizin sebebini yapısal temellerden uzaklaştırıp ve 'kendi kendini doğrulayan beklentiler'e indirgediğini belirtiyor. Diğer bir görüş ise bu beklentilerin arkasında yatan fondamantallere odaklanır. Buna

göre, krizin ilk ortaya çıktığı ülkelerde 1996'dan itibaren, Japonya'nın durgunluğu, doların yükselmesi, sektörel şoklar gibi nedenlerle ve dış ticaret hadlerinin bu ülkeler aleyhine dönmesiyle ve cari açıklarla birlikte krizin zemini hazırlanmıştır. Fındıkçioğlu, bu yaklaşım kabul edildiğinde, iktisadi temelleri sağlam olan diğer ülkelere sadece finansal piyasalarda yaşanan panikle aktarılan krizin çok da derin olmamasının bekleneceğini söylüyor. Bir diğer görüş Asya'nın bir semptom olduğunu söyler ve krizi global kapitalizme içkin olan bir eşitsiz gelişmenin yarattığı aşırı üretim krizi olarak niteler. 1970'lerden bu yana gelişmiş kapitalist ülkelerde durdurulamayan kâr oranları düşüşü -kısmi yükselişlere rağmen tam bir toparlanmanın yaşanmaması-; büyüme, yatırım, işgücü verimliliği, reel ücretler düşerken, işsizliğin gittikçe artıyor olması gibi yapısal sorunların sonucunda krizler kaçınılmaz görünmektedir. Fındıkçioğlu krizin yapısal niteliğinin daha baskın olduğunu söyleyerek bu yaklaşıma yakın duruyor. Krizin nerede ortaya çıkacağını ülke ekonomisinin temellerine bağlı olduğunu; finansal paniğin krizin nedeni değil, olsa olsa krizin yayılmasını sağlayan mekanizma olabileceğini belirtiyor. "*Derin neden yapısal, konjonktür nedeni ülke fondamantalleri, yayılma mekanizması finansal diyebiliriz*". Fındıkçioğlu, ayrıca, çok önemli bir vurguyla, Asya krizlerinin, bizlere, Hilferding, Luxemburg gibi klasik Marksist dönemin tezlerine bakmayı bir kez daha gösterdiğine işaret etmektedir (Fındıkçioğlu, 1998).

Krizin
eksik-tüketime
dayanılarak
açıklanması,
kapitalist
üretimin
kâr için
değil,
tüketim
için
yapıldığı
varsayımına
dayanır

İKTİSAT

Dergisi

Sayı: 375 Ocak 1998 Fiyatı: 500.000.- TL

Uluslararası Sistemdeki Değişimler ve Türkiye

Asya Krizi ve Kriz Yönetiminde Hegemonya

Türkiye Kapitalizminin Arayışları

1990'larda Kıbrıs Sorunu ve Türkiye

AB'nin Akdeniz Politikası ve Türkiye

Türkiye-AB İlişkileri

Uluslararası Sistemdeki Değişimlerin Işığında Petrol, Orta Doğu ve Türkiye

Globalleşme ve Türkiye'nin Balkan Ekonomi-Politikası

Uluslararası Sistemde Hegemonya Mücadelesinin Bir Varsayımı: Boru Hatları

Fordist
üretim
sisteminin
katılıklarına
karşı,
krizden
çıkış ve
yeniden
yapılanma,
esnek
birikim
modelleri ve
kurumsal
yapılarda
aranmaktadır

Kurtar Tanyılmaz 2000 krizinin hemen arifesinde yayımlanan çalışmasında, dünya ekonomisinin 1970'li yıllardan bu yana gittikçe derinleşen bir krizle karşı karşıya olduğunu ve bu 'geçiş' döneminde krizi anlamaya yönelik çalışmaların iktisadi boyutla sınırlı kalmadığını, politik ve kültürel boyutlara uzandığını belirtiyor. Bu yaklaşımlardan 'post-Fordizm' teorileri başlığı altında topladığı 'Esnek Uzmanlaşma', 'Düzenleme Okulu' ve 'Tekno-ekonomik paradigma' yaklaşımlarını, krize bakışları ve krizden çıkma ve yeniden yapılanma anlayışları çerçevesinde değerlendiriyor. Bu üç yaklaşımı, piyasaların kendiliğinden dengeye gelemeyeceğini, fiyat hareketlerinin yanında, teknolojik-örgütsel ve politik-kurumsal 'yenilik' süreçlerinin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamaları açısından aynı eksen etrafında ele alıyor ve aralarındaki önemli vurgu farklılıklarının altını çiziyor. (Tanyılmaz, 2000). Bu yaklaşımlar, kapitalist üretim ilişkilerinin istikrarlı bir biçimde sürdürüldüğü bir dönem olarak 'Fordist' dönemden bahsetmekte ve kriz analizini de 'Fordizmin' krizine dayanarak oluşturmaktadırlar. Tanyılmaz buna karşın, "Fordizmi" kapitalizmde sınıf güçleri arasındaki dengenin kurumsallaştığı bir evre olarak ele alma'yı öneriyor (agm, 86). Özetle, üç yaklaşımın kriz teorilerinin merkezinde, teknik ve örgütsel sorunlar yer almaktadır. Emek süreci, firmaların örgütlenmesi, firmalar arası ilişkiler, üretim-tüketim ilişkilerine odaklanan bu yaklaşımlar, ekonomik sorunların teknik ve örgütsel değişimlerle ortadan kaldırılacağı varsayımına dayanırlar. Herbiri farklı noktalardan hareketle krizi açıklamaya çalışsalar da, ortak noktaları kapitalizmin bir eksik-tüketim ya da aşırı-üretim eğilimi taşıdığı düşüncesidir. Krizin eksik-tüketime dayanarak açıklanması, kapitalist üretimin kâr için değil, tüketim için yapıldığı varsayımına dayanır. Tüketimin birincil olduğu böyle bir kapitalizm ve dolayısıyla kriz anlayışında "...kapitalist gelişmenin itici gücü olarak 'etkin' talebi ve tüketim yapılarını vurgulayan piyasa yönelimli modeller gündeme getirilmektedir" (agm, 86). 'Fordist' üretim sisteminin katılıklarına karşı, krizden çıkış ve yeniden yapılanma, esnek birikim modelleri ve kurumsal yapılarda aranmaktadır. Tanyılmaz bu üç yaklaşımı, yeniden yapılanma süreçlerinde, teknoloji ve kurumlar gibi ögelere odaklandığı; 'esnek' uygulamaları, emek maliyetlerini, sermayenin organik bileşimini ve sermayenin devir hızını düşürmeye yönelik bir araç olmak yerine, yeni istikrar koşullarını sağlamanın bi-

rer aracı olarak gördüğü; toplumu homojen bir bütün olarak görüp sınıflararası 'uzlaşma'yı kurmaya çalıştığı; ve sınıf mücadelesi ve değer ilişkilerini inkar ettiği için eleştiriyor. Bu teorilerin karşısında, "üretim sürecindeki teknik-örgütsel ilişkilerdeki ve mübadele ilişkilerindeki değişimlerden ziyade tam da bunların arka planında yer alan üretimin toplumsal ilişkilerindeki (sınıf mücadelesi ve değer ilişkileri) değişimler üzerine" odaklanan Marksist yaklaşımın önemini vurguluyor.

4. son kriz : 2001 şubat

2000-2001 yıllarında yaşanan krizlerin ardından gelen çalışmalarda kriz genel olarak finans krizi olarak nitelenmiştir. Kriz analizi de kimi zaman sadece finans piyasalarının incelenmesiyle sınırlanmıştır. Nihal Tuncer 1990'lı yıllarda ortaya çıkan krizlerin, 90 öncesi krizler gibi döviz spekülasyonlarından kaynaklandığını fakat bunun gerisinde yatan nedenin parasal genişleme değil, kendi kendini gerçekleştiren kehanetler olduğunu söyler (Tuncer, 2001). Tuncer'e göre, finansal sistemdeki varlık ve yükümlülükler arasındaki uyumsuzluk para krizlerinin altyapısını hazırlar. Bu uyumsuzlukların en önemlisi para birimi uyumsuzludur ve bunun krize dönüşebilmesi için, ülke içinde para birimine dair olumsuz beklentilerin bulunması ve elinde döviz bulunduranların satıcı olarak piyasalara çıkmaması gereklidir. Tuncer bu durumun döviz cinsinden likidite eksikliği anlamına geldiğini ve uluslararası likidite krizi olarak adlandırıldığını söylemiştir⁷.

Krizin nedenlerine getirilen açıklamalar çok geniş ve kendi arasında farklılaşıyor. Bir yaklaşıma göre krizin sebebi kötü yönetimlerdir. Hasan Kirmanoğlu'na göre krizi 'iyi yönetim-kötü yönetim' çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Türkiye, bugün için nesnel bir gerçeklik halini almış olan küreselleşmeye uygun politikalar uygulamayı becerememekte; bu anlamda kötü yönetilmektedir. Bunun sonucunda da sorunlar büyümekte ve krize dönüşmektedir (Kirmanoğlu, 2001, 11). Merih Paya da krizi, Türkiye'nin yıllardır yaşadığı yönetim krizinin ekonomiye yansımaları olarak değerlendiriyor (Paya, 2001, 36).

Krizin yanlış politiklardan kaynaklandığı tezinin geniş çevrelerde kabul gördüğü göze çarpıyor. İktisat dergisinin 421-428 sayısında akademik hayatını yurtdışındaki üniversitelerde sürdüren dört iktisatçıyla krize yönelik yapılan röportajlarda, ortak olarak yanlış politika-

lara değinilmiş olması dikkat çekicidir. Sumru Altuğ, siyasal iktidarların yetersizliği ve yolsuzlukları krizlerin görünür nedenleri olsa da, temel nedeninin devletin ekonomide oynadığı büyük rolle açıklıyor (Altuğ, 2002). Ramazan Gençay, krizi iktisat politikalarının etkin olmayan, yetersiz bir biçimde uygulanmasına bağlarken, bunun sebebinin de, Türkiye'nin siyasi yapısında mevcut olan kalıcı/yapışkan bir istikrarsızlığa bağlıyor (Gençay, 2002). "Türkiye'nin sık sık maruz kaldığı iktisadi krizlerin temel nedenleri, siyasal iktidarların zayıf ve yolsuzlukların yaygın olmasının nedenleriyle çakışıyor" (Karayalçın, 2002). Nezih Güner krizin devletin borçlarını çevirememesi ve mali piyasalarla cebelleşmesi biçiminde açığa çıktığını; borcun da siyasal iktidarların yetersizliği, yolsuzluklar, kanunların uygulanamaması ve kamu harcamalarından kaynaklandığını söylüyor (Güner, 2002).

Tulay Arın krizin içiçe geçmiş çok boyutlu nedenleri olduğunu söyleyerek, üçlü bir sınıflandırmaya gidiyor. İlk grupta kötü politikalar dediği, kamu kesiminin etkin olmaması, yüksek bütçe açıkları, yüksek kamu borçlanma gereği öne çıkmakta; buna Türkiye'nin yeteri kadar liberalleşmediği ve bununla ilgili gerekli yapısal reformları yapmadığı eleştirisi eklenince, kriz iktisat politikasının uygulama biçimiyle ilgili aksaklıklarla açıklanmış olmaktadır. İkinci grupta, piyasaların kendisinde sorun olduğu ve özellikle mali piyasaların aksak çalıştığı görüşü hakimdir. Böylelikle krizin nedeni, 'piyasa aksaklıkları', 'piyasa dengesizliği', 'mali kırılganlık'

olarak tespit edilmiş olmaktadır. Arın, bu iki grup nedenlerin istikrarsızlığı arttırdığını, aksak işleyen piyasalara ek olarak bir de kötü politikaların, piyasa dengesizliklerinin krize dönüşmesinde etkili olduğunu kabul ediyor. Fakat bunlardan öte, yani, iyi işleyen piyasaların ve iyi yönetimlerin varlığında da mali krizlere yol açan kriz dinamiklerini üçüncü ve asıl bir neden olarak ortaya koyuyor. Bu grup nedenleri, 'kapitalizmde paranın doğası ve mali birikimi doğası' başlığında topluyor. Burada analiz, mali birikimle reel birikim arasındaki ilişkiye odaklanıyor ve mali birikimin reel birikimden doğası gereği ayrılma eğilimi taşıması ve böylece mali birikimin kendini sürdürme kapasitesinin temellerini ortadan kaldırarak, krize dönüşmesi mekanizmasını açıklıyor (Arın, 2001)⁸.

Nesrin Sungur, krizin, 1990'lı yıllarda bir dizi ülkede ardardına ortaya çıkan krizlerle benzer nitelikte olduğunu söylemekte ve bu krizlerin ortak dinamiğini 'finansal liberalizasyon süreciyle' ilişkilendirmektedir. Türkiye ilk olarak 1994 yılında önce finansal alanda başlayan, ardından döviz piyasalarına yansıyan ve oradan da reel kesime sıçrayan bir kriz yaşamış; benzer biçimde 1994'te Meksika'da, 1997'de Tayland'da başlayan Asya krizinin ardından Brezilya, Rusya krizleri ortaya çıkmıştır. Sungur bu krizlerin ortak dinamiğinin, ülke ekonomilerinin sermaye hareketlerine açılması olduğunu vurgulamakta ve analizini 1970'li yıllarda ortaya çıkan krize kadar uzatmaktadır. 1970 krizi devletin ekonomiye müdahalesi bağlamında açıklanmış ve özelleştirme, deregülasyon politikaları ve devletin sermaye hareketleri üzerindeki kontrolünün kalkması biçiminde bir çözüm bulunmuştur. Gelişmiş ülkelerdeki bu dönüşümler yaşanırken, benzer politikalar az gelişmiş ülkelere de yapısal uyum programları adı altında dayatılmıştır (Sungur, 2001).

sonuç yerine

Farklılaşan kriz analizlerinin kısa bir analizi

Buraya kadar, son kırk yıllık dönemde, Türkiye'de ve dünyada yaşanan krizlere getirilen değerlendirmelerden örnekler aktarıldı. Doğrudan aktarılan ya da yazarlar tarafından değinilen yaklaşımlarda krizlere getirilen açıklamaların çok değişik biçimler aldığı görüyoruz. Bir çok yazıda krizin yanlış ekonomi politiklarından kaynaklandığı öne sürülürken, kimisinde devletin ekonomideki 'baskın' rolü kriz nedeni olarak kabul edilmiştir. Bir yaklaşı-

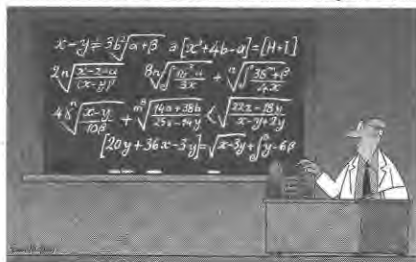
Farklı
kriz
yaklaşımlarının,
kapitalizm
anlayışındaki
farklılaşma-
lardan
kaynaklandığı
söylenebilir

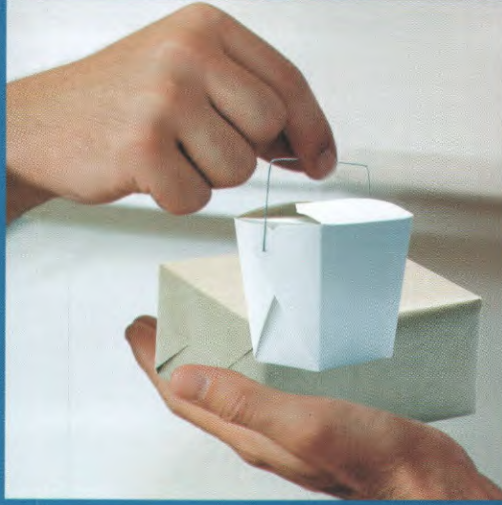
İKTİSAT

Sayı: 176 Şubat 1996 Fiyatı: 500.000.- TL

Üniversiteler, Bilim ve İktisat Eğitimi

■ İktisat Öğretisi Üzerine ■ Üniversiteler ve Bilimsel Üretim
■ Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Eğitim
■ Düşünce Tarzı ve Kültür Modeli Olarak Bilim
■ Üniversite, Akademi ve İktisat ■ İnsan ve Eğitim
■ Üniversitelerde Part-Time ve Bazı Muhtemel Sonuçları Üzerine

Al gülüm, ver gülüm.

Garanti Barter ile,
ortak pazarda
kolay ticareti tanıyın.
Ürettiğinizi vereceğiniz
ve karşılığında
gereksinim duyduğunuzu
alacağınız bir
"değişim merkezi" olan
Garanti Barter,
her sektörden gelen
arzı ve talebi buluşturuyor;
size ise "Acaba hangisini
seçsem?" diye düşünmek
kalıyor!

**GARANTİ
BARTER A.Ş.**

Piyale Paşa Bulvarı Baran Sokak No: 3/5
AŞÇ İş Merkezi 34384 Okmeydanı-Şişli/İstanbul
Tel: (0212) 238 48 48 Faks: (0212) 238 60 50
www.garantibarter.com.tr

141. yıl

Nesiller boyunca...

T.C. ZİRAAT BANKASI A.Ş.

GÜCÜNE ERİŞİLMEZ

ma göre krizlerin sebebi finans piyasalarının 'kırılgan' yapısı olurken, bir diğeri Türkiye ekonomisinin çarpık niteliğine işaret etmiştir. Açıklamaların kimisinde ekonominin dışa bağımlılığı hatırlatılarak, bütün süreç dışarıdan belirlenen bir dayatmaya indirgenmiştir. Bütün bu yaklaşımların yanında, krizin yapısal bir niteliğinin olduğunun, birikimin içsel çelişkileriyle açıklanması gerektiğinin ve dünya genelinde sermaye birikimi süreçleriyle ilişkili olarak değerlendirilebileceğinin altını çizen yaklaşımlar da vardır.

Aslında farklı kriz yaklaşımlarının, 'kapitalizm' anlayışındaki farklılaşmalardan kaynaklandığı söylenebilir. Kapitalizmi alternatifsiz, doğal bir toplumsal düzen olarak gören ve sürekliliğine güvenen anlayışlarda kriz arızı bir nitelik taşıy ve kapitalist birikime dışsal olarak kabul edilir. Kriz, yanlış politikalar, devletin ekonomiye -yetersiz ya da aşırı- müdahalesi, aksak işleyen piyasalar gibi nedenlerle açıklanır. Kapitalist üretimi çelişkili doğası, kendi içinde taşıdığı sınırları, temel eğilimleri ile analiz ederek, kapitalizme eleştirel yaklaşan anlayış içinde kriz, sermaye birikiminin asli bir bileşeni olmaktadır. Birikimin bu çelişkili yapısı, krizlerde ifadesini bulmaktadır. Bu durumda kapitalist birikim, krizlerle birlikte giden bir süreç olarak ele alınır ve krizlerin birikim sürecinde oynadığı diyalektik rol vurgulanır : krizler bir yandan birikimin dayandığı sınırların açığa çıkmasıdır; diğer yandan da bu sınırların aşılar, daha kârlı koşulların oluşturulmasının zeminini yaratır. Ancak bu yeni durum da, beraberinde yeni sorunlar getirir.

kaynakça:

- Arın Tülay, "Türkiye'de ve Dünyada Borçluluk ve Borç Krizi", İktisat Dergisi, 1997 Ocak, Sayı : 363
- Arın Tülay, "Uluslararası Sistemdeki Değişimler ve Türkiye", İktisat Dergisi, 1998 Ocak, Sayı : 375
- Arın Tülay, Kırmancıoğlu Hasan, Sungur Nesrin, "Krizin Yapısı ve Geleceği", Yuvarlak Masa Tartışması, İktisat Dergisi, 2001 Şubat-Mart, Sayı : 410-411
- Bavbek Reha, "İhracat Sorunumuz ve Düşündürdükler", İktisat Dergisi, 1969 Şubat, Sayı : 56
- Bila Hikmet, "Petrol Olayı ve Ardındaki Gerçek", İktisat Dergisi, Şubat 1977, sayı : 152
- Çakman M.Kemal, "1977-82 Bunalımı Üzerine N ot lar", İktisat Dergisi, 1982 Nisan, Sayı : 209
- Ercan Fuat, "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi - I", Praksis, Kış 2002
- Ercan Fuat, "Neo-liberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Küresel Krumsallaşma Sürecine Geçiş : Yapısal Reformlar - I", İktisat Dergisi, 2003 Mart, Sayı : 435

"... sermayenin bu türden her sınırı [kendisine] bir engel olarak koyması, ve böylece, **idealde onun ötesine geçmesi olgusu, gerçekte de bunun üstesinden gelmesi sonucunu vermez; ve bu türden her engel onun karakteriyle çeliştiği için, sürekli olarak aşılın, ama sürekli olarak da koyulan çelişkiler içinde sermayenin üretimi devam eder ... bu engeller, gelişmesinin belli bir aşamasında, sermayenin bizzat kendisini bu [genişleme] eğiliminin en büyük engeli olarak ortaya çıkarır, ve bu yüzden de onu, kendisinin ortadan kaldırılması yönünde devindirir**" (Marx, 1993, 410).

İlk yaklaşım için tekil bir krizin analizi, krizin ortaya çıkma biçimine odaklanıp, bir tarife dönüşürken; diğeri için analiz uzun erimli dinamikler ve sermayenin dünya genelindeki toplam hareketi ile ilişkisi içinde geliştirilir. Bu ikinci anlayış çerçevesinde, herhangi bir ülkede ortaya çıkan krizi görüngüleriyle açıklamak mümkün ve yeterli olmaz ve Türkiye'de sermaye birikimi süreçlerinin gelişimi, karşılaştığı krizler ve kriz sonrası yeniden yapılanma süreçleri de, dünyadaki gelişmelerden bağımsız ele alınamaz. Diğer yandan, elbette ki, ülke içi birikim süreçlerinin taşıdığı çelişkiler ve özgüllükler de bu sürecin niteliğini belirlemektedir. Bu çerçeveden hareketle, Türkiye'de yaşanan krizlerin analizi, birikimin geçirdiği dönüşümler, taşıdığı çelişkiler çerçevesinde ele alınmak ve 1970'lerin ortalarında karşılaşılan krize ve kriz sonrası yeniden yapılanma süreçlerine dek uzanmak zorundadır ve dünya genelinde kapitalist birikim süreçleriyle ilişki içerisinde ve son dönemde yaşanan krizlerle birlikte düşünülmelidir.

Krizin
nedenlerine
getirilen
açıklamalar
çok
geniş ve
kendi
arasında
farklılaşıyor

Marx Karl, Grundrisse, Penguin Books, 1993

Mehter Hamdi, "Dolar Krizinin Türkiye'ye Etkileri", İktisat Dergisi, 1968 Mart Sayı : 45

Minibaş Türkel, "Dönemeçteki Ülke : Türkiye", İktisat Dergisi, 2002 Eylül, Sayı : 429

Önder İzzettin, "Ekonomik Kriz Panoraması", İktisat Dergisi, 1996 Nisan, Sayı:356

Özpınar Ahmet, "Enflasyon ve Durgunluk", İktisat Dergisi, 1975 Ocak, sayı : 127

Paya Merih, "Ekonomik Krizin Düşündürdükleri", İktisat Dergisi, 2001 Şubat-Mart, Sayı : 410-411

Savran Sungur, "Bunalım, Sermayenin Yeniden-Yapılanması, Yeni-Liberalizm", Dünya Kapitalizminin Bunalımı (der: Nail Satlıgan, Sungur Savran), Alan Yayıncılık, 1988

Sungur Nesrin, "1997: Kriz Yılı...", İktisat Dergisi, 1997 Ocak, Sayı : 363

Sungur Nesrin, Kirmanoğlu Hasan, Arın Tülay, "Krizin Yapısı ve Geleceği", Yuvarlak Masa, İktisat Dergisi, 2001 Şubat-Mart, Sayı : 410-411

Tanyılmaz Kurtar, "Kriz ve 'Post-Fordizm' Teorileri : İstikrarlı Bir Kapitalizm Mümkün(mü)dür(?)", İktisat Dergisi, 2000 Temmuz, Sayı : 403

Tuncer Nihal, "Para Krizleri ve Türkiye", İktisat Dergisi, 2001 Şubat-Mart, Sayı : 410-411

Yarar Ruzan, "Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler", İktisat Dergisi, 1975 Mart, Sayı : 129

Yarar Ruzan, "Dünyada ve Türkiye'de Son Ekonomik Gelişmeler", İktisat Dergisi, 1976 Mart, Sayı : 141

dipnotlar:

- 1) Türkiye ekonomisinin 1970'lerin başında döviz sorununu büyük ölçüde çözdüğünü, ancak 1974'te yaşanan petrol şokunun kalkınma sürecini olumsuz etkilediğini ileri sürmektedir. Ekonominin başlıca sorunlarının enflasyon ve dış borçlar olduğunu ve bunların çözmek üzere yeni iktisadi politikaların bir an evvel oluşturulması gerektiğini belirtmektedir (Kızılyalı, 1988).
- 2) İhracata yönelik ekonomi stratejisinin niteliğini de eleştirmek; bu politikaların uygulanmasıyla Türkiye ekonomisinde vergi iadesi ve teşvikler yoluyla ihracat artışı sağlandığını; ancak bu teşvikler azaldığında ihracatın da buna paralel olarak gerilediği kaydetmektedir. Daha da önemli olan bir husus olarak, Japonya, Kore ve Tayvan'da yaşananın aksine, ihracat artışının beraberinde üretimde büyük artışlar getirmediğini ve kalkınmanın motoru olamadığına işaret etmektedir
- 3) 1970'lerin sonlarından bu yana yaşanan liberalleşme dalgasıyla vergi indirimi öne çıkmış ve iç borç krizinin ciddi bir sorun olmaya başladığı 1989 yılına gelinceye kadar vergiler büyük oranda düşürülmüştü. Buna karşın bütçe açıkları büyümekteydi. Yatırımlar düştüğü için kredi kullanımı azalmıştı ve devlet vergi almak yerine bu atıl fonlardan gittikçe daha fazla borçlanmış; bu durum sıcak para hareketlerini hızlandırmıştı. Döviz üzerinden reel faiz hadlerinin korunmasının gerekmesi döviz kurlarının devalüe edilmesini önlemiştir. Tam bir kısır döngüye dönüşen bu süreçte cari açıklar gittikçe büyümekte, bu durum uluslararası borçlanmayı gittikçe zorlaştırmakta ve daha yüksek faizler ödemek durumunda kalınmaktadır (bkz : Arın, 1997).
- 4) 1950'deki dönüşüm, ülke ekonomisinin güçlü Batılı merkezlerin üretim yörüngesine yerleştirilmesi operasyonudur. İthal ikameci montaj aşaması diyebileceğimiz bu dönemde kamunun görevi, ucuz girdi, yetmişmiş eleman ve iç pazar yaratma politikası ile özel yatırımları teşvik etmek biçiminde yeniden

tanımlanmıştır. Bu, rekabetten yoksun, iç pazara yönelik, dış girdiye bağlı sanayileşme gittikçe verimsiz bir nitelik kazandı ve içeride rant ekonomisi oluştururken, ekonomiyi döviz sorunuyla karşı karşıya getirdi. 1980 dönüşümü ile "dışa açılan ekonominin dış rekabete uyumlaştırılması, başta emek ve kamu kesimi olmak üzere, ihracat dışındaki hemen tüm ekonominin bastırılması biçiminde" oldu (Önder, 1996, 18).

- 5) Ekonominin içinde bulunduğu kısır döngü şöyle özetlenebilir: uygulanan vergi ve ve harcama politikalarıyla giderek artan konsolide bütçe açıkları oluşmuş; özellikle vergi indirimi sonucunda bütçenin daha büyük bir kısmının borçla finanse edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Kamu borçlarının büyümesi, faiz oranlarını yükseltmiş ve 80'lerin sonunda 1987 para programı ve 1989 konvertibilite kararları ile sıcak para operasyonu gündeme gelmiş ve böylece ekonomi TL faiz üzerinden faize ek olarak döviz-faiz alanında da yatırımcıyı çeker hale gelmiştir (Önder, 1996).
- 6) Eser benzer biçimde, iç tasarruf yetersizliğinin, finansal serbestleşme ve sıcak paraya dayalı sermaye girişleri ile kapatılmaya çalışıldığını söylemektedir (Eser, agm).
- 7) "Finansal kriz ve finansal panik, ellerinde sistemin yükümlülüklerini bulunduran aktörlerin aynı anda bunları dövizle çevirmek istemesinden kaynaklanır. Ancak tanım icabı sistemdeki döviz cinsinden varlıklar yükümlülüklerin tamamını kapsamadığından, finansal sıkışıklık ve panik kur üzerinde baskı oluşturur" (Tuncer, 2001, 50).
- 8) Arın mali birikimin doğasının analizine yönelmekte ve krizlerin mekanizmasını anlamaya yardımcı olacak, kapitalist üretimde paranın kazandığı ikili işlevi ayırt etmektedir: paranın zamanlararası fiyatı, yani faiz; paranın ulusal nitelikli olmasından kaynaklı mekanlararası fiyatı, yani döviz kuru.

at'den ab'ye "40 yıllık" avrupa

İktisat Dergisi'nin 40. yılı için tasarlanan bu sayıda bana düşen, bu süre zarfında AET/AB ve AET/ AB-Türkiye ilişkisi dergide nasıl yer almış, ne tür tespitlerde bulunulmuş vb. gibi konularda bir yazı yazmaktı. Bu amaçla ilgili süreçte yayınlanan dergileri tarayarak neler yazılmış, neler tartışılmış, hangi kaygılar dile getirilmiş, neler sorulmuş/sorgulanmış gözleriyle baktığımda, AET/AB-Türkiye ilişkisinin gündemde kapsadığı yere, tartışmaların yoğunluğuna göre İktisat Dergisi'nin sayılarında yer aldığını görmek meselelere tarihsel bir perspektifle bakmaya çalışanları şaşırtmayacak nitelikte. Anlaşmanın gerçekleştiği 1963 yılını izleyen süreçte olumlu ancak temkinli yaklaşım derginin sayfalarına da yansımış durumdur.

Dünya sisteminin II.Dünya Savaşını takip eden süreçte iki sistemin rekabetine dayanan yeni yapılanma ve bu koşullarda kapitalizmin hızlı bir birikim sürecine girmesi Avrupa'da ileriye dönük bir proje olarak Ortak Pazar fikrinin somut bir hal almasıyla sonuçlandı. Kutsal, genel olarak böyle bir çerçeveden hareketle, özellikle sosyal boyut açısından şöyle bir değerlendirme yaparken;

" Şimdiye kadarki tatbikatta üye devletlerin sosyal alanlarda da büyük merhaleler aşmış olmaları ümit vericidir. Gelecek için anlaşmanın amacına daha fazla yaklaşacağına yani hayat seviyesinin yükseltileceğine ve işsizlikle tam bir mücadeleye imkanı sağlayabileceğine kuvvetle inanmak mümkündür kanaatindeyiz" (Kutsal, 1966, s.33).

Bilgin, Türkiye'de ki sinai yapıyı Avrupa ile karşılaştırarak AET 'ye tam üye olma ve rekabet edebilme şansının aşağıdaki tedbirlerin alınmasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır;

"1- İstihsal ünitelerinin cesametini arttırmak, 2-Kalifiye işçi ve idareci yetiştirmek, 3- Teknolojik değişiklikleri yakından takip ederek tatbik etmek ve prodüktiviteyi arttırmak, 4-AET'ye girmeye hangi sanayiler ayakta kalacak, hangileri sarsılacaktır, bunların tespiti cihetine gitmek, 5-Kalitenin dünya standartları seviyesine çıkarılması, 6-Gümrük resimlerinin indirilmesi, 7-Sanayicilere düşük faizle kredi

temin etmek, 8-İdari mevzuatta istikrarı sağlamak" (Bilgin, 1967, s.17).

Bilgin'in bu uyarıları takip eden süreçte Karadayı tarafından daha açık bir şekilde ifade edilmektedir. Karadayı, müzakereleri sürdüren delegasyona dönük yazısında yapılacak anlaşmanın Türkiye sanayisini rekabet ortamıyla karşı karşıya bırakacağını vurgulayarak " ..Batı'nın açık Pazar durumundaki Osmanlı ülkesinde serbest rekabetin, ev ve el sanatları sanayisini dahi silip süpürdüğü unutulmamalıdır"(Karadayı, 1969, s.17), uyarısını yapmaktadır. Karadayı'nın delegasyona dönük bir diğer uyarısı ;

"Her sanayi ancak içinde bulunduğu ekonomik, toplumsal şart ve imkanları yansıttığı ve bunlarla sınırlı olduğuna göre, iyi kalite-ucuz fiyat düzeyine ulaşması yalnız kendi inisiyatifinde değildir....Diğer bir deyimle müsabakaya rakipler eşit koşullar altında çıkabilmelidir" (Karadayı, 1969, s.17).

Karadayı bu tesbit ve önerilerin sonucunda kendi pozisyonunu "hissi olmaktan ziyade, sorunu bilimsel ilkeler ve yaşanmış tecrübelerden" hareketle tanımlamakta ve şöyle bir noktaya varmaktadır;

"Kısaca genç sanayimizi mutlak surette korumalıyız ve onu dış rekabetle karşı karşıya bırakmadan, Anlaşmanın gelişmesine yarıyacak yönde işlemlerini sağlamalıyız... Öyle zannediyoruz ki, Türk Delegasyonu bu tarihi, görevini bilmektedir ve yerine getirecektir" (Karadayı, 1969, s.17).

1971'de imzalanacak Katma Protokole giden süreçte İktisat Dergisine yansıyan bu görüşler Türkiye yaşanan kapitalist birikim sürecinin mantığına uygun bir niteliğe sahip. Kapitalist birikim sürecinin dayandığı birbirini tamamlayan korunma/rekabet pratiği, söz konusu dönemde birikim sürecinin temel aktörü sanayi çevrelerinin görüşlerinde de ifadesini bulmaktadır; Karadayı'nın vurgusuyla sanayi çevrelerinin görüşleri genellikle; "dramatik çöküntü, yıkılma edebiyatına kaçmadan, intibak şartlarının dikkatle ve en az hasarla darboğazın geçilmesine imkan vermesi merkezindedir"

Mehmet
Türkay*

Sanayi
çevrelerinin
görüşleri
genellikle;
"dramatik
çöküntü,
yıkılma
edebiyatına
kaçmadan,
intibak
şartlarının
dikkatle
ve
en az
hasarla
darboğazın
geçilmesine
imkan
vermesi
merkezindedir

* Doç. Dr.
M.Ü. İktisat Bölümü

Burada işaret edilmesi gereken bir nokta 1960'lı yıllarda Türkiye'de yaşanan toplumsal değişim ve bu süreçte Ortak Pazar karşıtı tarafların "onlar ortak biz pazar" sloganında ifade bulan, muhtemelen İ.Ü. İktisat Fakültesi öğrencilerinin çoğunluğunun da içinde yer aldığı muhalefetin görüşleri dergi sayfalarına yansımamış durumdadır. Bu süreçte İktisat Dergisiyle o yada bu nedenle ilişkileri olmayan muhalif fakülte öğrencilerinin ilerleyen süreçte gerek İFMC yönetiminde gerekse İktisat Dergisi yayın kurulunda yer almaya başlamaları bu ilişkisizlik ortadan kalkacak, en azından Ortak Pazar ve ilerleyen süreçte AB konusunda farklı görüşler dergide yer bulmaya başlayacaktır.

1970'li yıllar bir taraftan kapitalizmin içine girdiği krizin etkilerinin somutlaşmaya başladığı diğer taraftan Türkiye'de yaşanan toplumsal değişimin hız kazanıp, toplumsal gerilimlerin arttığı bir döneme tekabül eder. Böyle bir ortamda AET-Türkiye ilişkileri kendi ritminde devam etmekte ve toplanması Orçun'un ifadesiyle "yılan hikayesine" dönen Ortaklık Konseyinin sonuç bildirgesi; "iki tarafın nitelik bakımından farklı olmayan görüşlerinin uzlaştırılmasının aldığı zaman dolayısıyla içine düştüğü sözde 'krizden' kurtarılmış oldu"(Orçun,1976,39). Toplantıya dair yazısında Orçun, AET-Türkiye ilişkisini "bağımsızlık" teması üzerinden, "onlar ortak biz pazar" perspektifinden değerlendirmektedir.

Orçun'un aktardığına göre görüşmeleri yürüten birinci dereceden sorumluların "AET'nin içinde olmak, dışında kalmaktan iyidir" yolundaki görüşleri esas olarak "biraz daha fazla döviz sağlamak" anlayışına dayanıyordu. Bu süreçte AET'nin "Türk sanayii için büyük bir pazar" olduğu, "sanayimizi rekabete açmakla kalkınabileceğimiz" gibi tezlerin iktidarlar üzerinde "büyük nüfuzu" olan tüccarlar tarafından düşmekte olan ithalat vergileri nedeniyle desteklenmektedir. Sanayiciler ise bir taraftan "sanayi mahvoluyor" diyerek karşı çıkarken, diğer taraftan Avrupa sermayesiyle ortak yatırım yapma olanağı nedeniyle tereddütlü davranmakta, "kulaklarının üstüne yat(maktadırlar)". Orçun'a göre;

"sanayiciler tarafından genellikle ileri sürülen 'yeni teknoloji getirme' ve 'ihracata yönelik olma' şartları AET ülkeleri ile ortak yatırımlara girmenin şartları olamaz. Çünkü Türkiye bu tür yatırımlardan, ancak, halkın ihtiyaçlarına doğrudan ya da dolaylı, ama mutlaka cevap verme ya-

rarını bekleyebilir. Yoksa, kendileri dışa bağımlı sanayilerin ihracat yoluyla Türkiye'ye kazandırabilecekler kendi ihtiyaçlarını bile karşılamaz" (age,s.41)

Orçun'a göre bütün bu şartlarda Türkiye'nin alması gereken tavır, AET ile ilişkilerde, "eşitlik ve karşılıklı yarar ve bağımsızlık" ilkelere vazgeçmemesi gerektiğini göstermektedir. Türkiye'nin;

"gittikçe daha fazla büyük devletlerin tehdidi altına giren bir dünyada, kendi gücüne güvenerek, Üçüncü Dünya ülkeleri ile bütünleşerek ve Avrupa ile eşitlik temelinde ilişkiler kurarak bağımsızlığının ve sanayileşmesinin maddi temellerini hazırlaması gerekmektedir" (age.,s.43)

Diğer taraftan Orçun, Avrupa'nın güçler dengesindeki olumsuz pozisyonuna işaret etmekte ve bu olumsuzluğu telafi edecek bir manevra olarak Avrupa'nın Üçüncü Dünya ülkelerine yöneldiğini vurgulamakta, ancak bu durum;

"...AET ülkelerine, siyasi hakimiyetten çok yaşayabilmek için sermaye ihraç etmek zorunda olan emperyalist ülkeler olma, niteliğini vermektedir"(age.42)

Orçun'un bu vurgusu kapitalist birikimin temel mantığına dair bir vurgudur. Avrupa sermayesi değersizleşme sorununu bu yolla çözüme ulaştırmaya çalışmakta, bunun hayata geçişinin görüntüsü ise, bu günlerde daha açık hale gelen, genişleme, derinleşme ve

Ortak
Pazar
karşıtı
tarafların
"onlar
ortak
biz
pazar"
sloganında
ifade
bulan,
muhtemelen
İ.Ü.
İktisat
Fakültesi
öğrencilerinin
çoğunluğunun da
içinde
yer
aldığı
muhalefetin
görüşleri
dergi
sayfalarına
yansımamış
durumdadır

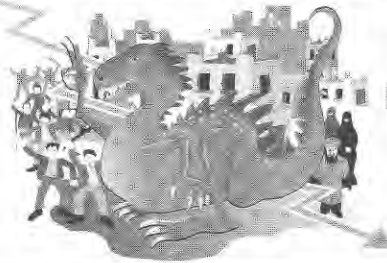
İKTİSAT

Dergi

Sayı: 379 Mayıs 1998 Fiyatı: 500.000,- TL

Enflasyon; Eşitsizlikler ve Engeller

■ Enflasyon Niçin Düşürülmek Zorunda?
■ Türkiye'de Enflasyon ve Mikro Düzey'de Etkileri
■ Enflasyon Üzerine Notlar ■ Kentel Eşitsizlikler, Kentel Gerilim ■ GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri

ulus devletler üzerinden kurgulanan siyaset, insan hakları vb. gibi alanlardaki kriterlerde ifadesini bulmaktadır.

Orçun'un bu vurgusuyla aynı kaygılarla olmasa bile Türkiye, 1979 yılında ilişkileri daha sağlam temele oturtmak üzere beş yıllık dondurma talebinde bulunmuş ve;

"..Topluluk Bakanlar Konseyi Türkiye'nin bu talebini karşılıklı olmak şartıyla derhal kabul etmiş böylece sadece Türkiye AET ilişkileri değil, özellikle Türk işçilerin sosyal sorunları da gittikçe daha olumsuz koşullar içinde tartışılıp ele alınacak belirsiz bir geleceğe doğru terk edilmiştir" (Ekin, 1979,s.16)

AET ile ilişkilerin bu noktaya geldiği aşama Türkiye'de birikiminin içine girdiği krizin derinleştiği bir süreçte tekabül etmektedir. Birikim sürecinde öne çıkan ve bu anlamda iç pazarın olanaklarının sınırına varan sermaye grupları farklı pazarların kaynak ve olanaklarını kullanma yönündeki talepleri formüle etmeye başlamışlar, bu eğilimin dünyadaki neo-liberal dönüşümle uyumlu hale gelmesi ve hayata geçmesi 12 Eylül darbesinde ifadesini bulmuştur.

Diğer taraftan bu süreç soğuk savaşın çözümlenmesinin ilk işaretlerinin ortaya çıktığı, iki blok arasındaki çelişkilerin süreç içinde yerini kapitalizm içindeki çelişkilere bırakacağı yeni bir döneme işaret etmektedir. Dolayısıyla Avrupa'nın öncelikleri kendi geleceğine yönelmiş, genişleme ve derinleşme sürecini potansiyel rakiplerle baş edebilecek en uygun yapıya dönüşmeye dönük bir proje olarak AB kurumsallaşmasına yönelmiştir. 12 Eylül darbesi Avrupa için Türkiye ile ilişkilerin ne yönde geliştirilmesi konusunda mevcut asimetrik ilişkiyi yapısal bir niteliğe dönüştürmesi konusunda önemli bir fırsat vermiş ve Avrupa, ilişkileri darbe gerekçesiyle dondurmuştur. Bu aşamadan sonra ANAP iktidarı döneminde tam üyelik başvurusu yapıldı ve 1989 18 Aralık'ta AT Komisyonu, Türkiye'nin tam üyelik başvurusu konusundaki "görüş" ünde Topluluğun, kendi iç pazarını tamamlayabilme sürecinden önce, ki bu 1992 yılıdır, yeni bir üyeyi kabul edemeyeceği ve Türkiye'nin katılmadan önce, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmesine ihtiyaç duyulduğu konusunda bir karar verdi. 1980'li yıllar bu çerçeveden bakıldığında her iki taraf içinde kendi gündemleri açısından mevcut ilişkinin önemli olmadığı yıllar olarak yaşandı. Bu süreç, İktisat Dergisi'ne de yansı-

mış görünüyor. Ortak Pazar'dan tek pazara doğru Avrupa'da yaşanan dönüşümün "sosyal boyutu iktisadi boyutun gerekliliklerine" bağlayan niteliğinin ve bu sürecin sendikalar üzerinde yaratacağı muhtemel tahribatın konu edildiği yazıda Kocaoğlu' nun vurgusu erken bir uyarı niteliğindedir.

"..Şimdi Avrupa sendikaları tam bir sınav eşliğindedir. Neo-Kapitalizmin bu yeni saldırısı karşısında değişen şartlara göre yeni yöntemler ve yeni stratejiler geliştirmek ve bu mücadeleyi mutlaka kazanmak zorundadırlar" (Kocaoğlu, 1988, s.42)

Kocaoğlu' nun bu uyarısı açısından bakıldığında Avrupa sendikaları üyelerinin kazanımlarını koruma yönünde bir strateji geliştirmek yerine sürecin hakim mantığına paralel bir strateji geliştirmişler ve AB' giden süreçte taşıyıcı unsurlardan biri olmayı tercih etmişlerdir, bugün geline aşamada yaşanan sürecin en net sonucu Avrupa çapında hızlı bir sendikasılaşma ve sosyal hakların önemli oranda tahribatı olmuştur. Türkiye'de 12 Eylül darbesiyle başlayan sendikasılaşma ve sosyal hakların gerilemesi sürecinin muadili Avrupa'da Birliğe giden süreçte başlamış ve devam etmektedir¹.

Sürecin Türkiye'deki tartışmalara yansıdığı diğer alanlar ise mevcut sinai yapının teknolojik niteliğinin rekabet için ne kadar elverişli olduğu ve dünya ekonomisi/sistemi içinde Avrupa'nın muhtemel pozisyon alışı üzerinden başlamış ve iktisat dergisinin sayfalarında yerini almıştır. Buna göre söz konusu dönemde Türkiye At ülkeleri ile karşılaştırıldığında üretimin teknolojik içeriği açısından en alt sırada yer almakta ve sinai yapısındaki teknolojik gerilik ve yapısal bağımlılığın yakın zamanda aşılmasının mümkün olmadığına dikkat çekilmekte ve entegrasyon sürecinde üzerinde durulması gereken konular ;

"..Türkiye'nin kendi teknolojisini üretmesi, özellikle elektronik-enformatik alanında yerli sanayini kurması, eğitim politikasını buna bağlı olarak yönlendirmesi, ARGE harcamaları ve ARGE'de çalışan işgücünü artırması" (Yentürk,1988, s.37)

olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede daha sonra, 1990'lı yılların sonlarında yapılan çalışmalar yapılan tespit ve önerilerin karşılık görmediğini, söz konusu teknolojik bağımlılık ve geriliğin yapısal bir özellik olmaya devam ettiğini gösterir niteliktedir.Küçükahmetoğlu' nun yaptığı çalışma Türkiye sinainin teknolo-

**Türkiye
hemen
hemen
standart
teknolojiyle
üretim
yapıp
ihraç
ederken
ileri
teknoloji
mallarını
ithal
eder
durumdadır**

jik yapısını ortaya koyarak, üretim ihraç ettiği ve ithal ettiği malların teknolojik içeriklerinin farklılığına dikkat çekmektedir. Buna göre Türkiye hemen hemen standart teknolojiyle üretim yapıp ihraç ederken ileri teknoloji mallarını ithal eder durumdadır. (Küçükahmetoğlu, 2000, s.34)

Türkiye böyle bir yapı ile Gümrük Birliği sürecine girmiş, ve bu entegrasyonun işaret edilen yapısal özellikleri ve diğer etmenlerle Avrupa ile ticaretinde ciddi açıklar verir hale gelmiştir. Bu haliyle bakıldığında Gümrük Birliği anlaşması Avrupa açısından ilişkiyi rasyonel sonuçlarına götürmüş görünmektedir. Bu çerçevede ilişkinin bu aşamadan sonraki belirleyici dinamiği birlik formuna dönüşen Avrupa'nın diğer rakip çekim merkezleri ile rekabet edebilmesinin koşullarını sağlayacak koşullar olacaktır. Bu bağlamda AB-Türkiye ilişkisinin niteliğini AB'nin genişleme stratejisi ve jeopolitik dengeler belirler hale gelecektir.² Nitekim bu perspektif 1990'lı yılların başından bu yana AB-Türkiye ilişkisine dair yapılan tartışma ya da değerlendirmelerin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Bu anlamda İktisat Dergisindeki tartışma ve değerlendirmeler de bu çizgide yoğunlaşmaya başlamıştır. Gülten Kazgan ile yapılan bölgesel anlaşmalar karşısında Türkiye'nin nasıl bir yerde durduğu ve nasıl bir tavır alması gerektiğine dair yapılan görüşmede Kazgan, erken bir uyarıda bulunmaktadır. Kazgan'a göre;

"...Böyle bir ülkenin kendi iç pazarını sanayi mamullerde tamamiyle Batının en gelişmiş ülkelerine açmasını rasyonel bir karar olarak göremiyorum. Türkiye'nin bu ülkelere verebileceği tek önemli şey zaten bu pazardır. Bu pazarı da tam üyelik gerçekleşmeden sunarsa, Topluluğun ilerisi için Türkiye'den alabileceği bir şey kalmayacaktır. Bu da Avrupa'nın Türkiye'nin tam üyeliği konusunda her zaman isteksiz davranmasına yol açacaktır" (Kazgan, 1992, s.14).

Daha önce de vurgulandığı gibi Kazgan'ın işaret ettiği olumsuzluklar gerçekleşmiş, Türkiye bu anlaşmada ciddi dış ticaret açıkları vermiştir. Burada işaret edilmesi gereken nokta bu "zararın" "Türkiye" üzerinden hesaplanıyor olmasında ortaya çıkan yanılsamadır. Türkiye'den Avrupa'ya ihraç edilen malların bedeli ihracat edenlere dönmektedir, ancak ithal edilen mallar ile ihraç edilen mallar arasında ortaya çıkan, ithalat lehine açığın yükü dolaylı olarak topluma yansımaktadır. Bu durum da

kapitalist işleyişin asli bir özelliği olan; karları özelleştiren maliyetleri toplumsallaştıran bir mekanizmaya işaret etmektedir.

Kapitalizmin asli mantığına uygun olan bu durum, Gümrük Birliği Anlaşmasını izleyen süreçte AB-Türkiye ilişkisi üzerine yapılan değerlendirme ve tespitlerin artan çeşitliliği bu konudaki tarafların netleşmesini de beraberinde getirdi. Ancak bu netleşme tarafların kendi içlerinde bir homojenleşme anlamına gelmedi. Taraftar ve karşıt olanlar üzerinden kurulan perspektif tarafların kendi içlerindeki önemli farklılıklarını göz ardı eden yüzeysel ve kolaycı bir yaklaşımdır.³ Diğer taraftan bu yüzeysellik ve kolaycılık neoliberalizmin hakimiyetinden güç alan, AB taraftarlığı tek doğrudur anlayışına sahip her türden liberal yaklaşımın meşruiyetini sağlayan bir işleve de sahiptir.

Sorunu böyle bir ikileme hapsedmek kapitalizmin dünya ölçeğinde bütünsel işleyiş dinamiğini görmeyi ve anlamayı engelleyen önemli bir perde işlevi yerine getirmektedir. Diğer taraftan AB karşıtlığını aynı biçimde savunanlar açısından da kendi içlerinde farklılıklara rağmen benzer bir durum söz konusudur. Her iki perspektifin bu paralellliği açık yada örtük benzer kabullerden hareket ediyor olmalarında yatmaktadır. Her iki yaklaşım "ulus devlet" merkezli bir perspektiften hareket etmektedir. Taraf olanların hemen tamamı "ulus devlete" tamamen negatif anlamlar yükleyerek yaklaşımlarını oluştururken, karşıt olanların sağdaki milliyetçilikten hareket eden temsilcileri ulus devleti bu süreçte bir mevzi olarak görmekte, sola doğru gittikçe "ulus devlet" kapitalist birikim sürecinin içindeki bağlamından koparılmış bir tarzda ele alınarak, zımnen "ortak iyi" kabulü üzerinden pozisyon alınmaya çalışılmaktadır.⁴

Böyle bir pozisyon alış da marksizmin, kapitalizmin analizinde sağladığı dinamik ve bütünsel yaklaşımın uzağına düşmektedir. Kapitalizmin analizinde sınıf kategorisini dışarıda bırakarak, devlet, sivil toplum, demokrasi gibi ikame kavram yada kategorilerle ortaya konan yaklaşımlar, sınıf kategorisinin sağladığı olanakları da kullanamamaktadırlar. Böyle bir perspektiften bakıldığında yukarıda vurgulanan ikilem içine sıkışmadan kapitalizm, küreselleşme, AB ve AB-Türkiye ilişkilerini bütünsellik içinde ele almak mümkün hale gelmektedir. Operasyonel bir kategori olarak kullanıldığında sınıf, yüzeysellik ve kolaycılığı aşan, bu anlamda toptancı yaklaşımların önünü kesen bir bakma olanağını sağlar. Dolayısıyla,

Yüzeysellik ve kolaycılık neoliberalizmin hakimiyetinden güç alan, AB taraftarlığı tek doğrudur anlayışına sahip her türden liberal yaklaşımın meşruiyetini sağlayan bir işleve de sahiptir

sınıf ilişkilerinin tanımladığı bir süreç olarak bakıldığında "ortak iyi" ortadan kalkmakta, sürecin sınıflar arası ve sınıf içi ayrışmalar açısından farklılaşmasının görülmesi mümkün hale gelmektedir. Burada önemli olan, marksizm'in topluma dair analizlerde zaman ve mekanın önemini teslim eden yaklaşımının, diğer bir deyişle tarihsel bakışının "sınıf" kategorisi için de geçerli olduğunu ve bu anlamda sınıfı bir sabite olarak değil değişen, dönüşen ve kendi içinde zaman ve mekana göre farklılaşan bir kategori olarak anlamak ve bu çerçevede kullanmaktır. Böyle bir perspektif, karşı yada taraf olma pozisyonlarını kendi nesnellikleri içinde anlamamızı mümkün hale getirecektir.

Nihai olarak böyle bir perspektiften bakıldığında AB, kategorik olarak sermayenin dünya ölçeğinde baş etmek zorunda kaldığı rekabet koşullarına karşı bir pozisyon alışı tanımladığı, iç mimarisini oluşturduğu ve yö-

nelişlerini şekillendirdiği, tamamlanmamış bir üst kurumsallaşma biçimidir. Bu anlamda sermayenin dünya ölçeğinde oluşan iç hiyerarşisi ve buna tekabül eden, birikimin mekana dönük sonuçlarının ifade bulduğu kurumsallaşmalar olarak, ulus devletler arasındaki hiyerarşinin çelişki, çatışma ve mutabakatlarının yer aldığı bir ilişkiler alanı olması AB'yi tanımlayan asli bir niteliktir. Dolayısıyla AB ve AB-Türkiye ilişkileri üzerine yapılacak bir değerlendirmede kapitalizmin dünya ölçeğinde işleyişini, bu işleyişin taşıyıcı kurumsallaşmalarını ve sınıflar arası ve sınıf içi çelişki, çatışma ve mutabakatları göz önüne alan bir perspektif sürecin deşifre edilmesini mümkün kılacaktır.⁵

AB ve AB -Türkiye ilişkilerine dair 1990'lı yılların ortasından günümüze değin, mümkün en geniş yelpazede yapılan tartışma ve değerlendirmeleri İktisat Dergisi'nde izlemek mümkündür.

kaynakça:

Bilgin, Yüksel,(1967); "Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye", *İktisat Dergisi*, sayı.40,s.14-17.

Carchedi, Guglielmo ,(1999); "Avrupa Bütünleşmesinin İktisadi Boyutları", *İktisat Dergisi*, sayı.386,s.68-74.

Charchedi, Bruno, Guglielmo Carchedi, (2001); "Avrupa Entegrasyonunun Çelişkileri",çev. Bülent Hoca,Mehmet Karaoğlu, *İktisat Dergisi*, Ocak, s.54-69.

Ekin, Nusret,(1979); "Türk İşçileri Avrupa'da mı Ortak Pazarda mı (AET) Çalışıyor", *İktisat Dergisi*, sayı.183, s.5-16.

Karaağaç, Barış,(2004); "Avrupa İstihdam Politikası ve 'Emeğin Avrupa'sı', *İktisat Dergisi*, sayı.454,s.64-69.

Karadayı, Eyüp,(1966), "Ortak Pazar ve Sanayimiz", *İktisat Dergisi*, sayı.66.s.16-17.

Kazgan, Gülten,(1992), "Globalleşme ve Bölgeselleşme Kısacasında Türkiye", söyleşi (Çiğdem Şahin), *İktisat Dergisi*, sayı.322-323, s.13-16.

Kazgan, Gülten,(1998); "AB'nin Akdeniz Politikası ve Türkiye", *İktisat Dergisi*, Ocak, s.45-47.

Kocaoğlu,Emre,(1988), "Avrupa Sendikalarının 1992 Sınavı", *İktisat Dergisi*, sayı.288-289, s.39-42.

Kutal, Metin,(1966); "Müşterek Pazar Anlaşmasının

Sosyal Hükümleri", *İktisat Dergisi*, sayı.27,s.29-33.

Küçükahmetoğlu, Osman,(2000); "Türkiye-AB Gümrük Birliğinin Etkileri", *İktisat Dergisi*, sayı.408.

Müftüoğlu, Özgür,(2004), "Avrupa Birliği'nde Çalışma Standartları ve Sosyal Haklar", *İktisat Dergisi*, sayı.454.s.76-79.

Orçun,Alp,(1976); "AET ile ilişkileri, Türkiye'nin Bağımsızlığına Hizmet Edebilecek Hale Getirmek için Ne yapmalı?", *İktisat Dergisi*, sayı.145.s.39-43.

Türkay,Mehmet,(2004); "AB'ye Taraf Yada Karşı Olmak; Neye Göre?" *İktisat Dergisi*, sayı.454, s.3-7.

Yentürk,Nurhan (Çoban);1988; "AT ile Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Bilimsel ve Teknolojik Alt Yapısı", *İktisat Dergisi*, sayı.285-86,s.31-38.

Yuvarlak Masa;

Ömer Polat, Melih Baş ve Mehmet Türkay'ın katıldığı "Türkiye'de Tam Üyelik Tartışmaları", *İktisat Dergisi*, Sayı:408, s.50-60, Yöneten; Serhat Aligil, 2000.

"Demokratikleşme, AB ve Türkiye", Nail Satlıgan, Şebnem Karauçak Oğuz ve Mehmet Altan, *İktisat Dergisi*, sayı:409, s.3-20 Yöneten; Metin Sarfatı, 2001.

dipnotlar:

- 1) Bu konuda bkz. (Müftüoğlu,2004),(Karaağaç,2004).
- 2) Bu konuda bkz.(Kazgan, 1998), (Sönmezoğlu, 2001), (Kıray, 2004)
- 3) Böyle bir yaklaşım için bkz. Eser Karakaş, sayı:408, s.48-50, 2000.
- 4) Bu pozisyonların tartışmaları için bkz, "Demokratikleşme,AB ve Türkiye", Nail Satlıgan, Şebnem Kara-

uçak Oğuz ve Mehmet Altan'ın katıldığı Yuvarlak Masa, *İktisat Dergisi*, sayı:409, s.3-20 2001, ve Ömer Polat, Melih Baş ve Mehmet Türkay'ın katıldığı "Türkiye'de Tam Üyelik Tartışmaları" başlıklı Yuvarlak Masa, *İktisat Dergisi*. Sayı:408,s.50-60,2000.

- 5) Bu konuda bkz. (Carchedi,1999), (Carchedi, 2001), (Türkay,2004)

İktisat dergisi'nin 40 yılında sermaye birikim süreci ve bankalar

1. çalışmalara ilişkin genel bir değerlendirme

İktisat Dergisinin 40 yılına "bankacılık" üzerinden genel bir bakış, ister istemez bu tarihsel kesitte *"Türkiye'de sermaye birikim sürecinin evrelerinde, hangi değişimlerin yaşandığı ve bu değişimlere paralel olarak da literatürün nasıl bir farklılaşma gösterdiği"* sorusunu da beraberinde getiriyor. Bu soru/sorun, akademisyenlerin daha genel bir ifade ile "hayatı yorumlama çabası içinde olanların" sosyal gerçeklikle ilişki kurma biçimlerini de açığa çıkaran bir durum.

Dergide, Türkiye'de bankalar/bankacılık sektörünü konu alan 63 çalışmaya rastladık.¹ Çalışmaların kurgulanma biçimleri dikkate alındığında ilk göze çarpan; 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayrılabilir düzeyde farklılaşmış olduğu. 1980 öncesindeki çalışmaların bir bölümü Türkiye'de bankacılık sektörünün geliştirilmesinin gerekliliğine işaret ederken bir bölümü de yine bununla paralel olarak personel yönetiminden, banka reklamlarına kadar bir "işletme-firma" yaklaşımından hareket etmekte. 1980 sonrasında ise finans sektöründe ki yapısal dönüşüm sorunlarını esas alan ve reel sektöre finans sektörünü "ilişkisiz ilişkisellik" içerisinde genel makro değerlerle değerlendiren bir anlayış hakim. Buradan şeytanın avukatlığını yaparak sanırım şöyle bir saptamada bulunmak mümkün; dönemler arası bu farklılaşma *esasinda toplumsal nesnel gerçekliğin* üzerinden şekillenmektedir. Yani sermaye birikim sürecinin² her evresinde bankacılık sektörü³ de buna uygun olarak yapılanmaktadır. Dolayısıyla bankacılık üzerine yapılan analizlerde aynı seyri izlemektedir.

Nesnel dil böyle olmakla birlikte belirli bir konjonktürdeki bir durumun analizi örneğin yatırım ve kalkınma bankalarının 1980 öncesi dönemde neden desteklendiğini anlama çabası -yüzeysel ele alışlardan kurtulamamakta gerçekliğin dışına düşmektedir. Bu elbette yorumcunun sübjektif tercihi ile ilgili değil -bütünlüklü ilişkisel bir ele alıştan uzak, aktörler ve olaylarla yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Oktay Emed'in İktisat Dergisinin 3. sayısında yayınlanan (1964) bankacılığa ilişkin değeri-

dirmesinde olduğu gibi (son dönem çalışmalarda da çok yaygın olan bir açıklama tarzı):

"Netice olarak son zamanlarda tasfiye olan bankalar piyasa şartlarına tesiriyle değil idarecilerin hatalı ve hileli hareket tarzları yüzünden bu akıbete sürüklenmişlerdir. Normal çalışan bankalar için tasfiyeye sürüklenmek tehlikesi bahis konusu değildir. Nitekim aynı süre içinde büyük ve eski bankalar teşkilatlarını genişletmeye devam etmişlerdir."⁴

Çalışmalarda bankalar yaygın olarak, topladığı mevduatları krediye dönüştürerek reel sektöre kaynak yaratan, teknik bir ifadeyle fon arz edenler ile fon talebinde bulunanlara aracılık eden, sermaye, para, kredi, yatırım, hizmet sunma gibi alanlarda her türlü işlemi yapan kurumlar olarak tanımlanmaktadır. Bankaların kazançları ise bu aracılık hizmetlerinden sağlanmakta tasarruf sahiplerinden toplanan mevduatlar, belirli miktar "faiz" eklenerek ihtiyacı olanlara aktarılmaktadır. Bankaların ekonomi içindeki önemi Selim Sayar'ın İktisat Dergisi'nin 125. sayısındaki makalesinde olduğu gibi:

"Uluslararası mal, sermaye ve hizmet alışverişinin daimi teşvikçileri durumunda olan bankalar ekonomik yaşantımızda aktif fonksiyonları yerine getirmektedir"⁵ gibi vurgularla işaret edilmekle birlikte, "aktif fonksiyonları yerine getiren bankalar" pasif bir aracı rolüne indirgenmektedir.

Bankaların sermaye birikim süreci içerisinde üstlendiği işlevleri, kapitalist ilişkiler açısından neye karşılık geldiğini anlamaya yönelik alternatif çalışmalar ise son derece sınırlıdır.

2. para sermayenin kurumları: bankalar

Aslan Başer Kafaoğlu İktisat Dergisi'nin 258. sayısında yayınlanan (1986) "Bankacılıkta Neler Oluyor?" isimli çalışmasına öncelikle bu yönde yapılan çalışmaların yöntem analizini yaparak başlıyor:

"1930'larda ekonomide Keynes ulusal ekonomik olaylara bir bütün olarak, genellikle bakma geleneğini getirmiştir. Bundan önceleri de olaylar ve ekonomik kategoriler genel planda incelenmez değildi. Ancak Keynes bunu,

Nuray Ergüneş*

Bankalar yaygın olarak, topladığı mevduatları krediye dönüştürerek reel sektöre kaynak yaratan kurumlar olarak tanımlanmaktadır

* M.Ü. Kalkınma Ekonomisi Doktora Öğrencisi

ekonomik inceleme ve araştırmanın genel kuralı haline getirmiştir. Ne var ki bizde ekonomiyi inceleyenler bu genel bakış ana kuralına uygun yöntem uygulamıyorlar. Ekonomik kategorileri diğer konulardan ayrı ve genelden soyutlayıp inceliyorlar. Bize göre bu nokta çok önemlidir. Günümüzde ekonomistler ve geçmişte doğru düşündükleri için kamunun ve bizim beğenimizi almış solcu arkadaşlarımız bile konuları incelerken bu genel bakış ilkesini gözden geçiriyorlar. Doğal ki büyük hatalara düşüyorlar... Sosyal bilimci, ekonomist ya da sosyal olayları konu alan yazılar yazanlar, olup bitenlere daima genelden bakmak zorundadırlar... Şimdi konumuz bankalar. Bankalar olayı da ekonomist arkadaşlarımızca hep genelden soyut bir biçimde değerlendirilmiştir. Arkadaşlarımız artan emisyon ve artırılan faiz oranlarına bakıp, banka sisteminin genel içindeki özel fonksiyonlarını ve içinde bulunduğu özel büyüklükleri irdelemeden sadece mevduat ve kar artışlarına bakıp güdülen bankacılık politikasına alkış tutmuşlardır.⁶

Bu tespit *firma yönelimli analizlere* yönelttiği eleştiri bakımından haklı olmakla birlikte "her genel ele alışı, genel bir ele alış, bütünlüklü bir ele alış olamayacağının iyi bir örneğini oluşturuyor. Oysaki bütünlüklü bir ele alış, öncelikle olaylar ve aktörlerin⁷ davranışlarından yola çıkarak değil, bunların dile getirdiği durumları bir yapı analizi içerisinde ele almakla mümkündür. Yani "bankalardaki personel yapısı" başlı başına hiçbir şey ifade etmeyeceği gibi "finansal derinleşmenin ekonomik büyüme-yeye katkısı"⁸ yönlü yaklaşımlarda keza böyledir.

2.1. sermayenin toplam döngüsü içinde para sermaye

Ercan'ın İktisat dergisinin 417. sayısında yayınlanan makalesinde (2002b) belirttiği gibi;

"Bankalar para-sermayenin ve dolayısıyla para-kapitalistlerin üretken sermaye ya da sanayi kapitalistleri arasındaki ilişkiyi daha ekonomik, daha hızlı gerçekleşmesini sağlayan kurumlardır... Bankalar gelişmiş kurumlar olarak büyük işlevler yüklenerek toplumun henüz faal olarak kullanılmayan bütün mevcut ve hatta potansiyel sermayesini sanayici ve tüccar kapitalistleri emrine verirler. Ne borç veren ne borç alan, banka sermayesinin gerçek sahibi değildir. Bankaların bu reel kaynakların yanı sıra borç verme kapasitelerini arttıran hayali para değeri yaratma işlevi vardır. Bunun en önemli sonucu ise hayali paranın bankalarca piyasada pazarlanması yani kredi olarak

dolaşım sürecine aktarılmasıdır. Burada dolaşım sürecine kredi biçiminde giren ve faiz getiren hayali para gerçek paraya dönüşmekte, hayali sermaye gerçek sermaye yaratmaktadır."⁹

Bankalar genel bir ifadeyle paradan para yaratırlar. Ancak bankaların bu "paradan para yaratma" özelliği A'nın parasını B'ye yatırdığı, B'nin de bunu C'ye aktarması ile değil- burada; Marx'ın "sermaye ilişkileri faiz getiren sermayede, en yüzeysel ve en fetiş biçimine ulaşır" vurgusu önem kazanmaktadır¹⁰. üretim süreci içerisinde gerçekleşir. Bu anlamda para-sermayenin, sermayenin toplam döngüsü içindeki işlevi önemli hale gelir.

Sermayenin toplam döngüsü üç aşamada yer alır. İlk aşamada kapitalist, meta ve emek pazarında alıcı olarak ortaya çıkar, parası metalara dönüşür ya da P-M dolaşımından geçer. İkinci aşama; satın alınan metaların kapitalist tarafından üretken tüketimdir. Burada, kapitalist meta üreticisi olarak hareket eder; sermayesi üretim sürecinden geçer. Sonuç, üretimine giren öğelerden daha fazla değer taşıyan bir metadır. Üçüncü aşama; kapitalist pazara satıcı olarak geri döner, metaları paraya dönüşür ya da bunlar M-P dolaşımı hareketinden geçer. Para-sermayenin dolaşım formülü şöyledir: P-M-P*. P*; P'nin artı değer ile artmış halidir.¹¹ Bu soyutlamayı kapitalist aktörler olarak ifade edersek: Üretim sürecinin başlangıcında para kapitalistleri yani bankalar ellerindeki parayı üretim sürecini gerçekleştirecek üretken kapitalistlere yani sanayi kapitalistlerine verirler. Paranın üretken kapitalistlere aktarılması paranın biçim değiştirerek para sermaye haline gelmesi anlamına gelir. Sanayi kapitalisti para-sermayeyi üretim araçları ve emek gücüne yatırarak üretimi gerçekleştirir. Para, burada, evrensel satın alma ve evrensel ödeme aracı işlevlerini yerine getirir. Para-sermaye üretim süreci sonunda meta sermayeye dönüşür. Metanın yani ürünün piyasada satılmasıyla da para biçimine -genişleyerek- geri döner. Bu, değerini açığa çıktığı andır.

Sermayenin devreler içerisindeki hareketi, dolaşım ve üretimin birliğidir ve her ikisini de içerir. Yani sermaye dolaşımı genel meta dolaşımının bir parçasıdır. Genel meta dolaşımı, ilk aşamada sermayeye, sonradan üretken sermaye işlevini yerine getirebileceği biçimi almasında araç olarak hizmet eder; ikinci aşamada, sermayenin kendi devresini yenileyemeyeceği meta işlevinden sıyrılmasına hizmet eder; aynı zamanda, sermayeye kendi devre-

Sermayenin devreler içerisindeki hareketi, dolaşım ve üretimin birliğidir ve her ikisini de içerir

sini, kendisine eklenmiş bulunan artı-değerin dolaşımından ayırma olanağı sağlar.¹²

Bankaların, daha somut ifade ile para kapitalistlerin karları genellikle Faik Çelik'in İktisat Dergisinin 417. sayısındaki çalışmasına referansla söylersek; Kredi faiz oranı = mevduat maliyeti+ giderler+ kar¹³ olarak formüle edilmektedir. Oysa ki - yalnızca- bu formülasyonda olduğu gibi açıklanamaz. Paranın en fetiş hali olan faiz, paranın belirli bir süre kullanılacak olmasının- borç alma, borç verme ilişkisi içerisinde- karşılığı olarak edinilen, hali bir değer değil, *para-kapitalistin artı-değerden aldığı paydır*. Artı-değerden alınan payların kar ve faiz olarak ayrıştırılması bir taraftan üretken kapitalistin yanı sıra para-kapitalistin de varlığına işaret ederken diğer taraftan da sermayenin bir meta haline gelmesi, ya da paranın sermaye olarak satılmasını elle tutulur, gözle görülür hale getirmektedir

2.2. kriz dönemlerinde para-sermayenin artan önemi

Para-sermayenin bu tarihsel-yapısal işlevinin yanı sıra, para-sermaye azalan kar oranlarına bağlı olarak ortaya çıkan kriz dönemlerinin bireysel kapitalistler için önemli hale gelir.

Marx, Kapital'de kriz dönemlerinde, ortaya çıkacak olan eğilimleri şöyle ifade etmekte. En genel hatlarıyla;

- aşırı üretime bağlı aşırı sermaye birikimi
- sınıf içi çelişkiler ve artan rekabet
- ve bunun sonucu olarak sermayenin yoğunlaşması.

Aşırı üretime bağlı olarak, üretken sermayedeki kar oranlarının düşmesiyle birlikte¹⁴; para sermaye daha önemli hale gelmeye başlar. Aşırı üretimin sonucu olarak ortaya çıkan aşırı meta fazlası değer açığa çıkmasını önleyecek (realizasyon krizi), bunalım ise para-sermaye ile ertelenebilecektir. Para-sermayeye duyulan ihtiyaç sınıf içi çelişkileri derinleştirecek, daha fazla para-sermayeyi ele geçirme mücadelesi sermayenin yoğunlaşmasının ve merkezileşmesinin itkisi olacaktır. Sermayenin merkezileşme eğilimi, kapitalist toplumdaki sınıflar açısından *direkt etkisini* sermaye sınıfı üzerinde gösterecek, bu çelişkili süreç sınıf içi konumlarda önemli değişimlere yol açacaktır.¹⁵

"...Sermayenin hangi kısmının özellikle etkileneceğini rekabet savaşını belirleyecektir. İşler yolunda gittiği sürece, rekabet, kapitalist

sınıf arasında bir kardeşlik havası estirir ve böylece her biri, ortak yağmadan kendi yatırımlı oranında pay alır. ama sorun karın değil, zararın paylaşılması halini alır almaz, herkes kendi payına düşen zararı en aza indirme ve bunu bir başkasının sırtına yükleme çabasına düşer. Kapitalist sınıf için kayba uğramak kaçınılmazdır. Her kapitalistin bu zararın ne kadarını üstlenmek zorunda kalacağı göstereceği güce bağlıdır ve o zaman rekabet düşman kardeşler arasında bir savaşa dönüşür...Uğrılan kayıp hiçbir zaman bireysel kapitalistler arasında eşit olarak dağılmayıp, bu dağılım daha çok rekabet savaşı ile belirlenir ve sahip olunan özel avantajlar ya da daha önce elde olunan konumlara bağlı olarak çok farklı oranlarda bölüşülmüş olur. Böylece bir sermaye kullanılmaz durumda bırakılır, diğeri yok olur ve bir üçüncüsü nispeten az bir kayıpla kurtulur ya da geçici değer kaybına uğrar, vs..."¹⁶

Para-sermayeyi ele geçirme mücadelesi *ilkel birikim dönemine benzer şekilde kuralsızlaşma süreçleri* ile birlikte işler.

"...Kar oranında bir düşme ile birlikte, emeğin üretken bir biçimde kullanılması için bireysel bir kapitaliste gerekli olan asgari sermayede bir yükselme olur. Bununla birlikte yoğunlaşma artar, çünkü belli sınırların ötesinde, küçük bir kar oranı ile büyük bir sermaye, kar oranı yüksek küçük bir sermayeden daha hızlı birikir. Belli yükseklikte bir noktadan sonra, bu artan yoğunlaşmanın kendisi de, kar oranında yeni bir düşmeye yol açar. Küçük, dağıntık sermaye kitleleri, böylece zorla, spekülasyon, kredi sahtekarlıkları, sermaye dolandırıcılığı ve bunalımlarla dolu maceralı bir yola itilmiş olur..."¹⁷

Aşırı üretimin yol açtığı bir diğer süreç de, sermayenin kendini yeniden değerlendirme yollarını sadece ulusal değil uluslar arası düzeyde -sermayenin daha karlı alanlara akması- aramasıdır.¹⁸ Bu noktada analiz birimi olarak ulusal ve uluslar arası dinamikler birlikte belirleyici olmaktadır

3. 1960'dan 2000'lere sermaye birikim sürecinde bankaların rollerine özet bir bakış

Bankacılıkla ilgili yapılan çalışmalarda sorunlu alanlardan biri de; değerlendirmelerin zaman ve mekan boyutu olmayan bir düzlemde ele alınmasıdır. Sermaye birikim sürecinin hangi evresinde olduğuna ve ilişkisel olarak da bankaların nasıl bir yapılanma içerisinde olduğuna bakılmaksızın genel geçer ifade-

Para-sermayeyi
ele
geçirme
mücadelesi
ilkel
birikim
dönemine
benzer
şekilde
kuralsızlaşma
süreçleri ile
birlikte
işler

lerle tespitlerde bulunmaktadır. Sağlıklı bir analiz ancak "analiz birimi olan zamandaki" sermaye birikim sürecinin gelmiş olduğu aşamayla ilişkilendirilerek yapılabilir. Bununla birlikte ülke farklılıkları/bundan kaynaklı dinamikler temel analiz birimlerindendir. Karakoyunlu'nun İktisat Dergisi'nin 205. sayısındaki çalışmasında (1981) başka bir duruma işaret eden ancak benzer vurgusunda olduğu gibi;

"...Bir ülkenin banka sisteminin taşıdığı özellikler o ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ilgilidir. bu nedenle, ülkenin banka sistemlerinin özellikleri, içinde bulunduğu ekonomik sistemin ve o uygulamanın yapısını yansıtır. Ülkenin gelişme doğrultularına uygun olarak banka sistemlerinin örgütlendiği ve ihtiyacın giderilmesine uygun yapıda banka sistemi yaratıldığı görülmektedir."¹⁹

3.1. 1960-1980 dönemi

12 Eylül askeri darbesi ile dışa yönelik sermaye birikim rejiminin gerekleri için uygun ortamın sağlanmasına benzer bir şekilde, 1960'lar da içe yönelik sermaye birikim stratejisine yönelik düzenlemeler de 27 Mayıs darbesi ile başlatılmıştır denilebilir. Bu anlamda 1960-80 arası, *sermaye birikim sürecinde süreklilik içerisinde*,²⁰ tarım ve ticaret sermayesi birikimine dayalı bir modelden, iç pazara yönelik sanayi sermayesi birikimine dayalı bir modele geçiş dönemi olmuştur. Güllalp'in (1993) belirttiği gibi; Bu geçiş sürecini kavramak için göz önünde bulundurulması gereken önemli bir nokta da, savaş sonrası dönemin dünya ekonomisinde metropollerden kaynaklanan üretken sermayenin uluslararasılaşmaya ve özellikle 1950'lerin ortalarından itibaren üçüncü dünya'da doğrudan sanayi yatırımlarına girişmeye başladığıdır.²¹

Bu anlamda, içe yönelik sermaye birikiminin sınıfsal temeli, yeni gelişen sanayi burjuvazisi (üretken sermaye) ile uluslar arası üretken sermayedir.²²

Bu dönem de uygulanan "etkin" bir koruma ile sağlanan ithalat rejimi, KİT'ler aracılığıyla henüz cılız olan özel sektör için ara ve yatırım malları üretiminin gerçekleştirilmesi, ucuz finansman olanakları, yabancı sermayenin teşvik edilmesi gibi ekonomi politikalarıyla üretken sermayenin birikimlerini arttırma olanakları sağlanmaya çalışılmıştır.

Devlet, içe yönelik birikim stratejisinin finansmanında kalkınma ve yatırım bankaları aracılığıyla önemli roller üstlenmiştir. Bu an-

lamda kullanılan en önemli araçlar: yatırımların arttırılabilmesi ve mevcut yatırımların genişletilmesi için ucuz kredi imkanı sağlanması, nominal faiz oranlarının enflasyonun gerisinde kalması yani negatif faiz uygulaması olmuştur. Sabit döviz kuru politikası ya da aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası da özel kesime sağlanan desteklerdendir. Bunun yanı sıra uluslararası sermayeden sağlanan proje ve program kredileri de önemli finansman kaynakları olmuştur.

Sermaye birikim sürecinin gereklerine bağlı olarak yapılan kalkınma planları ile mali örgütlenmeye ve bankaların kaynak kullanımlarına yön verilmesi, ihtisas bankalarına, kalkınma ve yatırım bankacılığına önem verilmesi, bankacılık sektörüne temel niteliğini vermiştir.²³ Sumru Bakan'ın İktisat Dergisi'nin 417. sayısındaki çalışmasında yer verdiği gibi bu dönemde kurulan ihtisas, kalkınma ve yatırım bankalarına: T.C. Turizm Bankası, Sınai Yatırım ve Kredi Bankası, Devlet Yatırım Bankası, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası örnek olarak verilebilir.²⁴ Holding Bankacılığı adı verilen sermaye gruplarının para-sermayeyi kontrol altına alma çabası 1970'lerin başlarında gelişmeye başlamış olmakla birlikte 1980 sonrası daha hızlanarak derinleşmiştir. Bu eğilim içe yönelik sermaye birikiminin stratejisi ile birikimlerini belli bir düzeyde arttıran ve yine belirli düzeyde kontrolü elde eden sermaye gruplarının gelişim seyri ile ilgilidir.

3.2. 1980 ve sonrası

1970'lerin sonlarında kendisini döviz sıkıntısı ve buna bağlı cari işlemler açığı olarak gösteren kriz, içe yönelik sermaye birikiminin bir kısıtla karşılaştığının ifadesidir. Bu anlamda ülke içi sermaye döngüsünde belirli düzeyde kontrolü elinde bulunduran sermaye grupları için içe yönelik sermaye birikimin olanaklarının tüketilmesi, yeni yatırım alanları arayan bu grupların uluslararası sermaye ile entegrasyonunu bir zorunluluk haline getirmiştir.²⁵ Ancak, Ercan'ın (2002c) vurgusuyla; amaç başlı başına dünya ekonomisi ile bütünleşme değil dışa yönelik sermaye birikimi kanalıyla daha fazla artı-değer yaratma veya yaratılan değerlerin yeniden paylaşımıdır. Sermaye birikimindeki bu dönüşüm isteği ve zorunluluğu, özellikle dayanıklı tüketim malları üretiminden ara ve yatırım malları üretimine yönelen kesim için gerekli döviz ihtiyacı, bu kesimin finansal kaynaklara yönelmesine yol açmıştır.²⁶

**1960-1980
dönemi:
Devlet,
içe yönelik
birikim
stratejisinin
finansmanında
kalkınma ve
yatırım
bankaları
aracılığıyla
önemli
roller
üstlenmiştir**

80'lerin başları ile uygulamaya konulan ihracata yönelik sanayileşme politikaları dışarı açılma kanalları arayan sermaye için uygun ortamı sağlamış, para sermayede bu doğrultuda yeniden yapılanma sürecine girmiştir.

Dönüşüm sürecinde, özellikle 1970'lerden itibaren artan bir şekilde holdingleşme eğiliminde olan bireysel sermayeler krize karşı güvence olarak finansal kaynaklara yönelerek, hızla birer banka sahibi olma çabası içine girmişlerdir.²⁷

Banka sahibi olma yani para-sermayeyi kontrol altına alma çabası çeşitli yollarla gerçekleştirilmiştir. Banka kurmanın zor olduğu 1970'lerin sonlarında sermaye grupları yerel bankaları ele geçirip ulusal banka haline getirmişlerdir. Yaşar Grubunun Tütüncüler Bankası, Kozanoğlu-Çavuşoğlu Grubunun Hisarbank ve Odibank'ı, Sürmenler'in Bağcılar Bankası bu yolla elde edilmiş bankalardır. Banka kurmanın kolaylaştırılması ile birlikte kimi zaman özsermayeleri ile kimi zamanda yabancı sermaye ile kendi bankalarını kurmuşlardır: Koç Grubunu Koçbank'ı, Özyol Grubunun Turkish Bank'ı, Uzan Grubunun Adabank'ı, ESKA'nın Finans Bank'ı, Tekfen'in Tefken Yatırım ve Finansman bankası gibi...

Bu süreçte bankacılığın/bankaların yapısı da değişmiştir. Özel sermayeli bankaların sistemde ağırlığı hızla artarken, kamu sermayeli bankaların özelleştirilmesine gidilmiştir. Yine içe yönelik sermaye birikimin finansmanında önemli unsurlardan olan devlet yatırım banka-

larının "plan hedeflerine uygun karara bağlanmış yatırımları için gerekli kredileri sağlamak" olan asli işlevleri, "dış ticaretin finansmanını sağlamak" olarak dönüştürülmüştür.²⁸ Özellikle 80'lerin ikinci yarısından sonra hızla artan özel yatırım bankaları ait olduğu sermaye grubuna kaynak sağlama rolünü üstlenmiştir. Bu bankalardan bazıları: Kavalalı Grubuna ait Birleşik Yatırım Bankası, Karamehmetlere ait Park Yatırım Bankası, Okan Grubuna ait Okan Yatırım Bankası gibi...²⁹

Finansal sermayenin artan önemi karşısında ülke içi kaynakların banka kanalıyla -buna özel finans kurumları da dahil-, bankacılık hizmetlerinin repo, yatırım fonu gibi yöntemlerle çeşitlendirilmesi ve borsa kanalıyla sisteme çekilmesi ve yine uluslararası mali piyasalardan finansman sağlanması, devlet harcamalarının vergiler yerine bu kesimlerden borçlanma ile karşılanması (ki KKBG kaynak aktarma mekanizması haline dönüşmüştür.) yöntemleri ile finansal işlemlerin hacim ve hızları da artmıştır.³⁰ Bu da bireysel sermayelerin donanımını artıran bir etken olmuştur.

1980'li yıllarla, para sermayenin artan önemi karşısında sermaye gruplarının para sermayeyi ele geçirme, kontrol altına alma mücadelesi ve ekonomideki ilişkilerin hız ve hacim olarak artması sermaye içi ilişkileri farklılaştırmıştır. Sermayenin artan merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimine bağlı olarak finans kapital, sermayenin toplam döngüsünde güç ve egemenlik kazanmıştır.

Özel sermayeli bankaların sistemde ağırlığı hızla artarken, kamu sermayeli bankaların özelleştirilmesine gidilmiştir

İktisat Dergisinin Kırk Yılında Bankalar-Bankacılık Üzerine Yapılan Çalışmalar

Sayı	Yıl	Makale Adı	Yazar
3	1964	Bankacılığımız Tasfiyeye mi Gidiyor?	Oktay Emed
48	1968	Bankacılığın Gelişmesi ve Personelin Hizmet Anlayışı	Gülçen Diril
48	1968	Bankalarda Mevduat ve Kredi İlişkileri	Erol Evgin
49	1968	Bankalarımız ve 1967 yılı sonuçları	Sedat Piroğlu
51	1968	Türkiye Bankalarında Personel Politikası	Doğan Kayhan
56	1968	Merkez Bankasının Turizmle İlgili Bir Görevi	Zerrin Güç
57	1969	Banka Reklamlarında Gelişme	Metin Süden
65	1969	Bankacılıkta Personel Değerlendirmesi	Metin Süden
66	1969	Bankacının Eğitimi	Metin Süden
98	1972	Türkiye'de Bankalar Sistemi	Erhan Şener
119	1974	Merkez Bankası Kredi ve Avansları	İker Birdal
125	1974	Bankacılığın Bugünün Ekonomisinde Önemi	Selim Sayar
143	1976	Türk Bankacılığı Üzerine	Muzaffer Ersoy
143	1976	Türk Bankacılığı Üzerine	Ali Nejat Ölçen
143	1976	Türk Bankacılığı Üzerine	Turhan Utku
143	1976	Türk Bankacılığı Üzerine	Orhan Altan
143	1976	Türk Bankacılığı Üzerine	Güngör Uras
143	1976	Türk Bankacılığı Üzerine	Öztin Akgüç
143	1976	Türk Bankacılık Sistemi	Şeref Özgencil
147	1976	Bankaların Toplam Kaynakları	—

151	1977	Türk Bankacılık Sisteminde Karlılık	Tuncay Artun
152	1977	Ticaret Bankalarının İşbirliklerindeki Gelişmeler	İhsan Karacan
153	1977	Türkiye'deki Yabancı Bankalar	Tuncay Artun
154	1977	Türk Bankacılığının Temel Sorunları	Tuncay Artun
154	1977	Türk Bankacılık Sistemi Denetimi Üzerine	İhsan Karacan
154	1977	Bankacılık Sistemi	Bülent Yardımcı
156	1977	Bankacılık Sisteminde Devlet ve Özel Sektör	-
171	1978	Bankacılığımızda Gerçekleştirilmesi Gerekli Faydalı Bazı Bilgiler	Sedat Piroğlu
171	1978	Banka Mevduatına % 30 net Kar Verilir?	Faik Başbuğ
171	1978	Uluslararası Bankacılık Sisteminde Dış Kaynaklar	Öztin Akgüç
175	1979	Bankacılığımızın Bugünü ve Yarını	Ziya Müezzinoğlu
183	1979	Bankalar Yasası ve Düşündürdükleri	Sedat Piroğlu
205	1981	Türkiye'de Kim Kimi Finanse Ediyor?	Davut Aydın
205	1981	Mali Piyasalar	Yılmaz Karakoyunlu
230	1982	Bankacılık ve Bankerler Üzerine Aykırı Bazı Düşünceler	Tuncay Artun
234	1984	Bankacılık Sektörünün Analizi	İmha Ajansı
258	1986	Bankacılıkta Neler Oluyor	Aslan Başer Kafaoğlu
301-02	1989	1990'lara Giren Mali Sektörün Yapısal Dönüşüm Sorunları Faiz Politikaları	Panel
303-04	1989	1990'lara Giren Mali Sektörün Yapısal Dönüşüm Sorunları	Panel
329-330	1992	1991 yılında parasal gelişmeler ve bankacılık sistemi	Ekrem Keskin
344	1993	Bankacılıkta Kalite Yönetimi	Veysel Bilen
344	1993	Para Banka Hazinesinin Faiz İnadi	Sadi Uzunoglu
347	1994	Para Piyasasında Yangın Reel Kesime Sığdırdı	Sadi Uzunoglu
359	1996	Büyük Ekonomisi: Kar-Faiz Hiyerarşisinin Tersine Dönmesi	Fuat Ercan
378	1998	1998 Yılı İlk Çeyreğine Giren Banka-Sanayi-Finans İlişkileri	Ahmet İlerigelen
378	1998	Sanayi-Finans "Rant Sütü"nin "Kazanç Kalitesi" Ritmi ve "Sosyal Sorumluluk" Tınısı	İ. Melih Baş
378	1998	2000'e Doğru Türk Finans Piyasasının Genel Görünümü Sorunlar ve Yapısal Sorunlar	Ümit Erol
381	1998	Türk Ticari Bankacılığında Ölçek Ekonomileri	Mustafa Özer
387	1999	Türk Bankacılık Sisteminde 1980 sonrası gerçekleştirilen Birleşmeler Üzerine Bir Değerlendirme	Handan Sümer
387	1999	Ulusal ve Uluslararası Bankacılıkta Rekabet	Turgut Özkan
417	2002	Yuvarlak Masa: Türkiye'de Bankacılık Sektörü	Öztin Akgüç-Hayri Kozanoğlu
417	2002	Bankacılık ve Sermaye Piyasası	Doğan Cansızlar
417	2002	Soru-Cevap: Bankacılık Sektörü	Engin Akçakoca
417	2002	Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi	Hüsnü Kızılyalı
417	2002	Bankacılık Sektörü, BDDK, Fon Bankaları	Sudi Apak
417	2002	Osmanlıdan Günümüze Türk Bankacılık Kesimi	Sumru Bakan
417	2002	Bankacılık Sektörü Sil Baştan Yapılmalı	Kerem Alkin
417	2002	Bankalar ve Banka Sermayesinin Analizi için Alternatif Bir Çerçeve	Fuat Ercan
417	2002	Serbest Bir Bankacılık Sisteminde Yayılma Eğiliminde Olan Banka Başarısızlıkları	Çenk Gökçe Adaş
417	2002	Türk Bankacılık Kesimindeki Yapısal Değişimler Eksenindeki Formel ve Formel Olmayan Finans Sektörü	Rasim Yılmaz
417	2002	Türk Bankacılığında Risk Yönetimi Yönetmeliği Dönemi ve Piyasa Riski Ölçüm Metodları	Faik Çelik
435	2003	Yasal Değişiklikler: Finansal Pazarlara Olası Etkileri	Öztin Akgüç
435	2003	Türk Bankacılık Sisteminde Yeniden Yapılanma	Gökhan Karabulut

kaynakça:

Akgüç, Öztin (1992) 100 soruda Türkiye'de Bankacılık, Gerçek Yayınevi.

Bakan, Sumru (2002) "Osmanlı'dan Günümüze Türk Bankacılık Kesimi", *İktisat Dergisi*, sayı: 417.

Baş, Melih (1998) "Sanayi-Finans Rant Sütünün Kazanç Kalitesi Ritmi ve Sosyal Sorumluluk Tınısı", *İktisat Dergisi*, sayı: 378.

Çelik, Faik (2002) "Türk Bankacılığında Risk Yönetimi Yönetmeliği", *İktisat Dergisi*, sayı: 417.

Emed, Oktay (1964) "Bankacılığımız Tasfiyeye mi Gidiyor?", *İktisat Dergisi*, sayı:3.

Ercan, Fuat (1996a) Büyük Ekonomisi: Kar-Faiz Hiyerarşisinin Tersine Dönmesi, *İktisat Dergisi*, sayı: 359.

Ercan, Fuat (2002b) "Bankalar ve Banka Sermayesinin Analizi için Alternatif Bir Çerçeve", *İktisat Dergisi*, sayı 417.

Ercan, Fuat (2002c) "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1)", *Praksis* 5.

Gülalp (1993) Kapitalizm Sınıflar ve Devlet, Birikim Yayınları.

Kafaoğlu, Arslan Başer (1986) "Bankacılıkta Neler Oluyor?", *İktisat Dergisi*, sayı: 258.

Karakoyunlu, Yılmaz (1981) "Mali Piyasalar", *İktisat Dergisi*, sayı: 205.

Marx, Karl (1979) Grundrisse, Birikim Yayınları.

Marx, Karl (1997) Kapital Cilt II., çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları.

Marx, Karl (2000) Yabancılaşma, Derleyen: Barışta Erdost, Sol Yayınları.

Sayar, Selim (1974) Bankacılığın Bugünün Ekonomisinde Önemi, *İktisat Dergisi*, sayı: 125.

Saltoğlu, Burak (1998) "Ekonomik Büyüme ve Finans Piyasalarının Gelişimi, Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkeler", *İktisat Dergisi*, sayı: 378.

dipnotlar:

- 1) Gözden kaçırmış olabileceğim çalışmalar için şimdi- den özür dilerim.
- 2) Burada sermaye birikim sürecinin tarihsel ve birikimli bir süreç olduğu vurgusunu yapmak gerekiyor.
- 3) Daha sonra kavramlaştırılacağı üzere Türkiye'de bankalar para-sermayenin en önemli kurumlarından- dır.
- 4) Emed (1964) s:3.
- 5) Sayar (1974) s: 14.
- 6) Kafaoğlu (1986) s:3.
- 7) Aktörler yapının belirleyici ve aynı zamanda belirle- nen unsurlarıdır.
- 8) Bknz. Saltoğlu İktisat Dergisinin 378. sayısındaki "Ekonomik Büyüme ve Finans Piyasalarının Gelişimi Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkeler" isimli çalışma- sında Ekonomik Büyüme ve Finansal Derinleşme- Gelişme arasında pozitif ilişki kuran yaklaşımları ele alıyor.
- 9) Ercan (2002b) s: 44, 45.
- 10) Marx (2000) s:187.
- 11) Marx (1997) s:33.
- 12) Marx (1997) s:59.
- 13) Çelik (2002) s: 61.
- 14) Kar oranı, rekabetin etkisi altında, aşırı sermaye üre- timi nedeniyle düşmektedir. Daha çok bunun terside olabilir; düşen kar oranı nedeniyle rekabet savaşımı başlar ve sermayenin aşırı üretimi de aynı koşullarda doğar. Marx (1997).
- 15) Sermayenin merkezileşme eğilimi kuşkusuz sınıf içi olduğu kadar sınıflararası ilişkiler üzerinden de iler- ler. Buradaki "direkt" vurgusu sınıf içi konulardaki değişime işaret etmek amacıyla.
- 16) Marx (1997) s:224.
- 17) Marx (1997) s:222.
- 18) Üretken sermayenin uluslararasılaşması olarak da ifade edilebilir olan bu süreç her zaman para-sermaye olarak gerçekleşmektedir. Ercan (2002c) sayfa: 50.
- 19) Karakoyunlu (1981) s: 52.
- 20) Süreklilik farklı dinamiklerle ilerlemekle birlikte, her iki birikim stratejisi için geçerlidir.
- 21) Gülaip (1993) s: 34.
- 22) Ercan (2002c), s:59.
- 23) Akgüç (1992), s:52, 53.
- 24) Bakan (2002), s:33.
- 25) Uluslararası sermaye ile entegrasyon sürecini sade- ce ülke içi dinamiklerle açıklamak doğru bir yaklaşım olmaz. Uluslararası sermayenin krizi –üretken ser- mayenin krizi kendisini aşırı sermaye olarak ifade eder- dinamik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.
- 26) İçer yönelik sermaye birikiminden dışa yönelik serme- ye birikimine geçilmesiyle sermayenin yeniden yapı- lanmaya başladığı süreç, hem sermayenin kendi için- de hem de uluslararası sermaye ile ilişkilerinde bir di- zi değişime yol açmıştır.
- 27) Para-sermayeye sahip olma yeniden yapılanma dö- nemlerinde uyarlanma olanağı yaratmaktadır. Örne- ğin 1980'lerde, özsermayesi sınırlı dolayısıyla ban- ka kredileriyle iç pazara yönelik çalışan ve çoğun- lukla mali bir kuruluşa sahip olmayan bir dizi firma yani yeni sermaye birikiminin gereklerini yerine geti- remeyenler piyasadan çekilmek durumunda kalmış- lardır. Bunlardan bazıları; Kozanoğlu-Çavuşoğlu grubu, Has grubu, Transtürk, Narin, Hazet, İzdaş, Penta, Okumuş, Başak, Eska, Ergür ve Erikoğlu grubu vb...
- 28) 1987 yılında alınan kararla Devlet Yatırım Bankası Türk Eximbank' a dönüştürülmüştür.
- 29) Melih Baş İktisat Dergisinin 378. sayısındaki "Sanayi- Finans Rant Süütünin Kazanç Kalitesi Ritmi ve Sosyal Sorumluluk Tınısı" isimli çalışmada bu duruma "bankaların bütünü" açısından işaret etmekte.
- 30) Burak Atamtürk İktisat Dergisinin 438. sayısındaki "Finansal Liberalizasyonun Etkileri" isimli çalışmasın- da Türkiye'nin finansal derinliğini (Para+Para ben- zeri/GSMH) 37 olarak vermektedir. Bknz. s: 45.

HAKEMLİ DERGİ KURALLARI**Yayın Kuralları:**

- İktisat Dergisi her ay yayınlanan hakemli bir dergidir.
- Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- Dergi'de yayınlanmak üzere gönderilen her tür yazı, yayın kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.
- Makale konuları başta iktisat olmak üzere sosyal bilimlerin alanlarıyla sınırlıdır.

Teknik Özellikler:

- Makale Microsoft Word programıyla yazılmalıdır. Bir disket ve dört adet A4 boyutunda çıktıyla teslim edilmelidir.
- Makaleyle birlikte yazarın (yazarların) adını, ünvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini, kolay ulaşılabilecek iş ve cep telefonlarını, e-mail adreslerini belirten bir kapak yazısı yollanmalıdır.
- Makale sonlarında yazar soyadlarına göre sıralanmış bir kaynakça yer almalıdır.
- Makale ile birlikte 50-100 kelimelik İngilizce bir özet verilmelidir.

İktisat dergisi'nde maliye sorunları

a) yöntem

İktisat Dergisi'nin Eylül/1968 ile Ocak-Ağustos/2002 arasındaki bazı sayılarında; Türkiye'deki iktisadi ve mali politika, vergi sistemi ve tasarıları, bütçe yapısı ve tasarıları, istikrar/yapısal uyum politikaları, kamu hizmetleri ve gelirleri ve kamu borçları sorunu gibi temel konulardaki makale, röportaj ve panellerin önce genel özetleri verilmiş, sonradan bunların üzerinde durdukları ve ortaklık gösteren temel noktaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yayınlanan çalışmalar kronolojik sıra izlenerek yansıtılmış ve görüş bildiren bürokrat, bakan ve akademisyenlerin fikirleri maksat ve anlam kaymalarına yol açılmaması amacıyla orijinallerine en yakın şekilde yansıtılmıştır.

b) içerik (ve özet)

1- 1968'de dönemin Maliye Bakanı Cihad Bilgehan, ekonomik durum ve iktisadi ve mali politika hakkında görüşlerini belirtirken, kalkınma politikamızın iki temel öğeye dayandığını vurgulamıştır. Bunlar; "karma ekonomi" ve "demokratik nizam"dır. Bu bağlamda devlet, ancak özel teşebbüs gücünün yeterli olmadığı alanlarda faaliyet gösterecektir.

Vergi politikasının en önemli özelliği de, özel tasarrufun yatırıma gidecek kısımlarının vergilendirilmemesidir. Bu hedefi gerçekleştiren araçlar olarak, yatırım indirimi ve hızlandırılmış amortisman gibi teşvik tedbirleri saptanmıştır.

Bilgehan'ın maliye politikasına ilişkin belirttiği bir diğer ilke; yeni vergi kanunları getirmek yerine mevcut vergi kanunlarını daha etkin şekilde uygulamaktır.

2- a) 1979'da getirilen "yeni vergi tasarısı"na ilişkin olarak yorum yapan Erdoğan Alkin; ücretlerden alınan vergilerin "istihdam vergisi" niteliğini aldığını belirtmiştir. Buna göre de, işsizliğin sorun haline geldiği bir dönemde istihdam cezalandırılıp engellenmektedir.

Vergi yasa tasarılarında, çağdaşlığın koşulu olan iki nitelik eksiktir: emek gelirine daha düşük oranlı ayrı tarife ve gerçek masraf indirimi. Oysa vergilerde birleştirme ilkesine örnek alınabilecek ülkelerde bu ilke yalınkat uygulanmamakta, bu iki niteliği ile yürürlükte bulunmaktadır.

b) "Söz konusu vergi tasarılarıyla getirilmek istenen bakış açısı"nı irdeleyen İzzettin Önder'e göre; genel kural olarak gelirler, sermayeden elde edilen gelir grubu ile emek ile kazanılan gelir diye ikiye ayrılmış bulunmaktadır. Oysa, sermaye geliri ile emek gelirleri arasında tarife açısından ikinci tür gelirler aleyhine farklı bir uygulama süregelmiştir. Oysa teorideki "ayırma ilkesi"ne göre ücretlerin diğer gelirlerle oranla daha düşük bir vergi yükümlülüğüne tâbi tutulması gerekmektedir.

Tasariya göre ise, ücretlerle ilgili iki tür değişiklik öngörülmektedir: Birisi; ücretlerin vergi yükünü hafifletmeye yönelik özel indirim haddinin yükseltilmesi, diğeri ise ücretlilerin aleyhine olan "birleştirme ilkesi"nin uygulanmasıdır. Yani, birden işyerinden alınan ücretler belli bir miktarı aştığı takdirde birleştirilerek vergilendirilecektir. Böylece, stopaj (kaynakta kesme) usulü ile vergi ödeyenler aynı miktar sermaye geliri elde eden mükellefe göre daha ağır bir vergi yükü altına girmiş olacaktır. Vergiye ilişkin bu kayba, ücretlilerin eksik beyanda bulunma ihtimalinin olmaması faktörü de eklenince, durum ücretliler aleyhine daha da bozulmuş olur.

Oysa; ücretlilerin korunması gereken kesim içine girmesi gerekir, çünkü dönemin gelir vergisi sistemi içinde %65'e yakın bölümü ücretli gelirlerinden oluşmaktadır.

c) Konuya ilişkin olarak; Burhan Şenatalar, tasariya bölük-pörçük önlemlerin egemen olduğunu belirtmiş ve ona göre emekçi kesimler lehine bir gelişme sağlanamamış, iş çevlerinin ise taleplerinin bir bölümü kabul edilmiştir.

3- 1979'da "Türk Vergi Sistemine Toplu Bir Bakış" adlı bir makalesinde Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü Başyardımcısı Talat Saral; vergilerin fiskal, sosyal ve ekonomik işlevleri olduğunu belirttiikten sonra vergi sistemimizin o günkü durumunu irdelemiştir.

Vergi yasaları yönünden; vergi yükü dağılımındaki adaletsizlik ve vergi kayıp ve kaçaklarını vurgulamıştır.

Vergi yükündeki adaletsizlikler; sosyal içrikli istisna ve muafiyetlerin zamanla anlamını yitirmesi, artan oranlı gelir vergisi tarifesinin harcanabilir nominal gelirin giderek daha büyük bir kısmını vergiye dönüştürmesi ve gelir

Nihat
Falay*

1968'de
dönemin
Maliye
Bakanı
Cihad
Bilgehan,
kalkınma
politikamızın
"karma
ekonomi" ve
"demokratik
nizam"a
dayandığını
vurgulamıştır

* Prof. Dr.
İ.Ü. İktisat Fakültesi
Maliye Bölümü

dağılımındaki dengesizliğin ücretler aleyhine artması sonucunu yaratmaktadır. Öte yandan, zarar beyan etmede birinci sırayı alan tarım kazançlarının, vergi ödemede ise sonuncu sırayı alması dikkati çekmektedir.

Vergi kayıp ve kaçakları açısından, beyan edilen vergilere ilişkin matrah farkının saptanması ve rakamların yüzde 60 oranında bir vergi kaybını göstermesi dikkati çekmektedir. Vergilerin kendi özelliklerine, vergi yönetimine ve vergi yapısına bağlı olarak ortaya çıkan vergi kayıp ve kaçakları, kamu gelirlerinin istenilen düzeylerde gerçekleşmemesi, kamu harcamalarının giderek vergi dışı yollardan karşılanması sonucunu doğurmuştur. Bu da bütçe dışı kamu fon ve kaynaklarının bütçe yoluyla ekonomiye enjekte edilmesi demektir.

Konuya vergi yönetimi açısından bakılınca, bu yönetimin, kendini çağın gereklerine uygun şekilde örgütleyemediği ve sürekliliği sağlayamadığı görülmüştür.

Vergi denetimi ve yargısı yönünden bakılınca; beyannameli mükelleflerin ancak %3'ü incelenebilmektedir, bu da mevzuat ve uygulamadaki boşluklardan yararlanmayı meslek edinenlere cesaret vermektedir.

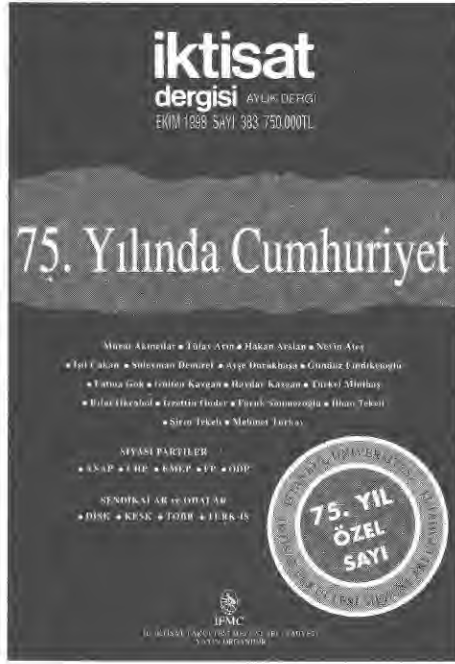
Vergi sisteminin geleceği ise, kısa ve uzun dönemde yorum yapılması ve önlemler alınması açısından değerlendirilebilir.

Kısa dönemde; gelir dağılımını düzenlemeye, vergi kayıp ve kaçaklarının giderilmesi, ekonominin yönlendirilmesine, yerel yönetimlere ve vergi sistemine esneklik kazandırılmasına yönelik önlemler önerilmiştir.

Uzun dönemde; anayasal düzenlemeler; gelirler, servet ve servet transferleri, mal ve hizmetler ve dış ticaret üzerinden alınan vergilere ilişkin düzenlemeler yapılabileceği gibi, yerel yönetim vergilerinde, vergi usul kanununda ve vergi yönetiminde değişikliklere gidileceği belirtilmiştir.

Bu bağlamda; gelir üzerinden alınan vergilerde gelir vergisi tarifelerinin belli bir esnekliğe kavuşturulması, götürü vergilendirmenin yeniden düzenlenmesi, peşin vergi ödemesine geçilmesi, kurumlar vergisi oranının artırılması, maktu had ve ölçülerin esnekliğe kavuşturulması önerilmiştir.

Servet ve servet transferi üzerinden alınan vergilerde; emlak vergisinin yerel yönetimlere devredilmesi, emlak alım ve satım vergisi oranının düşürülmesi, motorlu kara taşıtları ve taşıt alım vergilerinin değer esasına

göre yeniden düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Mal ve hizmetlerden alınan vergilerde, Avrupa'da uygulana katma değer vergisi (KDV)'ne geçiş öngörülmektedir.

Dış ticaretten alınan vergilerde; ithal vergileri hasılatındaki oransal düşüşün ekonominin "yumuşak karnı" olduğu gözlemi yansıtılmıştır. Burada gümrük kaçakçılığı, yabancı malların iç pazarımızı istila etmesi, yerli sanayi baltalanması ve döviz kaçakçılığı temel nedenler olarak vurgulanmıştır.

Sonuç olarak; vergi sistemimiz kendisinden beklenen fonksiyonları yapamaz haldedir ve bu sistemde uzun dönemde köklü düzenlemelere gitmek gerekmektedir.

4- Yine 1979'da 5. İktisatçıları Haftası'nda, Talat Saral "Türkiye'de vergilendirmenin yeniden düzenlenmesi" bağlamında teşhis ve önerilerde bulunmuştur.

Ona göre; vergi gelirlerinde hedeflerin gerisinde kalan artışlar, dışalımların, istihdam düzeyinin, fiyatların ve ücretlerin yükselmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda kamu harcamaları için sağlıklı olmayan bütçe dışı kaynak ve fonların ekonomiye enjekte edilmesi yoluna başvurulmuştur. Bu yol enflasyonu körüklemiş ve vergi yükünün ücretliler bakımından adaletsizliğine yol açmıştır.

Vergilemede yönetimin yeniden örgütlenmesi düşünülmüştür. Bu bağlamda; gelir idaresinin KİT statüsünde bir kuruluş olarak Maliye Bakanlığı'na bağlanması, Maliye, Gümrük

1979'da
Talat
Saral'ı
yüzde 60
vergi
kaybı
nedeniyle
kamu
harcamalarının
sağlıklı
olmayan
bütçe
dışı
kaynak ve
fonların
ekonomiye
enjekte
edilmesine
neden
olduğunu
vurgulamıştır

ve Tekel Bakanlıklarının birleştirilerek Maliye ve Hazine Bakanlıkları olarak yeniden iki bakanlığa bölünmesi sözkonusudur.

Artan iş hacmi, bilgi işlem araçlarının kullanımı zorunlu kıldığı, beyannameli yükümlülerin ödediği gelir vergisinin bir nevi "gönlün istediği miktarda ödenen yardım"a dönüştüğü de belirtilmiştir.

Vergi yasalarında reform bağlamında, vergi reformunun ilkeleri ve kapsamı, daha önce belirtilen makededeki görüşler çerçevesinde tekrar belirtilmiştir.

5- 1981'de **Esfender Korkmaz** "1981 yılı bütçe tasarısı ve muhtemel iktisadî sonuçları" adlı incelemesinde, bütçenin bir maliye politikası aracı olarak, kaynakların rasyonel dağılımı ve iktisadî büyüme, adalet anlayışı içerisinde gelir dağılımını sağlama, iktisadî istikrarı sağlama ve enflasyon ve durgunluğu önleme amaçlarına yönelmesi gereğini temel almıştır.

Bütçenin kaynak dağılımına muhtemel etkileri bağlamında; devlet, kaynakların özel ile kamu kesimi arasında bölüşümüne ve kamu kesimi içinde de kaynakların istenen alanlara dağılmasına çalışır.

Kaynakların etkin kullanımı için carî ve yatırım harcamalarının optimal bir bileşimi gerekir. Oysa geçmiş yıllarda harcamalar, çoğunlukla yatırımlar kısılarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'de genellikle bütçeyle verilen başlangıç ödenekleri de yeterli gelmemekte, yıl sonuna doğru ilave ödenek talep edilmektedir.

Ancak, istenen ödeneklerin hepsi de kullanılmamakta ve fiilî harcamalar küçük kalmaktadır.

Bütçe ile enflasyon arasındaki bağlantı incelenirken; bütçenin büyüme oranının; fiyatlar genel seviyesinin, GSMH'nin artışının ve kamu harcamalarının GSMH içindeki payının etkilediği belirtilmiştir.

Bütçe tasarısına bakılırsa; 1980'de GSMH'de meydana gelen azalma, 1981'de önemli bir artışın olamayacağını göstermektedir. Bütçedeki artış, kamu harcamaları/GSMH oranının büyümesi etkisi altında da değildir. O zaman geriye, fiyatlar genel seviyesinin artması kalıyor.

1970-1980 arasında vergi gelirleri elastikliğinde bir düşme olmuştur. Vergi gelirlerinin yıllık artış oranı da GSMH yıllık artış oranının altında kalmıştır. Öyleyse, enflasyona rağmen vergi gelirleri elastikliğinin (1)'den küçük olmasının tek nedeni vergi kaçırmasıdır.

Bütçe ve gelir dağılımı bağlantısı açısından, tasarıdaki transfer ödeneklerinde bir artış öngörülmemektedir. Memur maaşlarında yarı yarıya bir düşme vardır. Sosyal hizmetlerin payında da önceki yıllara göre bir düşme görülmektedir.

6- Haziran 1996'da Maliye Bakanı **Lütfullah Kayalar** ile yapılan röportajda "Gelir vergisinin yarıya yakınına ücretliler ödüyor" olduğu vurgulanmıştır.

Vergi gelirlerinin yükseltilmiş bulunmasına rağmen, son 4-5 yıldır yatırım harcamalarında gerilemeler olması dikkat çekicidir. Bunun yanında en sıkıntılı kalem faiz ödemeleridir. Borç stoklarının GSMH'ye oranı % 60'a çıkmakta olup, temel problem bu borçların vadesinin kısılgıdır.

Türkiye'nin dengeli bir bütçe yapabilmesi için enazından dışarıya olan ödemelerini karşılayacak miktarda borçlanması gereği yanında, en önemli sorunlardan birisi de kayıt dışı ekonomidir. Bu nedenle, yeni vergilerden çok kayıt dışı ekonominin kayıt içine alınması daha büyük önemdedir.

Ücretliler üzerinde yüksek bir vergi baskısına bir çare olmak üzere, belki de işçi, memur, ücretli vs. hepsini beyana tâbi tutmak lâzım geldiği üzerinde bir fikirbirliği vardır. Belki de bu yolla enazından vergi kaçırma bir fırsat eşitliği doğacağı anlayışı ileri sürülebilir.

Öte yandan yerel yönetimlerin malf sıkıntıların aşabilmesinin yolu "kendi yağında kavrulma" şeklinde ifade edilmiştir.

1970-80
arasında
enflasyona
rağmen
vergi
gelirleri
elastikliğinin
(1'den)
küçük
olmasının
tek nedeni
vergi
kaçırmasıdır

7- Ocak 1997'de Veysi Seviğ, Nihat Falay ve Öztin Akgüç'ün katıldığı ve, İzzettin Önder'in yönettiği "Türkiye'nin 1997 yılı bütçesi-eleştiri ve öneriler" panelinde bütçe süreci anahatları itibariyle irdelenmiştir.

a) İ. Önder'e göre; bütçeler iki önemli göstergesi taşır; biri ekonomik dengelerin ve dinamiklerin dayatmalarıdır; diğeri ise siyasal organların kararlarıdır. Bunların ikisinin bileşkesi ise, birinci ve hâkim gücün doğrultusunda hareket etmektedir. Bu da finansman kesiminin getirdiği dayatmadır, çünkü finans kesimi gelir kaynağını buradan sağlamaktadır. Zaten borçların yükseldiği yerde faiz ödemelerinin de yeni borçlanmayla yapılmasının nedeni budur.

Bir ülkede ekonomik güce sahip olanlar vergi verme gücüne de sahiptirler, ama aynı zamanda "vergi vermeme" gücüne de sahiptirler. Bu nedenlerle 1925'de tarım kesimi üzerindeki Aşar vergisi kaldırılmıştır, 1950'lere 1960'lara gelindiğinde ticaret burjuvazisi vergi avantajları elde etmiştir, 1970'lere 1980'lere gelindiğinde de ihracat, sanayi ve finans kesimi vergi avantajıyla donatılmıştır. Yani, kesimler güçlendikçe vergi vermeme siyasal gücünü de ele geçirmişlerdir.

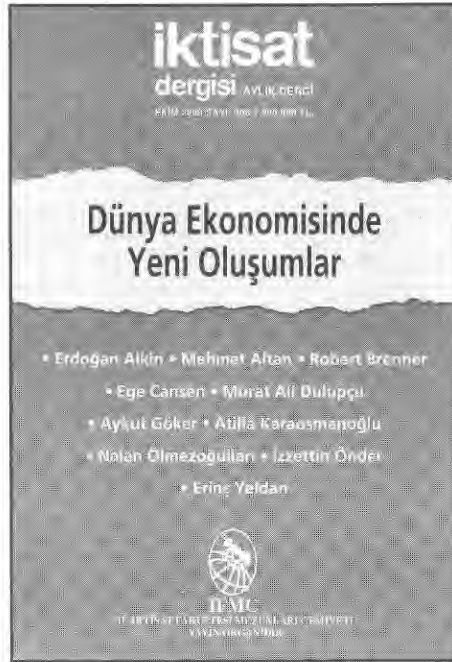
b) V. Seviğ'e göre; 1997 bütçesi, 1996 yılı bütçesi rakamlarının yaklaşık % 50 artırılması yoluyla hazırlanmış ve temelde vergi dışı gelirlerin büyük bir rakam olarak eklenmesiyle oluşturulmuştur.

Transfer harcamalarında bir eksiltmeye karşın vergi dışı normal gelirlerde artış öngörülmüştür. Transfer harcamalarında kısıntı gerçek bir değerlendirmeye tâbi tutulmadan yapılmıştır.

c) N. Falay'a göre; bütçe aynı zamanda hukuksal bir belgedir. Bu açıdan 1997 bütçesine bakıldığında iki sapma görülür:

Birincisi; Özal döneminde bütçenin (üçüncü) maddesinde çok önemli bir değişikliğin yapılmış olmasıdır. Eskiden bütçe giderleri ile gelirleri arasındaki fark miktarında borçlanma yetkisi verilir ve borçlanma yetkisi de sınırlandırılmış ve rakamla belirtilmiş idi. Bu maddenin metni sonradan değiştirildi ve "gelirlerle giderler arasındaki fark kadar borçlanma yetkisi" verildi. Böylece ilk hukuksal zemin burada kaymıştır.

İkincisi; Hazine Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu bakana çok önemli bir malî yetki verilmiştir, ki bu yetki uzun vadeli iç borçlanma yapılmasını öngörüyor. Dolayısıyla gelir-gider farkı gider lehine mutlaka artacaktır.

1997 bütçesi "çift defter" mantığını yansıtır. Çünkü; kamuoyuna "denk bütçe" şeklinde sunulmuştur, oysa IMF'ye verilen bütçe rakamları farklıdır ve oraya sunulan iki bütçe vardır ve ikisinde de bütçe açığı öngörülmüştür.

Öte yandan bütçenin açık olması da ayıp değildir; çünkü eğer ekonomik durgunluk varsa bütçenizin açık vermesi gerekebilir.

Bütçenin açık vermemesi iki anlama gelebilir; ya toplumsal harcama taleplerinizi bastırmanız ve engellemeniz demektir, veya tersine gelir mevzuatında çok önemli düzenlemeler yaparak gelirleri artırırsınız, o zaman gelirler giderlere eşit hale gelir ve bütçe denk olur.

Bu bütçede ne artacaktır? Vergi dışı gelir. Yani kamunun arsalarını satacaksınız ve özelleştireceksiniz, ama bu kadar büyük gelir elde edilmesi imkânsızdır.

Bütçe denk değildir, çünkü gerçekçi değildir. Faiz giderleri düşüyor gibi ama gerçekçi olmadığı açıktır. KİT açıkları azalıyor ama özelleştirme var. Eğitim ve sağlık harcamaları da azalıyor. GSMH azalıyor, yani ekonomi daha da daralıyor

8- Ö. Akgüç'e göre; devlet, temel hizmetlerini dahi göremeyen bir durumdadır.

Vergi sistemimiz üç verginin üzerine oturmuştur: ücretlerden yapılan stopaj, KDV, akaryakıt tüketim vergisi.

Gelir ve Kurumlar vergilerini arttırmak zor olduğu için akaryakıt ve KDV'ye zam yaparak vergi gelirlerini arttırıyorlar.

Haziran
1996'da
Maliye
Bakanı
Lütfullah
Kayalar
ile
yapılan
röportajda
"Gelir
vergisinin
yarıya
yakını
ücretliler
ödüyor"
olduğu
vurgulanmıştır

Bütçe kamuoyuna denk bir bütçe gibi sunulsa bile bunu iki şekilde sağlamışlar: özelleştirme gelirlerini çok yüksek tutmuşlar, faiz ödemelerini çok düşük öngörmüşler.

Ayrıca Türkiye'de bazı şeyler çok abartılıyor, bunlardan bir tanesi de KİT'lerin açıkları ve bütçe açıklarının KİT'lerden oluştuğu görülmüştür.

Oysa KİT'lerin Hazine'ye yaptığı transferler düşünülürse, aslında Hazine KİT'leri değil, KİT'ler Hazine'yi finanse ediyor.

9 – Ocak 1997'de **Oğuz Oyan** "Bütçelerin değişen yapısı"nı devletin küçültülmesi yaklaşımı, uygulamaların temel özellikleri ve uygulama sonuçları açısından irdelemiştir.

O. Oyan'a göre; 1980'ler sonrasında, egemen iktisadi düşünce devletin küçültülmesi esasına dayalıdır. Bunun için de devletin ekonomiyi müdahalelerini sınırlamayı hedeflemiştir.

Kamu iktisadi işletmeciliğinin sınırlandırılması bunların başında geliyordu ve bu bağlamda KİT'lerin özelleştirilmesi, yani sermaye için yeni değerlendirme alanlarının açılması anlamına da gelmektedir.

Devletin ekonomiye kamu harcamaları ve harcamaların finansmanı yöntemleriyle yaptığı müdahaleler de vardır. Burada devlet, kaynaklar toplayan ve harcayan bir ekonomik ajan olarak öne çıkmaktadır.

Devletin ekonomiye yaptığı müdahalenin enaza indirilmesi sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, konut, belediye hizmetleri gibi toplumsal tüketimlerin sınırlandırılması "ekonomik rasyonellik" ve "hantal devletin aşılması" gibi gerekçelerle desteklenir.

Bütçenin küçültülmesinin; sermayeye ek yükler gelmesinin önlenmesi, küçültülen bütçenin ortaya çıkarabileceği kaynak fazlasının sermayenin daha fazla yönlendirebileceği bir biçimde kullanımı ve devletin çekildiği sosyal hizmet alanının sermayeye yeni değerlendirme olanaklarının kullanılması gibi sonuçları olabilecektir.

Devletin ekonomiye bir diğer müdahale biçimi, devletin alınacak kararlara dıştan ve üstten müdahalelerini içerir. Bunlar mal ve faktör fiyatlarına dolaysız/dolaylı müdahaleleri ile yasal/kurumsal düzenlemelerdir.

Şaşırtıcı olanı; bu müdahalelerin enaza indirilmeye çalışılması yoluyla, batı dünyasının neo-liberal politikalarına kapılarak Türkiye'de esasen küçük olan bütçe boyutunun daha da küçültülmesine gidilmesidir. Oysa gelişmiş kapitalist ekonomilerde kamunun kaynak kullanı-

mının ulusal gelir içindeki payı sürekli yükselme eğilimindedir.

Dünyada görülen uygulama sonuçlarına aykırı olan denemelere Özal döneminde girilmiş ve zaten yetersiz olan vergi yükünü azaltma yönünde politikalar uygulanmıştır. Vergileme yerine bütçe dışı kamu özel fonlarını ve iç/dış borçlanmayı ikame eden bu süreç, kısa vadeli ve yüksek reel faizli bir iç borçlanma tuzakına saplanmıştır.

Tüm bu yaklaşımın yarattığı en önemli eğilim, reel kamu harcamalarının hızlı bir erime sürecine girmesidir.

Bütçeler "ekonomik anayasa" veya "anayasal iktisat" gibi yeni sağın en tutucu ideolojileriyle daha da sınırlandırmaya çalışılmaktadır. Türkiye'de toplam kamu harcamaları GSMH'nın % 30'una bile varamaz iken, AB ülkelerinde bu oranın % 50'ler dolayında olduğu gözardı edilmemelidir.

Uygulamada KİT'lere bütçeden yapılan transferlere son verilirken de, bunun transfer harcamaları içinde borç faizlerine yeraçmak için yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu haliyle bütçelerin faiz dışı boyutları anlamını yitirirken, hükümetlerin toplumdan daha fazla vergi talep etmelerinin meşruiyeti de ortadan kalkmaktadır.

10- Kasım 2000'de **Oğuz Oyan**, "Kamu hizmeti üretmeyen yeni bir bütçe-2001 bütçesi" makalesinde, soz konusu bütçeyi; ekonomik ayırım, bütçenin büyüyüp küçülmesi, idari/işlevsel ayırım bakımlarından irdelemiştir.

1994
sonrası
kamu
borçlanması,
salt
kamu
finansmanı
açıklarını
kapamak
için değil,
sermaye
kesiminin
değerlenme
krizinin
aşılabilmesi
adına
başlamıştır

Bütçelerin işlevsizleştirilmesinin Başbakan Özal damgasını taşıdığı belirtilerek, KİT'lere dönük transferlerin "kara delik" söylemiyle mahkûm edildiğini ve anlamsız düzeylere düşürüldüğü belirtilmiştir.

O'na göre; KİT'lerden bütçeye yapılan transferler, bütçeden KİT'lere yapılan transferleri birçok yıl itibariyle aşmaktadır.

Bütçenin %20'si dolaylarından %5 civarına getirilen yatırım harcamalarının aksaması, istihdamı ve toplumsal hizmet üretimini olumsuz etkilemekle kalmayıp altyapı geliştirme çalışmaları da aksamaktadır.

OECD ülkelerinde kamu personelinin toplam istihdamdaki payının ortalama %20,5 olmasına karşılık, ülkemizde bu oran %10-11 dolayındadır.

1995 sonrası transfer harcamalarının ortalama %60'ının faiz transferlerinden oluştuğu da gözardı edilmemelidir.

Transfer harcamaları içinde sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferlerin "kara delik" ögesi olarak gösterilmesine karşılık, faiz ödemeleri için sermaye ve hükümet çevreleri "kara delik" söylemine başvurmamaktadır.

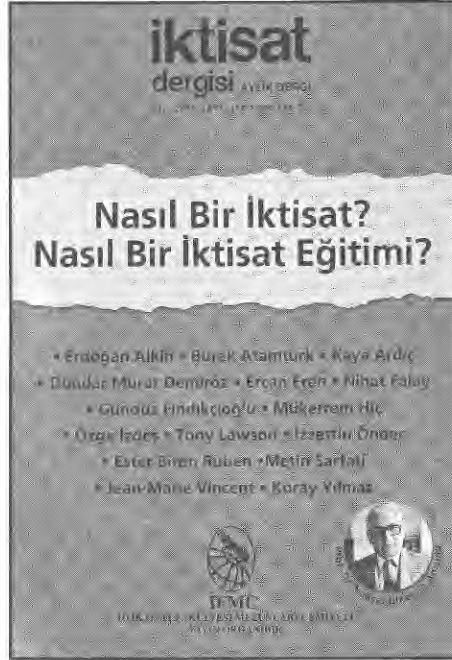
1994 sonrası kamu borçlanması, salt kamu finansmanı açıklarını kapamak için değil, sermaye kesiminin değerlendirme krizinin aşılması adına başlamıştır. İSO'nun 500 büyük firmasının kâr bileşiminde "faaliyet dışı alanlardan" kaynaklanan bölüm tırmanış eğilimine girmiştir ve bilanço kârlarına oranı 1999'da %219'dur. Yani sermaye alt grubu ödediği vergiden daha fazlasını faiz transfer harcamaları ve vergi teşvikleri yoluyla geri almaktadır.

İdari/işlevsel ayırım bakımından bakılırsa; eğitim, ulaşım, sulama gibi **kollektif üretim** erime sürecine girmiştir ve sosyo/kültürel harcamaların görece önemi yarı yarıya **azalmıştır**. Burada ana etken, sermayeye dolaysız rant aktarımlarının önceliği olmaktadır.

11- Kasım 2000'de **Sinan Sönmez** "İstikrar programı bağlamında yeni bütçenin anlamı ve finansman sorunu"nu, istikrar/yapısal uyum programı açısından irdelemiş ve istikrar bütçelerinin niteliğini belirlemiştir.

O'na göre; konsolide bütçe dışında yer alan kamu birimlerinin finansman açıklarının Hazine tarafından karşılanması zorunluluğu iç borçlanmaya ivme kazandıran temel etkidir.

İç borçlanma; "liberal" politikaların körüklediği kamu açıkları için devlet tahvili ve hazine bonosu ihracıyla, finansal piyasaların geliş-

mesinde bir itici güç olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bu bağlamda **faiz yükü** hızla artmış, maliye politikası giderek tasfiye sürecine girerek yerini **borç yönetimine** bırakmış, para politikası yabancı sermayeye bağlı olarak edilgen bir konuma itilmiştir.

Kamu kesimi genel dengesindeki en önemli gösterge, kamu harcanabilir gelirinin cari giderlerin altına düşmesi ve finansman açığının hızla artmasıdır. Bir önemli etken de, konsolide bütçe dışında yer alan kamu ekonomisi birimlerinin finansman açıklarının Hazinece karşılanması ve finansal sonuçlarının konsolide bütçeye yansımalarıdır.

Vergilendirme yerine borçlanmanın başlıca kamu finansman aracı olarak kullanılması finansal rantların doğmasına yolaçmıştır. Vergi yasalarındaki bağışıklıklar finansal rantların vergilendirilmesini, kayıt dışılığın özendirilmesini, dolayısıyla vergi kaybını olağanlaştırmıştır.

İstikrar/yapısal uyum programının dayandığı ana eksenler; sıkı maliye/bütçe politikası, buna uygun para-kur politikası, maaş ve ücretlerin (asgari ücretin), kamu fiyatlarının, döviz kurunun, tarımsal destekleme fiyatlarının hedeflenen enflasyona göre ayarlanmasını, özel sektörde fiyatlar ve ücretlerin piyasa koşullarında belirlenmesini öngören gelirler politikasıdır.

Bütçe harcamalarının dörtte üçüne yakın bir bölümünün transfer ödemelerinden kaynaklandığı ve transferlerin %74'ünü faiz ödemelerinin oluşturduğu bu yapıda KİT'lere transfer-

Kriz
dönemlerinde
temel
kamu
hizmetlerinin
indirime
konu
olması,
düşük
gelirli
üzerinde
güçlü
olumsuz
etkiler
yaratır.
Bu da
"zenginlerin
hovardalıklarının
fakirlere
ödettilmesi"
olarak
yorumlanır

ler, SSK'ye ödemeler, ücretlere vergi iadesi ve tarımsal destekleme toplamının bütçe harcamalarına oranı ise %4 dolayındadır.

Sonuç olarak; borç yönetimi politikasının ardına daraltıcı maliye/bütçe politikası takılmıştır.

12- Kasım 2000'de Nihat Falay "Gelişmekte olan ülkelerde malî kriz bağlamında istikrar ve liberalizasyon, kamu hizmetleri ve kamu gelirleri" adlı makalede, makro ekonomik dengesizlikler; istikrar ve liberalizasyonun malî tutarlılığı, temel kamu hizmetlerinin sağlanması ve bütçe gelirlerinin artırılması bağlamında ele alınmıştır.

Ona göre; makro ekonomik dengesizlikler iktisadi liberalizasyon uygulamalarını gündeme getirmekte ve istikrar ve yapısal uyum politikaları, sakıncalar yaratabilecek talep kısıcı önlemlere dayanmaktadır.

Temel kamu hizmetlerinin kısılmasında en büyük endişe, sağlık ve eğitim gibi hizmetlere ilişkin istenmeyen etkilerin ortaya çıkmasıdır.

Malî krizin ve açığın azaltılması toplam kamu harcamalarının bir bütün olarak azaltılmasını gerektirmez; çünkü açık azaltılırken kamu harcamaları da artırılabilir. Kamu gelirlerinin artmasının giderlerin azalmasına tercih edilmesi, ekonominin içinde bulunduğu dönemin şartları ile bağlantılı bir husustur.

Kamu harcamalarının azaltılması zorunlu ise, harcama kısılması keyfi olmamalıdır, çünkü harcamaların bileşimi önemlidir. İdeal çözüm; düşük verimlilikte hizmet sunum alanlarını teşhis etmek, üretime olumlu etkiler yaratabilecek harcama alanlarını da teşvik etmektir. Ulaşım, telekomünikasyon, elektrik, su gibi altyapı niteliğindeki ve sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi sosyal hizmetler olumlu etkiler yaratacak harcamalar bu türdendir.

Öte yandan; yurtiçi vergilemenin yüksekliği veya artışı, iktidarın meşruiyetinin gerçek bir test alanıdır. Bu nedenle de altyapı yatırım hizmetleri ve harcamalar, tümüyle kullanıcı harçları veya fiyatlandırma yoluyla finansman temeline dayandırılmaz.

Sonuç olarak; kriz dönemlerinde temel kamu hizmetlerinin indirimine konu olması, düşük gelirliiler üzerinde güçlü olumsuz etkiler yaratır. Bu da "zenginlerin hovardalıklarının fakirlere ödettirilmesi" olarak yorumlanır.

Bu nedenle, düşük gelirliilere yönelik kamu sosyal hizmetlerinin sunulmasının devamı gerekmektedir.

13-Ocak-Ağustos 2002'de Öztin Akgüç "İç borç sorunu" adlı makalesinde; iç borç sorununun nedenleri, ekonomideki yeri ve etkileri ve çözümüne ilişkin irdelemelerde bulunmuştur.

Ona göre; iç borç faizlerinin ağırlığı, kamunun temel hizmetleri yerine getirmesini güçleştirdiği gibi, kamu yatırımlarını da sınırlamakta, gelir dağılımını daha da bozduğu gibi enflasyonist baskı yaratmaktadır.

İç borç stokunda artış nedenleri; vergilendirme yerine borçlanma politikasının izlenmesi, yüksek reel faiz ödenmesi, özellikle kamu bankalarının artan görev zararlarının devlet iç borçlanma senedi verilmek yolu ile karşılanmasıdır.

Faiz giderlerinin bütçe harcamaları içindeki payı 1980'de yüzde 2.7 iken 2001'de yüzde 51.1'e yükselmiştir.

İç borçlanmanın ekonomik etkilerine bakılırsa; önce, faiz ödemeleri nedeniyle transfer harcamalarının payı yükselmiş, gelir yaratan kamu harcamalarının payı ise dramatik şekilde azalmıştır.

Sonra; kamunun yüksek faizle borçlanması, özel kesimin dışlanması (crowding out) sonucunu doğurmuştur. Öte yandan kamu yatırımlarının azalması, özel sektör yatırımları üzerindeki özendirici etkiyi zayıflatmıştır ve özel kuruluşları, yatırım yapmak yerine, kamu borçlanma senetleri almaya yöneltmiştir.

Ayrıca; bütçenin bir transfer bütçesi haline dönüşmesi, gelir dağılımının emekçiler aleyhine bozulmasına neden olmuştur.

En sonra da; düşük gelirli gruplardan faiz geliri elde edenlere dolaylı kaynak transferi yoluyla yüksek gelirliilerin tüketim malı dışalımına bir anlamda özendirilmiştir.

İç borç sorununun çözümü de; borç yönetiminin iyileştirilmesi, vergi gelirlerinin artırılması ve borçların kısmen parasallaştırılmasında görülmüştür.

c) sonuç

İktisat Dergisi'nde yansıtılan görüşlere ilişkin ilk ve en genel gözlem; görüşlerin önceleri genel ve idari nitelikte bir düzey göstermesine karşın, sonraları giderek daha analitik ve akademik nitelik kazanmalarıdır.

Açık veya gizli varsayım olarak, iktisat ve maliye politikasının dayandığı iki temel öge "karma ekonomi" ve "demokratik siyasal düzen"dir.

Gerek yöneticiler gerekse akademisyenler, uygulamada istisnalar öngörülmeyle bera-

Kamu işletmeciliğinin sınırlandırılması ve KİT'lerin özelleştirilmesi yoluyla özel kesim sermayesi için yeni değerlendirme alanlarının açılması anlamına gelmektedir

ber, emek gelirine, daha "düşük oranlı vergi tarifi" ve vergilendirmede "ayırma ilkesi" uygulanmasının gözardı edilmemesi gereken temel ilkeler olduğu konusunda hemfikirlerdir. Bunda; gelir vergisi sistemi içinde önemli bir bölümün ücret gelirlerinden oluşması rol oynamaktadır.

Vergi yükü dağılımındaki adaletsizlik yanında, ücret dışı diğer gelir kaynak ve matrahları açısından mevcut vergi kayıp ve kaçakları da gelir dağılımındaki dengesizliği ücretliler aleyhine artırmaktadır.

Kamu gelirlerinin öngörüldüğü/öngörülmediği şekilde gerçekleşmemesi, kamu harcamalarının giderek vergi dışı diğer gelirlerle karşılanması sorunu doğurmuştur. Bu da vergi sisteminde köklü düzenlemelere gidilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü vergi gelirleri elastikliğinin enflasyona rağmen düşük olması vergi kaçırmanın yaygın olduğunun bir göstergesidir.

GSMH'daki artışın altındaki gelir artışı doğaldır ki kamu harcamalarının da büyümemesinin dolaylı bir nedenidir, bu da memur maaşlarının ve sosyal hizmetlerin payındaki düşüşle kendini göstermektedir.

Vergi gelirlerinin düşük olması karşısında, yeni vergilerden çok kayıt dışı ekonominin kayıtlı içine alınması, üzerinde fikirbirliği doğmuş önemli bir konudur.

Bütçeler, biri ekonomik dengelerin ve dinamiklerin dayatması, diğeri siyasal organların kararları olmak üzere iki önemli göstergeyi içerir ve bu da ekonomik güce sahip olanların aynı zamanda "vergi vermeme" gücünü, bunun yerine borç verme tercihlerini yansıtmaktadır. Bunun içindir ki, vergi dışı gelirler vergi gelirlerinden daha önemli boyutlara ulaşmıştır.

Bütçelerin bu niteliği Özal dönemi bütçe yapılarında; bütçe metnini mali disiplini bozacak yönde değiştirmekle ve dönemin mali bürokrasisini kontrolü zor yetkilerle donatmakla ortaya çıkmıştır.

Daha sonraki hükümetlerde, gerçekte denk olmayan fakat "denk gibi gösterilen bütçe örnekleri yaratma" güdüsünün yaratılması bu mali anlayış kaymalarının bir sonucudur.

Türkiye'de KİT'lerin açıkları "karadelik" olarak tanımlanmakta ve bütçe açıklarının KİT'ler nedeniyle oluştuğu fikri abartılmaktadır, çünkü KİT'lerin Hazine'ye yaptığı transferler gözönünde bulundurulursa aslında Hazine bu birimleri değil, KİT'lerin Hazine'yi finanse ettiği görülür.

1980'ler sonrasında; "anayasal iktisat" gibi yeni sağın tutucu ideolojisiyle kamu bütçelerinin sınırlanmaya çalışılması yoluyla devletin küçültülmesi, "ekonomik rasyonellik" ve "hantal devletin aşılması" gerekçeleriyle de desteklenmektedir.

Tüm bunlar, kamu işletmeciliğinin sınırlandırılması ve KİT'lerin özelleştirilmesi yoluyla özel kesim sermayesi için yeni değerlendirme alanlarının açılması anlamına gelmektedir. Dikkat çekici olan, bu yolla batı dünyasının neo-liberal politikalarına boyun eğerek, Türkiye'de zaten küçük olan kamu bütçesi boyutlarının daha da küçültülmeye çalışılması, öte yandan batı ekonomilerinde kamu kesiminin ulusal gelir içindeki payının ise sürekli yükselmesidir. Bunun iktisadi tercümesi Türkiye'de reel kamu harcamalarının erimesidir.

Kamu transfer harcamaları içinde sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferler "karadelik" olarak sıfatlandırılmakla beraber, sermaye çevreleri yine transfer ödemeleri olan faiz ödemeleri için bu sıfatı kullanmamayı tercih etmektedir.

Vergileme yerine bütçe dışı fonları ve borçlanmayı tercih eden bu yaklaşım; sermaye kesiminin öz faaliyetleri dışı alanlardan kaynaklanan gelirlerini artırmakta, borç ana para ve özellikle faizleri ile sermayenin yeniden değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Böylece bütçelerin hizmet üretme niteliği kaybolmakta ve vergi gelirlerinin faizlere bir anlamda tahsis sonucunu, hükümetlerin toplumdan daha fazla vergi talep etmelerinin meşruiyeti de kaybolmaktadır. Bu da finansman açıklarının devlet tahvili ve hazine bonosu ihracıyla Hazine tarafından karşılanmasına ve iç borçlanmaya ivme kazandırmaktadır.

Öte yandan vergi yasalarındaki bağışlıklar ve istisnalar kayıt dışı iktisadi işlemleri olağanlaştırmaktadır.

Devletin ortaya çıkan mali krizini gidermek için uygulanan istikrar ve yapısal uyum politikalarının, kamu hizmet ve harcamalarına ve kamu gelirlerine yönelik önlemleri saptanırken, ekonominin içinde bulunduğu dönemin ve mevcut gelir dağılımına etkilerinin gözardı edilmemesi bir ön şarttır. Aksi halde "zenginlerin hovardalıklarının fakirlere ödettirilmesi" söz konusu olabilir. Çünkü bu; kamunun temel hizmetleri yapamaması, kamu yatırımlarının aşırı sınırlanması, enflasyonist baskının yaratılması ve faiz gelirleri elde edenlere düşük gelirlilerden kaynak transferi yoluyla gelir dağılımının daha da bozulması demektir.

çalışma hayatının kırk yıllık hatırı 1964-2004¹

İ.Ü İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin yayın organı olan "İktisat dergisi" bu yıl kırkıncı yayın yılını kutluyor. Bunca yıl içinde İFMC yayın organı olan İktisat dergisi Çalışma Hayatı ve ilgili konularda çok sayıda yazı ve yazara sayfalarını ayırarak konuya olan duyarlılığını belli etmiştir. Öte yandan İktisat dergisi konularına göre bir sınıflamaya tabi tutulsa idi, görülecekti ki bu yazı içinde ele alınmayan ancak çalışma hayatına ilgilendiren bir çok makaleye de ayrıca sayfalarını açmıştır.

Bu kısa yazının amacı 1964 den bu yana yayınlanan sadece onbir makaleyi yayınlandıkları dönemi de dikkate alan bir değerlendirmeye yapmaktır. Kural olarak dergide yayınlanmak için yollanan yazıların değerlendirilmesi dergi yayın kurulları tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle yazıda amaçladığım sadece belirli bir konuda geçmişe kısa bir "göz atma"dır. Genel olarak dergiye gelen yazıların her birinin içinde bulundukları somut koşullardan ayrı ve bağımsız ele alınamayacağı açıktır. Gerek ele aldıkları konulara göre gerekse yorumları açısından, bu makaleler dönemlerinin en fazla ağırlık taşıyan çalışma sorunlarına mercek tutmaya çalışmışlardır.

Genel hatları ile değerlendirilmeye çalışılan makalelerin tarih sıralaması üç ana grupta toplanmaktadır. İlk dönem, 1964 den başlayarak 1979 kadar olan ve beş makalenin yayınlandığı dönem, ikinci dönem 1980 sonrası 1999 yılı arasındaki yayınlanan üç makale, ve son olarak da 2000 sonrasına denk gelen ve dört makalenin yayınladığı dönemdir.

1964 yılındaki ilk İktisat dergisi'nde yayımlanan Nuri Karacan imzalı "Yabancı Ülkelere Türk İşçi Akının sebepleri, Sınırları ve Muhtemel Sonuçları" adlı yazı Çalışma Hayatına ilişkin ilk örnektir. (İktisat, sayı 1, 1964 : 21-31) Türkiye'den yurt dışına yapılan ilk düzenli işçi göçünün hemen ardından kaleme alınan bu yazıda klasik iktisat öğretisinin işgücü hareketliliğine ilişkin bütün argümanlarını bulmaktayız. İşgücü göçünü harekete sokan temel faktörü, işgücü başına düşen sermayenin yüksekliği ve işsizlik ile açıklamaktadır. (Karacan 1964:22) Gerçekten o dönemde Türkiye ile Batı arasında işgücü başına düşen sermaye açısından çok önemli farklar bulunmaktadır. Bu farklar doğal olarak ücreti de

farklı hale getirebilir. Ancak ücretin yüksekliği dışında bir dizi sosyolojik unsurun da göçün harekete geçişinde etken olduğunu görmekteyiz. Ayrıca dönemin çok özel istihdam sorunlarını ve istihdamın ağırlıklı olarak tarımda yaratıldığını biliyoruz. Mevcut dış talep işgücü açığının yoğun olduğu sektörlerde istihdam yaratmıştır. İşgücü talebinin azalmaya başlaması ile emek yoğun hizmet sektörlerinin daha fazla öne çıktığı gözlenmiştir. Nihayet 1970 li yıllardan itibaren ekonomik krizin Batı ekonomileri için işgücü ithalini durdurma yolunda ki işaretleri güçlü olarak hissedilmeye başlamıştır.

Keynesgil ekonomi politikalarının hakim olduğu dönemde yazılan bu makalede yurtdışına çıkan işgücünün daha çok işsizlerden oluşması nedeni ile tüketimin azalması sorunu yaratacağı düşünüldüğü için, devletin maliye politikası önlemleri ile bunu telafi etmesini beklemektedir. (Karacan,1964:31)

Temmuz 1969 da 61. sayıda Orhan Buldaç imzalı "Sendikacılık ve Türk sendikacılığı ve sorunları" başlıklı bir inceleme bulunmaktadır. Bu kısa çalışmada sendikacılık hareketinin kısa bir tarihçesi yapılmakta, sendikacılık ile sendikalizm arasındaki farklara değinilmektedir. Çalışmanın daha sonraki bölümleri Türkiye sendikal hareketinin tarihçesi verilmeye çalışılmıştır. Ancak bu bölümlerde gerek cumhuriyet öncesi döneme gerekse cumhuriyet sonrasına ilişkin temel bilgilere bile yer verilmemiş olması dikkat çekmektedir. Özetle, yeni sendikal yasaların yürürlüğe girişini takip eden yıllarda sendikacılık sorunları üzerine bir inceleme olarak düşündüğümüz bir başlıktan sonra, beklentilerinin gerçekleşmediği ve okuyucunun hayal kırıklığına uğradığını tahmin ediyorum. Sendikalı Türk işçilerinin Batı ülkelerinde bir yüzyıla yakın zamandan beri sahip olunan haklara 1963 yılından itibaren sahip olduğu bu durumun da Türk işçi hareketine yaptığı olumlu katkılardan söz edilmektedir. Kuşkusuz 1963 yılında başlayan dönem, Türk işçi hareketinde çok önemli bir kilometre taşıdır. Ancak grev hakkının elde edilmesinde ne sendikaların ne de o dönemdeki çalışan kesimlerin çok önemli bir katkısı olmamıştır. Aksine 27 Mayıs hareketi Türk işçi hareketi ve bu hareketin başlıca temsilcisi Türk-İş'in muhalefeti-

**Kuvvet
Lordoğlu***

**1963
yılında
başlayan
dönem
Türk işçi
hareketinde
çok önemli
bir kilometre
taşıdır.
Ancak
grev
hakkının
elde
edilmesinde
ne sendikaların
ne de
o dönemdeki
çalışan
kesimlerin
çok önemli
bir katkısı
olmamıştır**

* Marmara Üni.
Çalışma Ekonomisi
ve Endüstri İlişkileri
Bölümü

ne rağmen gerçekleşmiştir. (A.İşık 1987: 18) Bu muhalif tutum ve tavra rağmen 1963 yılında çıkarılan yeni sendikal yasalarda "Grev hakkının" tanınmasında işçi sınıfının herhangi bir mücadelesi olmadığı gibi benzeri bir mücadeleye geleneğine sahip bir işçi hareketini bu siyasal iklim içinde pek göremiyoruz. Bu nedenle sendikal hakların tanınmasını da "yukarıdan aşağıya" sunulmasını yazar kolayca benimseyip yorumlamaktadır. Ayrıca Buldaç'ın işçilerin "sınıf bilincinden" çok toplumsal bilinçle yani bir işçi liderinin deyimi ile "milli şuurla hareket etmesinin işçi hareketi için en önemli niteliği olduğuna dikkat çekmektedir. Bu sözler 1930 lardaki "Biz sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz" sloganını anımsatmaktadır. Görüldüğü gibi aradan geçen otuz yılın Türk sendikal hareketi ve sorunları üstüne düşünce açıklayanların zihinlerindeki yerleşik yapının çok fazla değişikliğe uğramadığı anlaşılmaktadır.

İktisat dergisi'nin 85. sayısında. Özcan Şengöl'e imzası ile çıkan "Yurtdışındaki İşçilerimiz" adlı makale 1971 yılında yayınlanmış bir araştırma raporuna dayalı olarak konuyu açıklamaya çalışmaktadır. Türk işçilerinin Almanya'da ortaya çıkan uyum sorunları üzerinde durmaktadır. Şengöl'e bu yazısı ile yurt dışına giden işçilerin milliyetlerine göre farklı tepkiler ortaya koymalarını İspanyol işçileri ve Yunan işçileri ile karşılaştırarak açıklamaktadır. Makale o dönemde süren ve işgücü göçünün geldikleri ülkeye uyumu üstüne somut verilerden hareket etmektedir. İşlenen suçların yabancı oranı, dil yetersizliği, cinsel sorunlar gibi çok genel düzeyde ve araştırma raporuna referans veren incelemede, yurt dışındaki işçilerin geri dönüş eğilimlerinin azalışına dikkat çekilmektedir.

"Sendikaların Ücret Politikasının Ekonomik sonuçları" adlı Engin Ünsal imzalı makale İktisat dergisi'nin 115. sayısında yayınlanmıştır. Bu çalışma ile sendikaların özellikle ücret seviyelerini yükseltici etkilerinden söz edilmektedir. Ücretlerin yükselmesinin verimlilik, işsizlik, işçi mobilitesi, fiyatlar, gibi birbirlerinden farklı iktisadi değişkenler üzerine nasıl etki yarattığı ele alınmaktadır. Ayrıca Ünsal çalışmasında az gelişmiş ülkeler ve Türkiye açısından ücretlerin sendikalar aracılığı ile yükseltilmesinin yaratacağı farklı etkileri dikkate almaktadır. Ünsal, bir sendika için üzerinde durulması gereken en önemli konunun ücret politikası olduğuna dikkat çekmektedir. 1970 li yıllarda sendikaların yeniden siyasal hayata

katılmaya henüz başladıkları bir döneme denk düşmektedir. Bu dönemde Tekstil Sendikası Başkanı olan E. Ünsal, ücretlerin yükseltilmesi yolu ile sendikal işçi sayısının yükselmesini ve bu şekilde işçilerin milli gelirden daha yüksek pay almalarının mümkün olabileceğini yazısında ifade etmektedir. Oysa zaman içinde görüldüğü gibi; sendikal işçi ücretlerinin sendikası işçilere göre daha yüksek olmasına rağmen, sendikal işçi sayısında artış değil aksine azalma gerçekleşmiştir. Ünsal,, bulunduğu dönem içinden bakarak işçilerin yaşam kalitesinin yükselmesinin onların ücret taleplerinin karşılanması gibi bir olgu ile açıklarken, gözden kaçan noktalardan biri sadece ücret pazarlığına dayalı bir sendikacılık anlayışının işçileri sendikalı yapmada yeterli olmadığıdır. Gerçekten ekonomik taleplerin karşılanmasına dayalı sendikacılığın, işverence karşılanması durumunda işçilerin, "niçin sendikalı olmalıyım?" sorusunun yanıtını kendilerine verememek kolay değildir.

1979 yılında İstanbul Demiryolu İşçileri Sendikası Genel Başkanı Z. Boyar tarafından kaleme alınan ve 1979 yılı asgari ücreti ile 1963 yılı asgari ücretini karşılaştıran yazı, genel anlamda asgari ücretin düşüklüğü üstündedir. Z. Boyar bu çalışmada asgari ücretin işçinin satın aldığı mallar cinsinden bir karşılaştırmasını yapmaktadır. Bu hesaplama göre asgari ücretin 1979 yılındaki seviyesi 1963 yılının altında gerçekleşmektedir. Satın alınan malların fiyatları ile yapılan bu kıyaslama asgari ücretin yetersizliğini açıklamaktadır. 1977 den itibaren yükselmeye başlayan enflasyonun 1979 yılında artık nerede ise yüzde yüze ulaşması bu dönemde sadece asgari ücreti değil bütün sabit gelirleri aşağıya çekmeye başlamıştır.

İktisat dergisi'nde yayınlanan çalışma hayatı konulu yazıların ikinci grubu 1980 sonrasına, üç makale ile sınırlı kalmıştır. Bu makalelerden ilki 1985 yılında yayınlanan, ve Kenan Bulutoğlu'na ait "Sendikacılığımız Belini Doğrulturken Çalışanları Yönetime Katmak İçin Uğraş Vermeli" başlıklı çalışmadır. Makalenin başlığı ile o dönem sendikalarının içinde bulunduğu koşulların ağırlığına işaret edilmektedir. Yeni dönemde sendikaların bir kısmı safdışı kalırken bir bölümü de kendilerine verilen yetinmektedir. Bilindiği gibi 12 Eylül askeri darbesinin arkasından gelen ve "toplumu zabt-u rapt altına alma" amaçlı yasalardan biri de sendikal hakların kullanımına ilişkindir. Bulutoğlu 1985 yılında İktisat dergisi'ne yazdı-

Zaman
içinde
görüldüğü
gibi
sendikalı
işçi
ücretlerinin
sendikası
işçilere
göre
daha
yüksek
olmasına
rağmen
sendikalı
işçi
sayısında
artış
değil
aksine
azalma
gerçekleşmiştir

ğı yazıda 1980 lere kadar süren sendikacılık hareketini iki yönlü eleştirmiştir. Yazıda bir yarı ile "devlete yakın olan bir sendikal anlayış" diğer yanda ise "hakkımı kapitalizmden söke söke alırım" türü anlayışların bulunduğunu belirtilmektedir.

Sendikal harekete ikinci eleştiri sadece ücret taleplerine dayalı artışların maliyet artışı yolu ile tüketici fiyatlarına yansıdığını ileri sürmektedir. Kamu işletmelerinde çalışan işçiler açısından da sorun aynı şekilde sürdüğü ve bütçe açığı yolu ile enflasyona yol açtığı açıklanmaktadır. Bulutoğlu'nun ele aldığı çerçevede bunlarla mücadele yolunun işçilerin yönetime katılma modeli ile başarıya ulaşacağından söz etmektedir. İşçilerin yönetime katılmalarının özellikle sendikal işyerlerinde yönetimle olan sıkıntıları azaltacağı düşüncesi hakimdir. Bulutoğlu kamu işletmelerinin genel olarak verimsizliğinden hareket eden yazısında bundan çıkış yolu olarak da işçilerin daha verimli çalışmalarını düşünmektedir. İşçileri verimli çalıştıracak yöntem ise, onların yönetime katılmaları ve bu yolla ile işletmenin karı ve zararından sorumlu olmaları istenmektedir. Bulutoğlu, işçilerin ücretlerinden yapılacak kesintilerle alınacak şirket hisselerinin payı artıktıkça, şirketi kendi şirketleri gibi kabul edeceklerini düşünmektedir. Bu bağlamda İş Bankası örneğini vermektedir. Yazar çalışmasında yönetime katılma modelini önermekte, bu model çerçevesinde işçilerin işyerlerinin verimliliğini dikkate alarak çalışacaklarını ve başarılı olacaklarını öne sürmektedir. İşyerlerinde işçilerin yönetimde söz sahibi olmasının ayrıca demokrasi ve işletmecilik ilkeleri ile bağdaşır olduğu ifade edilmektedir. Bulutoğlu, kendi döneminden hareket ederek KİT'lerin verimsiz çalışan ve siyasi iktidarların arpalığı görüşünden hareket etmektedir. Bu çerçevede özelleştirmenin alternatifi olarak "Öz" yönetim modeli önerilmektedir. Gerek verdiği örnekler gerekse çalışmasındaki temel argüman işçileri verimli hale getirecek yöntem olarak, onların işletmeye sahip oldukları düşüncesidir. Mülkiyetin değişmesi temelinde işletme verimliliğindeki artış gerek sosyalist gerekse kapitalist ülkelerde 1980 li yıllara gelene kadar oldukça yoğun olarak tartışılan konulardan biri idi. Macaristan, eski Yugoslavya bu konuda deneyimli ülkelerdendir. Ancak çalışma ilişkilerinin baştan sona değiştiği işgücünün niteliğine bağlı kazanımların çok yükseldiği sermaye hareketlerinin çok uluslu ve çok parçalı hale geldiği, buna karşılık niteliksiz emeğin payının azalma eğilimine

girdiği bir dünyada çalışma hayatı da yeniden şekillenmektedir. Bu bağlamda K. Bulutoğlu'nun yazısı 20 yıl önceki bir dünya için çalışma modeli olarak Öz yönetimi sunmaktadır.

Haziran 1996 tarihli İktisat dergisi'nde özel bir "esneklik" dosyası hazırlanmıştır. Bu yazı esas olarak Tülin Öngen tarafından kaleme alınmış, ayrıca Metin Kutal, Bayram Meral ve Refik Baydur konuya ilişkin görüşlerini iletilmişlerdir.

"Esneklik: Kapitalizmin Yeni Fetişi" adlı makale Esneklik sistemini genel olarak tanımlamakta esnek üretim sisteminin başlıca niteliklerine değinmektedir. Genel olarak yazar esnek üretim sistemini değişen pazar koşulları karşısında sermayeyi örgütlü işçi hareketlerinin kısıtlamalarından kurtaran bir strateji olarak yansıtmaktadır. Bu kısıtlamaların kalkması doğal olarak işçi hareketi ve istihdamı üzerinde farklı etkiler yaratmaya başlayacaktır. Bu konuda tartışmaların sürdüğünü belirten yazar genel olarak emek sürecindeki bölünmeyi artırdığı ve istihdamı daralttığı üstünde durmaktadır. Özellikle vasıfsız ve rutin işler gerektiren emek sürecinin artık daha çok sermaye unsuru yani makine ve robotlar tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Yazar bu konuda vasıfsız emeğin yerini ileri teknoloji almakta gibi bir sonuca çok kolay olarak varmamaktadır. Aksine Öngen haklı bir biçimde bu sürecin gelişmekte ve teknoloji ithal eden ülkeler açısından farklı sonuçlar içerdiğine işaret etmektedir. Özellikle teknolojinin ileri bir seviyede olmasının emek sürecinin denetlenmesini artırdığını ve bu yolla emek üzerindeki hakimiyetin eskiye göre daha kolay hale gelişine işaret etmektedir. Bütününü ile değişen üretim sistemi esnekleştikçe daha fazla emek sürecine müdahale kolaylaşmakta daha ucuz daha verimli bir emek yapısına doğru dönüştüğü gözlenmektedir. Niteliksiz veya yarı nitelikli emeğin ise bu süreç sonunda üretimden dışlandığı ve özellikle "McDonald" işçiliğine dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Öngen'in yazısı Esneklik arayışının kapitalizmin bunalımdan çıkmaya yönelik bir arayış stratejisi olmasına rağmen bu düşüncenin bir çok emekçi ve "bilim" insanı tarafından sempati ile karşılandığından kaygı duymaktadır. Yazının kaleme alındığı yıldan bu yana geçen sekiz yıllık sürenin esneklik arayışları ve uygulanışı konusunda Öngen'i haklı çıkartacak gelişmelerle doludur. Türkiye açısından konuya bakıldığında sadece 2003 yılı içinde yürürlüğe giren 4857 sayılı yeni iş kanunu tamamen çalışma hayatının esnek hale getirili-

T. Öngen;
Emek
sürecinin
denetlenmesini
arttırdığını ve
bu yolla
emek
üzerindeki
hakimiyetin
eskiye
göre
daha
kolay
hale
gelişine
işaret
etmektedir

şinin açık bir formülasyonu olarak düşünmek mümkündür.

Haziran 1996 da yayınlanan İktisat dergisi içinde Metin Kutsal'a, Bayram Meral'e ve Refik Baydur'a sorulan esneklik soruları ve Öngen'in yazısı bütünleşmektedir. Kutsal ile yapılan söyleşide esneklik olgusunun istihdamı etkilediği ancak bu olgunun sadece Türkiye'ye has bir gelişme olmadığından hareket edilmektedir. Esnekleştirme politikalarının kötü kullanılmasının engellenmesi üzerinde durulmaktadır. Dönemin Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral ise Esnekliğin net olarak işçi hak ve özgürlükleri üzerinde çeşitli sakıncalar yarattığına vurgu yapılmaktadır. Söyleşi içinde Meral'in sözleri, genel bir "olumsuzluk" içermekte ancak nedenler ve çözümler üzerinde durulmaksızın, mevcut yapının sadece (toplu sözleşme düzeninin) sürmesinden yana bir görüş sergilendiği anlaşılmaktadır.

R. Baydur ise bu konuda temsil ettiği organın sözcülüğünü yaparken esneklik açısından net, faydacı ve ne istenildiğini bilen bir açıklama tarzını benimsemektedir. 2003 yılında yürürlüğe giren yeni iş yasası adeta 1996 yılında R. Baydur'un yazısında önerdiği biçimde yasallaşmıştır. Bu konuda Baydur'un kısmi süreli çalışma, evde çalışma, iş paylaşımı gibi kimi öneriler yeni yasanın çeşitli hükümleri içinde yer almaktadır. Baydur diğer yandan esneklik politikaları sayesinde pek çok işletmenin yeni istihdam yaratacağından da söz etmektedir. Ancak bu konuda yapılan tahminin yeni yasanın uygulamasından bu yana olumlu bir gelişme göstermediği DİE işsizlik son dönem verilerinden de görülmektedir.

İkinci döneme ilişkin son yazının 1997 yılının Şubat sayısında yayımlanan "Avrupa Sendikalarının Kimlik Arayışı ve Türk-İş" adlı A. Rıza Büyüksulu tarafından kaleme alınan makaledir. Büyüksulu'nun yazısı genel anlamda sendikal anlayış açısından Türk-İş konfederasyonunu Avrupalı sendikalarla karşılaştırmaktır. İncelemede Avrupa endüstri ilişkiler sisteminin görevleri tanımlanmakta, Türk sendikacılığının da bu yapı içinde benzeyen yanları ile esas olarak 1960 sonrası gelişmelerle dikkate alındığı ifade edilmektedir. Sendikaların özellikle son dönemlerde yeni rol arayışları içine girdikleri bu çerçevede bazı yeni modellere ihtiyaç olduğunu ifade eden Büyüksulu yazısında bu model arayışlarını Avrupalı sendikalar ve Türk-İş açısından değerlendirmektedir. Yazar açısından sendikaların rolündeki en önemli değişme kolektif anlayıştan bireysel

anlayışa geçiş ile gerçekleşmektedir. Bu noktanın geleneksel sendika fikriyatı ile örtüşmesinin kavranmasında kimi engeller bulunduğunu düşünüyorum. Sendikaların yapıları ve politikaları itibarı ile bireyden topluya, kişisel haklardan toplu haklara doğru geçişin bir ürünü olarak algılandıklarını biliyoruz. Amerikan sendikal anlayışı olarak ifade edilen modelin bile aslında kolektif haklarla birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Ücret ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi olarak değerlendirilebilen bireysel temeldeki hakların dahi kolektif kazanımlarla yakından ilgisi bulunmaktadır.

Büyüksulu'nun belirttiği diğer bir model de Japon sendikacılığında görülmektedir. Bu modele göre bir tür işyeri sendikacılığı üretim kalitesi ve rekabetin sağlanması için düşünülmektedir. İşyerlerine işçilerinde sahip çıkması bir ölçüde "biz bir aileyiz" sloganı sendikalar için farklı bir model önerisi olarak belirtilmektedir. Nihayet başka bir alternatif de sendikaların hükümetlerin karşısına toplumsal sözleşmeyi gündeme getirerek bir baskı grubu oluşturmalarıdır. Avrupalı sendikaların başvurduğu son alternatif ise "Toplumsal Hareket Sendikacılığıdır" Bu görüşe göre sendikalar ücret ve çalışma koşullarını iyileştirme dışında sosyal ve politik çıkarları iyileştirici çalışmalar yapmak durumundadır. Bu alternatiflere karşı Türkiye'de sendikaların en büyük örgütü olan Türk-İş'in "genel yasal düzenlemeler dışında yapacak bir şey yok" biçimindeki tavrının bulunduğunu sendika liderleri ile görüşen Büyüksulu'dan öğreniyoruz. Çalışmada Türk-İş'in

A. R. Büyüksulu;
Türk
sendikacılık
hareketi
içinde
özellikle
Türk-İş'in
konumunu
çözüm
üretmeyen ve
karamsar
bir yapı
içinde
nitelemektedir

değişen koşullar karşısında Avrupalı sendikalardan çok farklı bir noktada olduğu anlaşılmaktadır. Yazar Türk sendikacılık hareketi içinde özellikle Türk-İş'in konumunu çözüm üretmeyen ve karamsar bir yapı içinde nitelendirmektedir. Avrupa sendikal hareketinin geçirdiği sendikal krize rağmen çözüm önerileri taşıdığı ve daha iyimser bir konumda bulunduğu ifade edilmektedir. Bu çalışma genel hatları ile Türk sendika hareketini eleştirel bir yaklaşım içinde değerlendirmekle birlikte genel olarak önerdiği bir çözümü bulunmamaktadır..

Nihayet, son olarak üçüncü dönemde İktisat dergisinde çalışma hayatına ilişkin yayınlanan dört çalışmaya rastlanmaktadır.

Bu yazıların ilki 2000 yılı Eylül ayında N. Özkaplan imzası ile yayınlanan "Yapısal Uyum ve İşgücü piyasaları," 1980 sonrası uygulanan yapısal uyum politikaların işgücü piyasaları üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Özellikle 1980 sonrası uygulanan ihracata yönelik politikalarla istihdamdaki değişimler incelenmektedir. İhracat ürünlerinde bir işgücü yoğunlaşmasının görülmemesi dikkat çekicidir. Öte yandan reel ücretlerin 1989 yılına kadar baskı altında tutulması ayrıca dikkat çekmektedir. İmalat sanayinin alt sektörlerinin istihdam yaratma kapasitelerinde de farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Özkaplan'ın makalesinde dikkat çeken bir diğer olgu da 1988-1993 arası verimlilik artışına rağmen istihdam ve yatırımda görülen azalmalardır.

Yakın bir dönemde kaleme alınan çalışmanın 1980 sonrası politikaların istihdam ve işsizlik açısından sonuçlarının değerlendirilmesi için yazara göre farklı analizlere ihtiyaç bulunmaktadır. Sonuç olarak N. Özkaplan elde mevcut verilerle, teknoloji, verimlilik ve yatırımlar açısından işgücü piyasalarını analiz etmekte 1980-2000 arasını genel hatları ile değerlendirmektedir.

Ağustos 2002 de yayınlanan A. Kalça ve N. Ülkü Baş, "part-time iş ve Kadın işgücü" adlı çalışmalarında, Dünya'da ve Türkiye'de "part-time" iş ve işle ilgili sorunları hukuki ve ekonomik etkileri ile incelemeyi hedeflemişlerdir. Bu nedenle çalışma derginin ortalama yazı ölçülerinin üstünde bir hacimdedir. (s.59-79) Yazarlar Türkçe karşılığı bulunmasına rağmen İngilizce ve yaygın kullanımını tercih etmişlerdir. Ancak Kısmi çalışma ve kısa süreli çalışma biçiminde uygulanan "part-time çalışma" İngilizce bir kelimeye Türkçe ilave yapma biçiminde garip bir durumu yansıtmaktadır.

Mart ve Ağustos 2003 tarihlerinde yayınlanan iki makaleden ilki Ö. Müftüoğlu'na ait "Yeni Çalışma yasaları üzerine bir değerlendirme" dir. Bilindiği gibi 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı yeni iş kanunu çalışma yaşamında önemli değişimler getirmiştir. Bu değişimlerin tümünün işveren lehine olduğunu yorumlamak kuşkusuz oldukça abartılı bir saptama olacaktır. Ancak iş yasalarına sağlanmak istenen esneklik olgusu önemli oranda işveren tercihleri üzerine oturmaktadır. 2003 yılına kadar yasalaşan ve değiştirilen bütün iş kanunu hükümlerinde öne çıkan mantığın "işçinin korunması" ilkesinden hareket ettiğini görmekteyiz. Öte yandan bu yasa ile ilk kez bu ilkedan feragat edilip işçinin korunmasının ikinci plana alınıp asıl olanın "işin korunmasına" doğru değiştirildiği gözlenmektedir. İşletmelerin küresel koşullarda rekabet etme imkanlarını arttırmaya yönelik tüm çabaların işçilerin korunması ilkesi ile bağdaşması mümkün olmamaktadır. Ancak İş kanunun temel gerekçeleri bu bağlamda ekonomik gelişmeleri dikkate alan ancak toplumsal gelişmeleri aynı ölçüde değerlendirmeyen bir felsefe hakim olmuştur. Ö. Müftüoğlu çalışmasında İş yasalarının geçmişine genel olarak bakmakta buradan günümüzdeki İş yasasına geçmektedir. Yazarın tespitinde de görüldüğü gibi mevcut İş yasasının temel gerekçesi kapitalist sistemin ve sermayenin dönemsel ihtiyaçları doğrultusunda çalışma yaşamını düzenlemek ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Özellikle 12 Eylül yasaları ile başlayan ve sendikalar üzerinde baskı yaratan yasaların ve uygulanan liberal politikaların sonucu sendikaların bu yasa üzerinde etkin olarak değişiklik yaratacak güçtende yoksun bıraktığı anlaşılmaktadır.

"Amele birliğinden yeni iş kanunu'na : Türkiye'de çalışma ilişkilerinin 80 yılı" adlı değerlendirme yazısı A. Makal tarafından kaleme alınmış ve İktisat dergisi'nde 2000 sonrasındaki yayınlanan son çalışmadır. Yazı Türk çalışma ilişkilerinin genel bir değerlendirmesini yapmaktadır. A. Makal çalışmasını kendi içinde haklı olarak iki ana grupta toplamıştır. Buna göre 1960 öncesi ve sonrası alt dönemler ayrı ayrı incelenmiştir. Makal bir sosyal politika tarihçisi olarak 80 yıllık süreci çeşitli dönemler içinde ele almaktadır. Ancak bu gün ulaşılan noktanın hem çalışanları hem de işverenleri iktisadi ve sosyal sınırlamalar altına sokan sorunlu bir alan görünümü verdiğine değinmektedir. Dünyadaki gelişmelerin birkaç yüzyıllık olduğu buna karşı-

2003
yılına
kadar
yasalaşan ve
değiştirilen
bütün
iş kanunu
hükümlerinde
öne
çıkan
mantığın
"işçinin
korunması"
ilkesinden
hareket
ettiğini
görmekteyiz

lık Türkiye'nin 80 yıllık çalışma hayatı deneyiminin sosyal taraflar arasında bir uzlaşma yaratma ihtiyacının bugün çok fazla hissedildiğinden hareket eden Makal gerçekten uzun dönemli bir uzlaşmanın başta çalışanlar olmak üzere tüm kesimlerin ihtiyacı olan adalete kavuşturulmasının yolları üstüne vurgu yapmaktadır.

Son birkaç söz;

İktisat dergisi'nin 40. Kuruluş yılı anısına çıkardığı bu sayının içinde Çalışma Hayatı üstüne genel bir değerlendirme yapılmıştır. Özellikle öznesi insan olan her bilim dalı üstüne yapılan değerlendirilmelerin güçlükleri açıktır. Çalışma ilişkileri başta olmak üzere sosyal bilim alanında bir çok konu öznesi insan olduğu için farklı çerçevelerde ele alınabilir. Çalışma hayatını içeren başlıca konularda sosyal bilim çerçevesinde Hukuk, iktisat, sosyoloji, psikoloji alanlarında kaleme alınmış ve içinde bulunan döneme ilişkin yorumları kapsamaktadır. Liberal bir dönemde çalışma ha-

yatına yönelik değerlendirmelerle kriz dönemindeki değerlendirmeler farklılaşmaktadır. Yazarların çalışma hayatı ile ilgili yorumlarında içinde bulundukları dönemin gündemindeki konularına göre seçim yaptıkları dikkati çekmektedir. Genel olarak çalışma hayatının sorunları "zayıfın korunması" temeline göre şekillenmiştir. Yazarların temsil ettikleri sınıfsal konum sadece çalışanlardan değil, işverenlerden de oluşmaktadır. Dönemler itibarıyla İktisat dergisi'ne Çalışma Hayatı ile ilgili İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden değil çok farklı kesimlerden yazı alınmıştır. Ancak 2000 yılı sonrası İktisat dergisine yazı verenlerin daha çok akademik kadrolar olduğu gözlenmektedir.

İktisat dergisi yayın hayatına başladığı dönemden bu yana çalışma hayatı konulu pek çok yazıya sayfalarını açmış ve bir tartışma ortamını yaratmada üzerine düşeni yapmaya gayret etmiştir.

kaynakça:

Refik BAYDUR, "Çalışma Hayatında Esneklik ve İstihdam Etkileri", İktisat Dergisi 1996 Mayıs-Haziran, sayı:357, S: 40-42

Orhan BULDAÇ, "Sendikacılık ve Türk sendikacılığı ve sorunları" İktisat Dergisi 1969 Temmuz, S:61 İstanbul.

Kenan BULUTOĞLU, "Sendikacılığımız Belini Doğrulturken Çalışanları Yönetime katmak için uğraş Veremeli", İktisat Dergisi 1985 Haziran, sayı:247, Cilt 34, S: 7-10

A.Rıza BÜYÜKUSLU, "Avrupa Sendikalarının Kimlik Arayışı ve Türk-İş", İktisat Dergisi 1997 Şubat, sayı: 364, S: 20-24

Adem KALÇA ve N. Ülkü BAŞ, "Part time İş ve Kadın İşgücü" İktisat Dergisi 2002 Ağustos, sayı:421-428, S: 59-79

Nuri KARACAN "Yabancı Ülkelere Türk İşçi Akının sebepleri, Sınırları ve Muhtemel Sonuçları" İktisat Dergisi, 1964, sayı :1, S:21-31, İstanbul

Metin KUTAL'la Söyleşi, "Ülkemin İşsizliğin Tüm Türlerine Açık Bir Ülkedir" İktisat Dergisi 1996 Mayıs-Haziran, sayı :357, S: 31-32

Ahmet MAKAL, "Amele Birliğinden Yeni İş Kanunu'na : Türkiye'de çalışma ilişkilerinin 80 yılı" İktisat Dergisi Ağustos 2003, sayı :440, S: 54-62

Bayram MERAL ile söyleşi, "İş Güvencesi İstemimiz ile "Sayısal Esnekliğin" Bağdaşması Mümkün Değildir.", İktisat Dergisi Mayıs-Haziran 1996, sayı no:357, S: 36-37-38

Özgür MÜFTÜOĞLU "Yeni Çalışma yasaları üzerine bir değerlendirme" İktisat Dergisi, 2003 Mart, sayı :435, S: 36-44

Özcan ŞENGÖLE, "Yurtdışındaki İşçilerimiz" İktisat Dergisi 1972 Nisan, sayı:94, Cilt: 34, S: 7-10

Tülin ÖNGEN, "Esneklik : Kapitalizmin Yeni Fetişi" İktisat Dergisi 1996 Mayıs-Haziran, sayı :357, S: 30-39

Nurcan ÖZKAPLAN "Yapısal Uyum ve İşgücü piyasalarıdır." İktisat Dergisi, 2000 Eylül, sayı :405, S: 34,35

Engin ÜNSAL, "Sendikaların Ücret Politikasının Ekonomik sonuçları" İktisat Dergisi 1974 Temmuz, sayı :120, Cilt 19-21, S: 15-23

dipnotlar:

- 1) Bu makale konusunun İFMC yayın kurulu tarafından bana yöneltilmesinden onur duydum. Özellikle yayın hayatında 40 yılını doldurmuş az sayıda dergiye sahip bir entelektüel iklim içindeki İktisat Dergisinin kişi-

sel olarak bana yönelttiği bu inceliği anmadan edemeyeceğim.

- 2) Dr. Kenan Bulutoğlu Ecevit Hükümetleri döneminde İşletmeler Bakanlığı yapmıştır.

40 yılın kapak konuları

1	1964 TEMMUZ	PLAN VE BUHRAN
2	1964 AĞUSTOS	TURİZM İÇİN BAZI DÜŞÜNCELER
3	1964 EYLÜL	BANKACILIĞIMIZ TASFİYEE Mİ GİDİYOR?
4	1964 EKİM	REFAH YOLU
5	1964 KASIM	DEVLETÇİLİKTE YENİ ANLAMLAR
6	1964 ARALIK	ATATÜRK'ÜN VATAN VE MİLLİ REFAH ANLAYIŞI VE KALKINMAMIZIN HEDEFLERİ
7	1965 OCAK	İSTİHSALİN BEŞERİ CEPHESİ
8	1965 ŞUBAT	1964 YILINDA İKTİSAT VE PİYASA
9	1965 MART	ÖZEL SEKTÖRÜN DAVASI
10	1965 NİSAN	DOLAR KRİZİ, ÖTESİ VE NEDENLERİ
11	1965 MAYIS	ULUSLARARASI SERMAYE VE GELİŞMİŞ EKONOMİLER
12	1965 HAZİRAN	YATIRIMLARDA KULLANILACAK YERLİ MAMULLER
13	1965 TEMMUZ	PETROL TARTIŞMASININ BAŞKA YÖNÜ
14	1965 AĞUSTOS	XV. KOTA
15	1965 EYLÜL	DURGUN DEVRELER
16	1965 EKİM	TARIM İŞÇİLERİ VE SOSYAL POLİTİKA
17	1965 KASIM	YABANCI MEMLEKETLERDEKİ AMERİKAN YATIRIMLARI
18	1965 ARALIK	TÜRKİYE NÜFUSUNDAKİ SON GELİŞMELER
19	1966 OCAK	GECE KONDU SORUNUMUZ
20	1966 ŞUBAT	İKTİSADİ KALKINMA STRATEJİMİZ
21	1966 MART	İŞSİZLİK VE PROBLEMLERİ
22	1966 NİSAN	USTABAŞILAR VE SENDİKA TEMSİLCİLERİ
23	1966 MAYIS	NİTEL AÇLIK
24	1966 HAZİRAN	TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE MESELESİ
25	1966 TEMMUZ	TARIM KESİMİNDE EKİM ALANIN DURUMU
26	1966 AĞUSTOS	AMERİKA VE ŞİRKETLER
27	1966 EYLÜL	1967 YILI BÜTÇE HAZIRLIKLARI BAŞLARKEN
28	1966 EKİM	DEVLETÇİLİK VE ÖZEL SEKTÖR MONOPOLLERİ
29	1966 KASIM	ATATÜRK VE EKONOMİ
30	1966 ARALIK	TÜTÜN ÜRETİMİMİZ VE İHRACAT SORUNU
31	1967 OCAK	İKTİSADİ BÜYÜME KONUSUNDA RICARDO
32	1967 ŞUBAT	BATI EKONOMİLERİNDE GELİŞMELER
33	1967 MART	KAMBİYO MEVZUATI
34	1967 NİSAN	İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI
35	1967 MAYIS	EKONOMİ MÜESSİRİYET VE AHLAK
36	1967 HAZİRAN	TÜRKİYE'DE İLAÇ SANAYİ PİYASASI VE DÜNYA PİYASALARI İLE KARŞILAŞTIRMALAR
37	1967 TEMMUZ	KREDİ VE LİKİTİDE MEYDANA GELEN DARALMA VE İKTİSADİ DURGUNLUK
38	1967 AĞUSTOS	SANAYİMİZİN GENEL PROBLEMLERİ
39	1967 EYLÜL	TÜRKİYEDE SOSYAL SİGORTALAR KURUMU VE ÜCRETLERLE MÜNASEBETİ
40	1967 EKİM	AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU VE TÜRKİYE
41	1967 KASIM	İKİNCİ BEŞ YILLIK PLAN IŞIĞINDA TÜRK EKONOMİSİN DARBOĞAZLARI
42	1967 ARALIK	DEVELÜASYON
43	1968 OCAK	SANAYİ KONGRESİ HAKKINDA
44	1968 ŞUBAT	MEMLEKET TURİZMİNİ NASIL GELİŞTİREBİLİRİZ
45	1968 MART	DEVLET REJİMLERİ
46	1968 NİSAN	AŞIRI BORÇLANMA TEHLİKELİ MİDİR?
47	1968 MAYIS	FİYAT İSTİKRARI VE İŞÇİ ÜCRETLERİ
48	1968 HAZİRAN	MODERN REKLAMCILIK

49	1968 TEMMUZ	AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE İKTİSATÇI
50	1968 AĞUSTOS	BÖLGELER ARASI DENGİ VE DOĞUNUN SORUNLARI
51	1968 EYLÜL	İKTİSADİ İNKILAP İÇİN NASIL ÇALIŞMALIYIZ
52	1968 EKİM	MİLLETLER ARASI PARA SİSTEMİ BEYNELMİLEL LİKİTİDE PROBLEMİ
53	1968 KASIM	BİZDE SOSYALİST DÜZEN OLABİLİR Mİ?
54	1968 ARALIK	YÖNETİM VERİMLİLİĞİNİN ARTTIRILMASI
55	1969 OCAK	SOSYAL ADALET
56	1969 ŞUBAT	ALTIN-TÜRK LİRASI VE DEVALÜASYON
57	1969 MART	KARL MARX EMPERYALİZM TEORİSİ
58	1969 NİSAN	TÜRKİYEDE SERMAYE PİYASASI
59	1969 MAYIS	ASGARİ ÜCRET
60	1969 HAZİRAN	TÜRKİYEDE GÜMRÜK VERGİLERİNİN GELİŞİMİ VE GATT
61	1969 TEMMUZ	24 TEMMUZ İŞÇİ BAYRAMI
62	1969 AĞUSTOS	YABANCI SERMAYE AKIMININ NEDENLERİ
63	1969 EYLÜL	TÜRKİYE AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU ARASINDA BİR ORTAKLIK YARATAN ANLAŞMA VE EKLERİ
64	1969 EKİM	TİCARET VE BİLİM
65	1969 KASIM	BASIN ENDÜSTRİSİ
66	1969 ARALIK	KOMPUTER ELEKTRONİK BEYİNLER
67	1970 OCAK	ORTAK PAZAR VE SANAYİMİZ
68	1970 ŞUBAT	SENDİKACILIK, TÜRK SENDİKACILIĞI VE SORUNLARI
69	1970 MART	YATIRIM PROJELERİ TEŞVİK TEDBİRLERİ VE UYGULAMALAR
70	1970 NİSAN	FİNANSMAN TABLOSU
71	1970 MAYIS	PARA DARLIĞI
72	1970 HAZİRAN	JAPONYA
73	1970 TEMMUZ	AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN SERMAYE İHTİYACI VE YARDIMLAR
74	1970 AĞUSTOS	MODERN PAZARLAMA ANLAYIŞI
75	1970 EYLÜL	DEVALÜASYON VE 1970 DEVALÜASYONU
76	1970 EKİM	NÜFUS ARTIŞI VE EKONOMİK GELİŞME
77	1970 KASIM	ATATÜRKÇÜ EKONOMİK POLİTİKA
78	1970 ARALIK	EKONOMİK KALKINMA VE SOSYAL ADALET
79	1971 OCAK	İSRAİL'DE ENFLASYON ÜZERİNE TARTIŞMALAR
80	1971 ŞUBAT	YABANCI ÖZEL SERMAYE YATIRIMLARI
81	1971 MART	TÜRKİYE'DE SOSYAL VE EKONOMİK DENGİ
82	1971 NİSAN	TÜRKİYE'DE SPOR YATIRIMLARI VE AKDENİZ OYUNLARI
83	1971 MAYIS	SOVYET RUSYA EKONOMİSİNDE FAİZ
84	1971 HAZİRAN	KENTLEŞME, ULUSAL KALKINMA VE DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI
85	1971 TEMMUZ	ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ
86	1971 AĞUSTOS	DEVALÜASYON VE ENFLASYON
87	1971 EYLÜL	PLANLAMA NEDİR, FAYDALARI VE TÜRKİYE'DE PLANLAMA
88	1971 EKİM	REFORMLAR
89	1971 KASIM	FİNANSMAN VE İŞLETME YÖNETİMİ
90	1971 ARALIK	ATATÜRK KÜLTÜR VE DEVRİMLER
91	1972 OCAK	SANAYİLEŞME DÖNEMECİ
92	1972 ŞUBAT	DÜNYAYI SARAN SİLAHLI VE EKONOMİK SAVAŞLAR
93	1972 MART	TEKSTİL SANAYİ VE GERİ KALMIŞ ÜLKELER
94	1972 NİSAN	FIAT HAREKETLERİ, NEDENLERİ VE ALINACAK TEDBİRLER
95	1972 MAYIS	FİLM ENDÜSTRİSİ
96	1972 HAZİRAN	TÜRKİYE'DE TAHİL EKONOMİSİ
97	1972 TEMMUZ	DIŞ PAZARLAMA ARAŞTIRMALARI
98	1972 AĞUSTOS	TÜRKİYE'DE BANKALAR SİSTEMİ
99	1972 EYLÜL	YURT DIŞINDA ÇALIŞANLAR
100	1972 EKİM	TÜRKİYE'DE İNŞAAT İSTATİSTİKLERİ

101	1972 KASIM	PSİKÜLTÜR EKONOMİSİNİN ÖNEMİ
102	1972 ARALIK	DÜNYA BANKASI, PROJE İKRAZLARI VE KOOPERATİFLER
103	1973 OCAK	PLANLAMA SORUNLARI VE YENİ STATEJİ
104	1973 ŞUBAT	KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİN TÜRK EKONOMİSİNDEKİ YERİ, SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI
105	1973 MART	NEDEN GEMİ İNŞA SANAYİ
106	1973 NİSAN	ALMAN EKONOMİSİ HAKKINDA
107	1973 MAYIS	TÜRK İŞ GENEL KURULU
108	1973 HAZİRAN	TÜRKİYE'DE PAMUK EKONOMİSİ
109	1973 TEMMUZ	ALTIN DAHA YÜKSELECEK MİDİR?
110	1973 AĞUSTOS	RUMEN EKONOMİSİ
111	1973 EYLÜL	BİLGİ İŞLETME SİSTEMLERİ BİLİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ
112	1973 EKİM	İSTANBUL BOĞAZIÇI KÖPRÜSÜ
113	1973 KASIM	ZİRAİ REFORM
114	1973 ARALIK	ULUSLARARASI EKONOMİK VE PARASAL DURUM
115	1974 OCAK	TÜRKİYE BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ
116	1974 ŞUBAT	AVRUPA YATIRIM BANKASI
117	1974 MART	AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU VE ENERJİ KONFERANSI
118	1974 NİSAN	SOVYET PETROL TİCARETİ
119	1974 MAYIS	HALK SEKTÖRÜ
120	1974 HAZİRAN	KIBRIS
121	1974 TEMMUZ	AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE İKTİSATÇI
122	1974 AĞUSTOS	EKONOMİK BUNALIMLAR VE ÜLKEMİZ
123	1974 EYLÜL	KIBRIS VE ÇELİŞKİLER
124	1974 EKİM	EURO-DÖVİZ ŞEKLİNDEKİ ULUSLARASI MALİ KREDİLER
125	1974 KASIM	SOSYOLOĞUN ÖLÜMÜ / Ord. Prof. Dr. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun Ardından
126	1974 ARALIK	AET KARŞISINDA SANAYİMİZ
127	1975 OCAK	GELİŞEN ÜLKELERDE SENDİKACILIK
128	1975 ŞUBAT	ENDÜSTRİ ÜRÜNLERİNİN PAZARLANMASI
129	1975 MART	DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE EKONOMİK GELİŞMELER
130	1975 NİSAN	TÜRKİYE'DE ENFLASYON
131	1975 MAYIS	TÜRKİYE ORTA DOĞU EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ İMKANLARI
132	1975 HAZİRAN	YUGOSLAV EKONOMİSİ
133	1975 TEMMUZ	ACABA KOMÜNİST DÜNYASI NE ALEMDE
134	1975 AĞUSTOS	1970 SONRASI TÜRKİYESİNDE ENFLASYON
135	1975 EYLÜL	TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME VE İSTİHDAM SORUNLARI
136	1975 EKİM	ÇİN EKONOMİSİ
137	1975 KASIM	SAVUNMA SANAYİ STRATEJİSİ ÜZERİNE
138	1975 ARALIK	GEÇİŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-AET İLİŞKİLERİ
139	1976 OCAK	TÜRKİYE VE OTOMOBİL
140	1976 ŞUBAT	DEVALÜASYON ÜZERİNE
141	1976 MART	DOKUMA VE GİYİM SANAYİNİN TÜRK EKONOMİSİNDEKİ YERİ
142	1976 NİSAN	REKABET VE PAZARLAMA
143	1976 MAYIS	TÜRK BANKACILIK SİSTEMİ
144	1976 HAZİRAN	YENİ EKONOMİK DÜZEN AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE UNCTAD
145	1976 TEMMUZ	DIŞ SİYASETİMİZİN SORUNLARI
146	1976 AĞUSTOS	DÜNYA OTOMOTİV SANAYİNDE GELİŞMELER
147	1976 EYLÜL	TÜRKİYE-AET İLİŞKİLERİ
148	1976 EKİM	AET KARŞISINDA TÜRK TARIMI
149	1976 KASIM	TÜRKİYE VE DÜNYA BANKASI İLİŞKİLERİ
150	1976 ARALIK	40. YIL İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ
151	1977 OCAK	1977 BÜTÇESİ
152	1977 ŞUBAT	TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA PETROL SORUNU

153	1977 MART	DIŞ BORÇLAR
154	1977 NİSAN	TÜRKİYE'DE BANKACILIK SİSTEMİ
155	1977 MAYIS	KONUT SORUNU
156	1977 HAZİRAN	SEÇİM SONRASI İKTİDARIN EKONOMİ POLİTİKASI NASIL OLMALIDIR?
157	1977 TEMMUZ	EKONOMİ BİLİMİ VE POLİTİKAYA KATKISI
158	1977 AĞUSTOS	DEVALÜASYON VE TÜRKİYE
159	1977 EYLÜL	1977 MİLLİ GELİRİ VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ
160	1977 EKİM	ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER
161	1977 KASIM	TÜRKİYE'DEKİ BÜYÜK VERGİ POTANSİYELİ
162	1977 ARALIK	KALKINMA VE PLANLAMA SORUNLARI
163	1978 OCAK	KALKINMADA YABANCI SERMAYE VE DIŞ YARDIM
164	1978 ŞUBAT	TÜRK SANAYİİNDE DARBOĞAZLAR
165	1978 MART	ULUSLARARASI YENİ İKTİSADİ DÜZEN VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER
166	1978 NİSAN	GELİR DAĞILIMI SORUNU
167	1978 MAYIS	YENİ 4. BEŞ YILLIK PLANIN STRATEJİSİ TARTIŞILDI
168	1978 HAZİRAN	TÜRKİYE 78 VE YENİ 4. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI
169	1978 TEMMUZ	İKTİSADİ KALKINMA VE GELİR PAYLAŞIMI
170	1978 AĞUSTOS	YENİ ULUSLARARASI DÜZEN
171	1978 EYLÜL	TÜRKİYE'NİN 1978-80 DÖNEMİ DIŞ FİNANSMAN GEREĞİ
172	1978 EKİM	AET İLE TEKSTİL SAVAŞI
173	1978 KASIM	PARA PİYASASI VE SON EKONOMİK ÖNLEMLER
174	1978 ARALIK	5. İKTİSAT HAFTASI
175	1979 OCAK	BANKACILIĞIMIZIN BUGÜNÜ VE YARINI
176	1979 ŞUBAT	YENİ VERGİ TASARILARINDA BİR SORUN
177	1979 MART	TÜRKİYE'DE KABUL KREDİSİ UYGULAMASI
178	1979 NİSAN	1978 YILINDA EKONOMİDEKİ GELİŞMELER
179	1979 MAYIS	İSTANBUL'DA TOPLU TAŞIMACILIK
180	1979 HAZİRAN	ENFLASYON VE TURİZM
181	1979 TEMMUZ	TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA SEÇENEKLER
182	1979 AĞUSTOS	SENDİKA SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TEMELİ REFERANDUM
183	1979 EYLÜL	TÜRK İŞÇİLERİ AVRUPADA MI ORTAK PAZARDA MI ÇALIŞIYOR
184	1979 EKİM	KIRSAL ALANDA KALKINMA
185	1979 KASIM	İKTİSAT BİLİMİNDE YÖNTEM TARTIŞMASI
186	1979 ARALIK	"1980'İN BAŞINDA TÜRK EKONOMİSİNDE ""SAVURGANLIK"" VE EKONOMİK GELİŞME"
187	1980 OCAK	BÜYÜK KAYBIMIZ PROF. DR. CAVİT ORHAN TÜTENGİL
188	1980 ŞUBAT	EKONOMİK ÖNLEMLER PAKETİ ÜZERİNE
189	1980 MART	DIŞ BASINDA İKTİSAT
190	1980 NİSAN	TÜRKİYE NİÇİN SANAYİLEŞMELİ?
191	1980 MAYIS	SANAYİLEŞMEMİZİN SORUNLARI
192	1980 HAZİRAN	IMF ANLAŞMASI VE TÜRK LİRASININ DEĞERİ
193	1980 TEMMUZ	KAMBIYO POLİTİKASI VE İSTİHDAM
194	1980 AĞUSTOS	SOSYAL DEMOKRASİNİN SINIFSAF TABANI
195	1981 ŞUBAT	1980 MALİ YILI GAYRİSAFİ MİLLİ HASILASI
196	1981 MART	İHRACATTAKİ GELİŞMELER
197-8	1981 NİS.-MAY.	IMF VE DÜNYA
199	1981 HAZİRAN	İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİLERİNDE YENİ GELİŞMELER
200-1	1981 TEM.-AĞS.	PARA ÜRETİM İLİŞKİSİ
202	1981 EYLÜL	EKONOMİNİN DIŞA AÇILMASI
203-4	1981 EKİM-KASIM	DEVLET VE EKONOMİ
205	1981 ARALIK	FON PİYASALARI
206	1982 OCAK	EKONOMİ POLİTİKASI TARTIŞMALARI
207	1982 ŞUBAT	DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE
208	1982 MART	1982 BÜTÇESİ VE KAMU HARCAMALARI

209	1982 NİSAN	SANAYİNİN FİNANSMANI
210	1982 MAYIS	BÜYÜMEYE GEÇİŞ
211-2	1982 HAZ.-TEM.	BÜYÜMENİN SOSYOLOJİSİ
213-4	1982 AĞS.-EYLÜL	İKTİSAT EĞİTİMİ
215	1982 EKİM	ANAYASA VE SİYASAL GELİŞMELER
216	1982 KASIM	BASIN VE EKONOMİ
217	1982 ARALIK	DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER
218-19	1983 OCAK-ŞUB.	1983 YILI EKONOMİSİ ÜZERİNE GÖRÜŞLER
220-21	1983 MART-NİS.	8. İKTİSATÇILAR HAFTASI
222-23	1983 MAYIS-HAZ.	ORTA-DOĞU ÜLKELERİNE İŞÇİ GÖÇÜ
224-25	1983 TEM.-AĞS.	1983 YILININ İLK YARISINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ
226-29	1983 EYL.-ARALIK	1984 BÜTÇESİ
230	1984 OCAK	1984'E GİRERKEN TÜRKİYE EKONOMİSİ
231	1984 ŞUBAT	YENİ İKTİSAT POLİTİKALARI ÜZERİNE
232	1984 MART	ÇALIŞAN KADINLAR
233	1984 NİSAN	AŞAR VERGİSİ
234	1984 MAYIS	9. İKTİSATÇILAR HAFTASI
235-6	1984 HAZ.-TEM.	TÜKETİCİNİN KORUNMASI
237-8	1984 AĞS.-EYLÜL	PİYASA EKONOMİSİNE GEÇERKEN
239	1984 EKİM	V. PLAN VE PLANLAMA
240	1984 KASIM	"YENİ DÖNEMDE İŞÇİ-İŞ" VEREN İLİŞKİLERİ"
241	1984 ARALIK	REAGANOMİ VE NEOLİBERALİZM
254	1986 OCAK	İKTİSAT ÖĞRETİMİ
255-56	1986 ŞUB.-MART	SON VERGİ DEĞİŞİKLİKLERİ
257	1986 NİSAN	DÜNYA EKONOMİSİ BUNALIMDA MI?
258	1986 MAYIS	"BANKACILIK BÖLÜŞÜM" REEL SOSYALİZM"
259-61	1986 HZ.-TEM.-AĞS.	11. İKTİSATÇILAR HAFTASI
262-63	1986 EYLÜL-EKİM	TARIMDA GERİLİĞİN KÖKENLERİ KALKINMA İKTİSADI
264	1986 KASIM	ARA SEÇİM SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ
265	1986 ARALIK	50. KURULUŞ YILDÖNÜMÜ NEDENİYLE İKTİSAT FAKÜLTESİ
266-7	1987 OCAK-ŞUB.	PİYASA SOSYALİZMİ PARA TEORİSİ VE GEN MÜHENDİSLİĞİ
268	1987 MART	GENEL TEORİNİN 50. YILI DOLAYISI İLE KEYNES VE KEYNECİLİK
269	1987 NİSAN	EKONOMİDE VE İKTİSATTA BUNALIM
270	1987 MAYIS	ÇEVRE VE DOĞAL KAYNAKLAR KUZEY GÜNEY SORUNU
271-72	1987 HAZ. TEM.	AVRUPA TOPLULUĞU VE TÜRKİYE
273	1987 AĞUSTOS	"YAPILABİLİR" SOSYALİZM: MANDEL-NOVE TARTIŞMASI"
274	1987 EYLÜL	İDRİS KÜÇÜKÖMER'İN ANISINA ARMAĞAN
275	1987 EKİM	EKONOMİ POLİTİĞİN YÖNTEMİ
276-77	1987 KASIM-ARL.	DÜNYA BORSALARINDA PANİK
290	1989 OCAK	"BUNALAN EKONOMİLERDE ORTODOKS VE "HETERODOKS" İSTİKRAR"
291	1989 ŞUBAT	AVUSTURYA İKTİSADI VE KEYNES SONRASI
292	1989 MART	YILIN İKTİSATÇISI: GÜLTEN KAZGAN, YILIN SANAYİCİSİ TALAT ORHON
293-94	1989 NİSAN-MAY.	TAM ÜYELİĞİ VE 1992 BÜTÜNLEŞMESİNİ BEKLERKEN TÜRKİYE-AVRUPA TOPLULUĞU İLİŞKİLERİ
295-97	1989 HZ.-TEM.-AĞS.	14. İKTİSATÇILAR HAFTASI TÜRKİYE İÇİN ALTERNATİFLER
298-300	1989 EYL.-EKİM-KAS.	ÖZELEŞTİRME VE PETKİM
301-302	1989 ARALIK	MALİ KESİM GAP
303-304	1990 OCAK-ŞUBAT	YÖK VE MALİ KESİM SORUNLAR, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
305-7	1990 MART-NİSAN	15. İKTİSATÇILAR HAFTASI DEĞİŞEN DÜNYA DOĞU AVRUPA VE TÜRKİYE
308-309	1990 EKİM-KASIM	ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ KÖRFEZ KRİZİ
310	1990 ARALIK	LAİKLİK VE İSLAM
311	1991 OCAK	İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİLERİ MEMUR SENDİKACILIĞI
312	1991 ŞUBAT	TÜRKİYE'DE SON ON YILIN BİLANÇOSU

- 313 1991 MART- NİSAN KADIN HAKLARI AVRUPA TOPLULUĞU VE TÜRKİYE
- 314 1991 MAYIS DEĞİŞEN DÜNYA VE YENİ SAĞ
- 315/318 1991 HAZ.-EYLÜL EKONOMİ VE SİYASETTE YENİ STRATEJİLER
- 319 1991 EKİM BÜYÜK SANAYİ KURULUŞLARINDA KAMULAŞMA EĞİLİMİ
- 320-21 1991 KASIM ARL. EKONOMİDEN POLİTİKAYA SEÇİM GÜNDEMİ
- 322-23 1992 OCAK ŞUB. GLOBALLEŞME VE BÖLGESEL ENTEGRASYONLAR
- 324 1992 MART YEREL YÖNETİMLERİN MALİ-EKONOMİK SORUNLARI
- 325 1992 NİSAN SOSYALİZMİN GELECEĞİ VE BİLANÇOSU
- 326-28 1992 MAY.-TEM. XVII. İKTİSATÇILAR HAFTASI DEĞİŞEN DÜNYA TÜRKİYE VE ON YILLAR
- 329-30 1992 AĞS.-EYLÜL YARIN: YENİ TEKNOLOJİLER,ESKİ SENDİKALAR MI?
- 331 1992 EKİM KAMUDA İŞLER SARPA SARIYOR
- 332 1992 KASIM DIŞ TİCARET VE KALKINMA SORUNU
- 333 1992 ARALIK III. ULUSAL SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ TEBLİĞLERİ
- 334 1993 OCAK ÇETİN ALTAN'LA SÖYLEŞİ
- 335-36 1993 ŞUBAT-MART TÜRKİYE EKONOMİSİ ŞUBAT 1993
- 337 1993 NİSAN TARİHİN GELECEĞİ ÜZERİNE
- 338-9 1993 MAY.-HAZ. YENİ YÜZYILA DOĞRU DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE NE OLABİLİR? NE OLMALIDIR? NASIL?
- 340 1993 TEM.-AĞS. KEYNES
- 341 1993 EYLÜL SOSYAL DEMOKRASİ KRİZDE
- 342 1993 EKİM BÜYÜYEN ASYA ŞANS MI, TEHLİKE Mİ?
- 343 1993 KASIM İSLAMCILAR STRATEJİ ARAYIŞINDA
- 344 1993 ARALIK SANAYİLEŞME STAREJİSİ
- 345 1994 OCAK TÜRKİYE NEREYE GİDİYOR?
- 346 1994 ŞUBAT PARA KRİZİ BİR KEZ DAHA GÖSTERDİ "ÇIKIŞ YOK"
- 347 1994 MART GLOBALLEŞME KISKACINDA TÜRKİYE
- 348 1994 NİSAN KRİZDEN ÇIKIŞ İÇİN SON HAMLE ÖZELLEŞTİRME
- 349 1994 MAYIS 5 NİSAN KARARLARI İLE NEREYE?
- 350 1994 TEMMUZ İSLAM EKONOMİSİ
- 351 1994 AĞUSTOS KRİZ VE DEĞİŞİM
- 352 1994 EYLÜL YENİ SAĞ'DA İKİNCİ PERDE
- 353-54 1994 EKİM-KASIM SOLUN YENİ EKONOMİ POLİTİKALARI
- 355 1995 OCAK EKONOMİNİN GERÇEKLERİ
- 356 1996 NİSAN NEREYE DÜNYA NEREYE TÜRKİYE?
- 357 1996 MAYIS-HAZ. KOALİSYON DEĞİŞSE DE PROGRAM AYNI
- 358 1996 AĞUSTOS DÜNYA NEREYE GİDİYOR?KÜRESELLEŞME VE TÜRKİYE
- 359 1996 EYLÜL GÜMRÜK BİRLİĞİ Mİ, İSLAM ORTAK PAZARI MI?
- 360-61 1996 EKİM-KASIM SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ: SORUNLAR VE ÇÖZÜMLER
- 362 1996 ARALIK KÜRESELLEŞME, ULUS-DEVLET VE KİMLİK
- 363 1997 OCAK TÜRKİYE'NİN 1997 YILI BÜTÇESİ
- 364 1997 ŞUBAT EĞİTİM POLİTİKALARI
- 365 1997 MART İKTİSAT TEORİLERİNDE SON GELİŞMELER
- 366-67 1997 NİSAN-MAY. KAPİTALİZM VE AZGELİŞMİŞLİK KALKINMA İKTİSADININ SONU MU?
- 368 1997 HAZİRAN TÜRKİYE'DE SERMAYE DEVLET,SİYASET
- 369 1997 TEMMUZ SENDİKALAR VE KÜRESELLEŞME
- 370-71 1997 AĞS.-EYLÜL İŞGÜCÜ, ESNEKLİK VE SERMAYE
- 372 1997 EKİM GELİŞME İTAAT VE DEĞİŞİM
- 373 1997 KASIM ""REEL SOSYALİZMİN KRİZİ VE GELECEK""
- 374 1997 ARALIK SEÇİM SİSTEMLERİ TEMSİL KRİZİ VE TÜRKİYE
- 375 1998 OCAK ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ DEĞİŞİMLER VE TÜRKİYE
- 376 1998 ŞUBAT ÜNİVERSİTELER, BİLİM VE İKTİSAT EĞİTİMİ
- 377 1998 MART KADINLAR VE ÇALIŞMA YAŞAMI
- 378 1998 NİSAN FİNANS, RANT VE KÜRESEL İLİŞKİLER AĞINDA TÜRKİYE
- 379 1998 MAYIS "ENFLASYON; EŞİTSİZLİKLER VE ENGELLER"

380	1998 HAZ.-TEM.	TÜRKİYE'NİN DİNAMİKLERİ
381	1998 AĞUSTOS	KÜRESELLEŞEN SERMAYENİN ANAYASASI
382	1998 EYLÜL	ENDÜSTRİYEL GRUP TEORİSİ
383	1998 EKİM	75.YILINDA CUMHURİYET
384	1998 KASIM	KRİZ
385	1998 ARALIK	KONSOLİDE BÜTÇE: DURUM VE BEKLENTİLER
386	1999 OCAK	"YENİ DÜNYA DÜZENİ" NDE TÜRKİYE
387	1999 ŞUBAT-MART	SERMAYE PİYASALARI VE BANKALAR
388	1999 NİSAN	TÜRKİYE'DE SİYASETİN BOYUTLARI
389	1999 MAYIS	İKTİSAT METODOLOJİSİ
390-91	1999 HAZ.-TEM.	YÜZYIL BİTERKEN GELECEĞE BAKIŞ
392-93	1999 AĞS.-EYLÜL	SOSYAL DEMOKRASİ
394	1999 EKİM	DEVLET-İ ALİYYE'NİN MİRASI
395	1999 KASIM	ULAŞTIRMA EKONOMİSİ
396	1999 ARALIK	SEÇMELER: İKTİSAT YAZILARI
397-98	2000 OCAK-ŞUBAT	BÜTÇE VE MALİYE POLİTİKALARI
399	2000 MART	BİR DÖNEMECİN EŞİĞİNDE TÜRKİYE-AB-AVRASYA
400	2000 NİSAN	BORSANIN GELİŞİMİNDE KURUMSAL YATIRIMCILAR
401-2	2000 MAY.-HAZ.	DEĞİŞEN DÜNYADA TÜRKİYE'NİN YERİ
403	2000 TEMMUZ	DEVLET VE KAPİTALİZM I
404	2000 AĞUSTOS	DEVLET VE KAPİTALİZM II
405	2000 EYLÜL	EKONOMİDE İSTİKRAR ARAYIŞLARI
406	2000 EKİM	DÜNYA EKONOMİSİNDE YENİ OLUŞUMLAR
407	2000 KASIM	BÜTÇE: TOPLUMSAL PAYLAŞIM ARACI
408	2000 ARALIK	AB-GÜMRÜK BİRLİĞİ-TÜRKİYE
409	2001 OCAK	BİRLİĞİN AVRUPASI VE TÜRKİYE
410-11	2001 ŞUBAT-MART	TÜRKİYE'NİN KRİZİ VE SONRASI
412	2001 NİSAN	YOL AYRIMINDAKİ TÜRK TARIMI
413-4	2001 MAYIS-HAZ.	İKTİSAT, İSTİKRAR VE TÜRKİYE
415	2001 TEMMUZ	NASIL BİR İKTİSAT? NASIL BİR İKTİSAT EĞİTİMİ?
416	2001 AĞUSTOS	DÜNYA EKONOMİSİ NASIL YÖNETİLİYOR?
417	2001 EYLÜL	FİNANS SEKTÖRÜ VE BANKACILIK
418-9	2001 EKİM-KASIM	GELİR DAĞILIMI YOKSULLUK POPÜLİZM
420	2001 ARALIK	KRİZİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE BÜTÇESİ
421-8	2002 OCAK-AĞS.	KRİZ VE MALİYE POLİTİKALARI
429	2002 EYLÜL	YOL AYRIMINDA TÜRKİYE YOL AYRIMINDA DÜNYA
430	2002 EKİM	EV EKSENLİ ÇALIŞMA
431	2002 KASIM	SEÇİMLERİN SİYASİ ANATOMİSİ
432	2002 ARALIK	XXVII İKTİSATÇILAR HAFTASI 2003'E GİRERKEN SORUNLAR VE ARAYIŞLAR
433-4	2003 OCAK-ŞUBAT	SAVAŞIN GÖLGESİNDE ORTADOĞU
435	2003 MART	KÜRESEL KAPİTALİZMLE BÜTÜNLEŞME
436	2003 NİSAN	AVRASYA'DA YENİ DENGELER
437	2003 MAYIS	DEĞİŞEN TOPLUM-DEVLET-SINIF İLİŞKİLERİ
438	2003 HAZİRAN	FİNANSAL LİBERALİZASYON: BÜYÜME Mİ, KRİZ Mİ?
439	2003 TEMMUZ	MERKEZİ YÖNETİM YERELLEŞİYOR MU?
440	2003 AĞUSTOS	CUMHURİYET'İN 80 YILI
441-444	2003 EYLÜL-ARL	ÇALIŞMA HAYATI YENİDEN DÜZENLENİYOR
445-450	2004 OCAK-HAZ.	CUMHURİYET'İN 80. YILINDA YURT VE DÜNYA
451	2004 TEMMUZ	PAUL SWEETZ'İN ARDINDAN
452	2004 AĞUSTOS	1980'DEN GÜNÜMÜZE SANAYİLEŞME
453	2004 EYLÜL	HOMO ECONOMICUS
454	2004 EKİM	TÜRKİYE-AB: BİR İLİŞKİNİN ANATOMİSİ
455	2004 KASIM	GELİŞMENİN EKONOMİK SORUNLARI
456	2004 ARALIK	İKTİSAT'DA GEÇEN 40 YIL

iktisat dergisi

SATIŞ NOKTALARI

Dergimizi, Dünya Dağıtım A.Ş. aracılığı ile verilen aşağıdaki kitabevleri ve bayiilerden temin edebilirsiniz. Ulaşamadığınız takdirde veya ulaşmasını istediğiniz yerlerin ilavesinin yapılması için lütfen bizimle bağlantıya geçiniz.

İSTANBUL

Bebek Dünya Süper Dağıtım A.Ş. - **BEBEK**, Dünya Süper Dağıtım A.Ş. - **HILTON OTELİ**, Dünya Süper Dağıtım A.Ş. - **SWISS OTEL**, Gezi Dükkanları - Cumhuriyet Cad. - **TAKSİM**, Megavizyon - **BEYOĞLU**, Dünya Aktüel - **TÜNEL**, Kabalcı - **BEŞİKTAŞ**, Makro Önü Loto Bayii - Muallim Naci Cad. No.170 Kuruçeşme - **BEŞİKTAŞ**, Çarşı Durağı - **ETİLER**, D&R - **ETİLER**, Remzi Kitabevi - Akmerkez - **ETİLER**, D&R - **İş Kuleleri Çarşısı**, Necdet Güler - Teşvikiye Cad. No: 156 - **NIŞANTAŞI**, Nişantaşı Kıt.Muz.Dağ..Tic.Aş. - Valikonagı Cad. Engin Konak No:38 - **NIŞANTAŞI**, Remzi Kitabevi - Rumeli Cd. No:44 - **NIŞANTAŞI**, Refik Saydam Cad. Girişi Gazete Satış Büfesi - **ŞİŞHANE**, Mey Turizm Paz.ve Piyango Ltd.-**ELMADAĞ** - **ŞİŞLİ**, Bedriye Aktüz - Büyükdere Cad. Şişli Camii Yanı - **ŞİŞLİ**, Remzi Kitabevi - Profilo - **MECİDİYEKÖY**, D&R - **PROFİLO** - **MECİDİYEKÖY**, Remzi Kitabevi - **MAYADROM**, D&R - **BAKIRKÖY**, Carausel Alışveriş Merk.Köşk Büfe - **BAKIRKÖY**, Deniz Otobüsleri İskele Önü Gazete Bayi - **BAKIRKÖY**, Yeşilköy Ticaret - İstasyon Cad. No:12/A - **YEŞİLKÖY**, Atatürk Havalimanı Yeni Terminal Binası Çıkış Salonu - **YEŞİLKÖY**, Atatürk Havalimanı İç Hatlar - **YEŞİLKÖY**, Çınar Otel - **YEŞİLKÖY**, D&R - **FLORYA**, Olvium D&R - **ZEYTİNBURNU**, Nezih Kitabevi - **KADIKÖY**, Nezih Kitabevi - Suadiye - Şaşkınbakkal - **KADIKÖY**, D&R - Capitol **ALTUNİZEDE**, Remzi Kitabevi - **CARREFOUR**, Dünya Aktüel - **CAPİTOL**, Erenköy - Doğan Raks Bağdat Cad. 340/2 - **ERENKÖY**, Baban Petrol Ürünleri - **KAZASKER-ERENKÖY**, İnkilap Kitapevi - **Küçüksu** - **ÜMRANİYE**, Remzi Kitabevi - **SUADIYE**, İnkilap Kitapevi - **SUADIYE**, Megavizyon - **ACIBADEM**, İnkilap Kitapevi - **BEYLİKDÜZÜ**

Ankara Dağıtım - Bağlar Cad. Ethem Köşlü Sokak Nur Apt. No:14/1 **ANKARA** - **SEYRANBAĞLARI**, Nuve Kırtasiye - **KONYA**, İzmir Dağıtım - Kahramanlar - **İZMİR**, Antalya Dağıtım - Muratpaşa Mah. Evliya Çelebi Cd. Eğitimenoğlu Apt. No:1 - **ANTALYA**, Kemer Dağıtım - Yeni Mahalle Akdeniz Cad. No:1 - **KEMER**, Manavgat - Ray Bas.Dağ. - Yukarı Pazarcı Mah. Eski Akseki Cad. Arı Sk. No:4 - **MANAVGAT**, Belek Seray Dağıtım - Orta Mah. Atatürk Cad. No:181/A - Serik - **ANTALYA**, Alanya Yunus Basın - Çevre Yolu Cad. 74-b Kayıtur Yanı - **ALANYA**, Marmaris Dağıtım - Beldibi Köyü Yeni Mahalle Sağlık Ocakları Karşısı **MARMARİS**, Özdilek Tekstil - **BURSA**, Adım Kitap - Altıparmak - **BURSA**, D&R - **BURSA**, Final Pazarlama - Atatürk Cad. Ağah Han No:61/34 - **BURSA**, Adana Dağıtım - Reşatpaşa Mah. 21. Sk. No.7 /1 - **ADANA**, Akkoyunlu Kırtasiye - **İSKENDURUN** - **HATAY**, Ferah Koll. Sti. Hürriyet Cad. No:17 - **ANTAKYA** - **HATAY**, Kitapsan - **MERSİN**, Seher Kırtasiye - **TARSUS ADANA**, Abdullah Sayek ve Ortakları - Antakya Yolu Üzeri - **İSKENDERUN**

**Abone olmak için e-posta atmanız yeterli,
Hemen sizinle irtibata geçilecektir!**

IFMC

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ

bilgi@ifmc.org.tr

dergi@ifmc.org.tr

Taç'tan 6 rüya takımı

Yatak odanızda **NBA** heyecanı başlıyor...

Taç, NBA Ligi'nin tüm heyecanını yatak odalarınıza taşıyor. Devler liginin 6 dev takımını yatağınıza seriyor. Maçlar biter, sezon biter ama artık NBA heyecanı asla bitmez!

Tüm seçkin ev tekstili ve Linens mağazalarında.

İFMC Kredi Kartı'nızla yaptığınız her harcama "İktisatlılar Evi"ne destek demek.

**İktisat Fakültesi
Mezunları Cemiyeti
üyelerine özel,
CardFinans özelliklerine
sahip kredi kartı:
İFMC Kredi Kartı.**

İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti üyelerine özel IFMC Kredi Kartı'yla hem çok özel avantajlardan yararlanacak, hem de kredi kartınızı kullandıkça, hiçbir ek ödeme yapmaksızın "İktisatlılar Evi"ne destek sağlayacaksınız. (Finansbank, IFMC Kredi Kartları ile yapılan harcamaların belirli bir oranını, "İktisatlılar Evi" destek fonuna bağış olarak aktarmaktadır.)

Her Karınca IFMC Kredi Kartı kullandıkça, "İktisatlılar Evi" kısa sürede hayat bulacak...

İFMC Kredi Kartı'yla Türkiye'de ve yurtdışında tüm harcamalarınızı yapar, CardFinans'ın "avantaj işareti"ni gördüğünüz her yerde, çok özel indirimlerden, çok özel taksitlerden, çok özel avantajlardan yararlanır, kartınızı kullandıkça para yerine geçen ParaPuan kazanırsınız.

FINANSBANK
SUISSEDEUTSCHLAND
HOLLANDTURKEY

İFMC Kredi Kartı başvurusu yapmak için herhangi bir Finansbank şubesine uğramanız, 444 0 900'den Telefon Bankacılığı'nı aramanız ya da www.finansbank.com.tr'den İnternet Bankacılığı'na girmeniz yeterlidir.

Telefon Bankacılığı: 444 0 900